

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΚΑΙ

ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.

ὑπὸ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΟΜΝΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΡΕΔΡΟΥ ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΦΕΤΩΝ.

« Καὶ γνῶσαθε τὴν ἀλήθειαν,
καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. »
(Εὐαγ. κατὰ Ἰωάν. κεφ. ἡ. 32).

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

Τύποις, Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας.

(Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς)

1849.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1614

ΣΑΡΑΦΟΠΟΥΛΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ

ΑΠΟΜΕΛΕΤΑ

ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑΙΟΝ ΤΟΝ

181

ΤΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ

ΟΤΙ

ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑΙΟΝ ΤΟΝ

ΣΑΡΑΦΟΠΟΥΛΟΣ ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑΙΟΝ ΤΟΝ

ΠΛΑΤΩΝΑΙΟΝ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑΙΟΝ ΤΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ
ΕΝ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΝ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

(ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

1810

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΩ

ΣΕΒΑΣΤΩ ΙΠΠΟΤΗ

ΚΥΡΙΩ ΚΥΡΙΩ

ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΜΟΣΤΡΑ.

114

TO

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΚΛΕΙΣΤΟ ΚΑΛΩΣ

ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΣΤΗΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἡ θεωρία τῆς Οἰκουμένης μετὰ τῶν ἀναριθμήτων ὄντων τῶν ἐνοικούντων ἐν αὐτῇ, ἐμπνέει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους πεποιθήσεις τὰς ὁποίας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτῶν νὰ ἔχωσιν ἢ νὰ μὴ ἔχωσι. Καὶ πρῶτον μὲν, ἐπειδὴ πᾶν ὄν ἔχει φύσιν τινὰ ὠρισμένην, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀναντίρρητον ὅτι ἔχει καὶ ὠρισμένον τι τέλος· δεύτερον δέ, ἐπειδὴ ἡ Οἰκουμένη ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἁρμονία, ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὸ τέλος παντὸς ὄντος συντρέχει εἰς τὸ γενικὸν τέλος τῆς Οἰκουμένης, εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ ὅλου, καὶ εἶναι ἐν στοιχείον τῆς τάξεως τοῦ κόσμου. « Ἐν τῷ παντὶ οὐκ ἔστι χώρα τῷ μάτην. »

Ἀλλ' ἂν καὶ πᾶν ὄν ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ φαίνεται προδιατεταγμένον πρὸς τι τέλος, εἰς μόνον ὅμως τὸν ἄνθρωπον ἐδόθη τὸ ἐξαίρετον προνόμιον νὰ γνωρίσῃ ὅτι ἔχει ἐν τέλος καὶ νὰ ἐρωτᾷ « τίς τε ἔστι, καὶ πόθεν ἐλήλυθε » ποῖ τε σπεύδειν ὀφείλει » (1), καὶ εἰς μόνην τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐδόθησαν τὰ θεῖα αἰσθήματα τῆς ποιήσεως, τῆς θρησκείας, καὶ τῆς φιλοσοφίας.

(1) Πορφυρίου, περὶ ἀποχῆς. β. 1.

Ἡ ἀληθινὴ ποίησις ἐκφράζει τὴν μελαγχολίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐνώπιον τοῦ αἰνίγματος τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς. Ἡ ἀληθὴς λύρα, ἡ λύρα τῶν μεγάλων ποιητῶν, ἢ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Βυρῶνος καὶ εἰς τοὺς στίχους τοῦ Λαμρτίνου ἤχοῦσα μὲ τοσοῦτον μονότονον μελαγχολίαν τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, εἶναι ἡ μετάφρασις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης καὶ αἰωνίας τοῦ ἀνθρώπου ἀνησυχίας, « τίς τε ἔστι, καὶ πόθεν ἐλή- » λυθε, ποῖ τε σπεύδειν ὀφείλει. »

Ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι καὶ αὗται ἑτέρα εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου τίς τε ἔστι κτλ. ἀπόκρισις. Ἐνὶ λόγῳ, ἡ ποίησις, ἡ θρησκεία, καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι τρεῖς διάφοροι ἐκλάμψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, ἐδῶ μὲν τρεφομένου διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ λόγου, ἐκεῖ δὲ ἀναπαυομένου ἐν τῇ πίστει, ἀλλαχοῦ δὲ ἀκουομένου δι' ἀρμονικῶν τῆς ψυχῆς στεναγμῶν. Καὶ ἰδοὺ διατί αἱ ποιητικαί, αἱ θρησκευτικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ ψυχαὶ συναντῶνται, καίτοι κατὰ διάφορον τρόπον λαλοῦσαι εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἀνθρώπου περιέχει πλῆθος ἄλλων ζητημάτων ἀναγκαίως τιθεμένων ἅμα τιθεμένου ἐκείνου.

Καὶ πρῶτον πᾶς ἄνθρωπος αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἐλεύθερον καὶ ἐπομένως ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, ἐρωτᾷ πρὸς ποῖον τέλος ὑπάρχει.

Δεύτερον, πᾶς ἄνθρωπος αἰσθανόμενος ἐπιθυμίας τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ εὐχαριστήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, ἐπιθυμεῖ ταχέως νὰ μάθῃ ἂν ὅλη ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ περιορίζηται εἰς ταύτην μόνον τὴν ζωὴν. Ὁ ἄνθρωπος τῇ ἀληθείᾳ

(γ')

ἤθελε θεωρεῖ ἑαυτὸν δυστυχέστατον καὶ τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ ἀδικώτατον, ἂν δὲν ἤλπιζεν ὅτι πέραν τοῦ τάφου θέλει εὐρεῖ τέλος πάντων τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τελειότητα ταύτην, τῆς ὁποίας φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ιδέαν καὶ τὸν τύπον.

Τρίτον, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ μέλλουσα αὕτη ζωὴ ὑπάρχει, θέλει εἶσθαι ἀθάνατος ἢ περιορισμένη καὶ αὕτη, καὶ ποία θέλει εἶσθαι ἐκεῖ ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου; θέλει ἰδεῖ πάλιν τοὺς συγγενεῖς του, τοὺς φίλους του, τὰ τέκνα του; ποῦ θέλουσιν εἶσθαι οἱ ἀγαθοί, ποῦ οἱ κακοί; Τέλος πάντων, τί δηλοῦσιν, ἐρωτᾷ μὲ ἀπορίαν, τὰ αἰνίγματα τῶν τάφων τοσάχης ἐπανερχόμενα εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς λύπης, τῆς ἀδικίας, τῆς ἀσθενείας, εἰς τὴν ἐρημίαν τῆς φύσεως, εἰς τὸ σκότος τῶν ἀύπνων νυκτῶν καὶ μέχρι τῶν ἐνυπνίων!

Τέταρτον, πᾶς ἄνθρωπος ἐρωτᾷ, τίς ἐποίησεν αὐτόν, τὸν κόσμον, τὰ ἄστρα τὰ ὁποῖα φωτίζουν τοῦτον, τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ· διότι ἡξεύρει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἑαυτοῦ, διότι δὲν βλέπει τὸ ἐλάχιστον ἵχνος νοήσεως εἰς τὴν γῆν, τὰ ζῶα, καὶ τὰ δένδρα, διότι δὲν ὑποθέτει ταύτην εἰς καὶνὲν τῶν ἄστρων. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ ἁρμονία τῆς Οἰκουμένης προφαίνει σοφὸν τινα ἀρχιτέκτονα· ἀλλ' ὁ ἀρχιτέκτων οὗτος ἄρά γε ὑπάρχει; καὶ ἂν ὑπάρχη, τίς οὗτος, ποῦ ἐστι, καὶ πῶς ἐστι; Ταῦτα πάντα ὁ ἄνθρωπος ἐρωτᾷ, διότι ἂν ὁ πρῶτος οὗτος ποιητὴς ὑπάρχη, ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἢ τῆς κακίας του, ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἢ τῆς ἀδικίας του.

Πέμπτον, πᾶς ἄνθρωπος ἐνθυμεῖται τοὺς γονεῖς του, τοὺς προγόνους του, τὰ τέκνα του, καὶ ζητεῖ νὰ μάθῃ τὸ μυστηριῶδες τέλος τῶν δύο τούτων γενεῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν βυθίζεται εἰς τὴν νύκτα τοῦ παρελθόντος, ἡ δὲ εἰς τὴν νύκτα τοῦ μέλλοντος· ἐνὶ λόγῳ ζητεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς διπλῆς ταύτης ἀλύσου, ζητεῖ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῆς. Πότε ἤρχισεν ἡ ἀνθρωπίνη οἰκογένεια καὶ πῶς ἤρχισε; πότε θέλει τελειώσῃ καὶ τίνι τρόπῳ; διατί ἤρχισε καὶ διατί θέλει τελειώσῃ; πρὸς ποῖον τέλος ὑπάρχει, καὶ ποῖα εἶναι τὰ περὶ αὐτῆς θεσπίσματα τοῦ δημιουργοῦ; Ἡ οἰκογένεια τῶν ἀνθρώπων εἶναι μέρος ἄράγε τῆς Οἰκουμένης, ἡ μᾶλλον ἡ Οἰκουμένη ἐκτίσθη διὰ τὸν ἄνθρωπον; Τί δηλοῦσιν οἱ πόλεμοι οἵτινες ἀνακινουσιν αὐτήν; ποῦ πορεύονται οἱ λαοὶ οὗτοι οἵτινες διαδέχονται ἀλλήλους; διατί τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν λαῶν; διατί ἀποθνήσκουσι καὶ γεννῶνται καθὼς οἱ ἄνθρωποι; διατί δὲν ὁμοιάζουσιν, ἀλλ' ἔχουσι χαρακτῆρα, γλῶσσαν καὶ φυσιογνωμίαν διάφορον; Ἡ ἀνθρωπίνη οἰκογένεια εἶναι ὁλόκληρος ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, ἡ ὑπάρχει πανταχοῦ εἰς πάντας τοὺς κόσμους, ἡ οἱ κόσμοι οὗτοι ἔχουσι καθεὶς ἰδίαν οἰκογένειαν;

Ἑκτον, πᾶς ἄνθρωπος συγκρίνων ἑαυτὸν πρὸς τ' ἄλλα ὄντα τῆς γῆς, ἀνακαλύπτει μεταξὺ αὐτοῦ τε καὶ αὐτῶν διαφορὰς τινὰς καὶ ἀναλογίας· θεωρῶν δ' ἑαυτὸν κρείττονα τῶν ζώων, τῶν φυτῶν, ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ ποῦ κυρίως κεῖται ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ, διότι ἐν ὧσιν ἀγνοεῖ τοῦτο, εὐρίσκεται εἰς μεγάλην ἀπορίαν ἐνώπιον τῆς ἀπείρου ταύτης κτίσεως τὴν ὁποίαν δὲν τολμᾷ νὰ σύρῃ μεθ' ἑαυτοῦ

)(έ.)(

εἰς τὴν ἀθανασίαν. Ἐρωτᾷ λοιπὸν τί εἶναι αὐτός, τί εἶναι τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ, τί εἶναι ἡ ψυχὴ, τί εἶναι τὸ σῶμα, πῶς τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἡνωμένα, πῶς ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἂν ᾗναι δύο, διατί εἶναι ἡνωμένα, καὶ πῶς ἐνοῦνται ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς γενέσεως, καὶ πῶς χωρίζονται ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου.

Ἐβδομον, πᾶς ἄνθρωπος συλλογίζεται τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μετὰ τῶν ὁποίων συζῇ καὶ οἵτινες συναποτελοῦσι μετ' αὐτοῦ τὴν οἰκογένειαν, τὸ ἔθνος, τὴν κοινωνίαν. Αἱ τῆς οἰκογενείας σχέσεις δὲν τὸν θορυβοῦσι, διότι φαίνονται φυσικαί· ἀλλ' ὅταν ἀτενίζῃ εἰς τὴν κοινωνίαν, νέαι ἀμφιβολίαι κινοῦσι τὸ πνεῦμά του. Οἱ μὲν εἶναι πλούσιοι, οἱ δὲ εἶναι πτωχοί· οἱ μὲν ἄρχουσιν, οἱ δὲ ἄρχονται· οἱ μὲν εὐτυχοῦσιν, οἱ δὲ δυστυχοῦσι· καὶ τοσοῦτον αἱ δύο αὗται τάξεις ἀπέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων ὥστε φαίνονται δύο διαφοροὶ φυλαί. Πῶς, ἐρωτᾷ, ταῦτα πάντα κατεστάθησαν; εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς εἰμαρμένης, τῆς συνηθείας, τῆς ἀνάγκης, ἢ τοῦ λόγου; ποῦ θέλομεν εὐρεῖ κανόνα τινὰ διὰ νὰ κρίνωμεν ἂν τοῦτο ᾗναι ἀγαθόν, ἂν ἐκεῖνο ᾗναι κακόν; καὶ ἂν ὑπάρχῃ ὁ κανὼν οὗτος ὁποῖός τις εἶναι, πόθεν πηγάζει, ποῦ ἔχει τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ; ἐν ἐνὶ λόγῳ ποῖον εἶναι τὸ θεμέλιον τῶν κοινωνικῶν δικαίων καὶ καθηκόντων; Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀγνοῇ ταῦτα, ἔὰν ἡ κοινωνία ᾗναι εἰς αὐτὸν αἰνιγμα, πῶς θέλει ὑποφέρει τὸ βάρος αὐτῆς καὶ δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὰ τέκνα του, ἔὰν μάλιστα ᾗναι ἐξ ἐκείνων οἵτινες πάσχουσι περισσότερο;

Τὸ πρῶτον τῶν προβλημάτων τούτων εἶναι τῆς ἠθικῆς· τὸ δεύτερον, τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον τῆς φυσικῆς θρησκείας, τὸ πέμπτον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, τὸ ἕκτον

τῆς καθόλου ψυχολογίας, καὶ τὸ ἑβδομον τοῦ φυσικοῦ καὶ πολιτικοῦ δικαίου (1). Ἀλλ' αἱ διαιρέσεις αὗται δὲν φθείρουσι τὴν ἐνότητα τοῦ πρώτου προβλήματος· τὰ ζητήματα ταῦτα καίτοι διακεκριμένα, εἶναι ὅμως ἀχώριστα ἀπ' αὐτοῦ, εἶναι ὡς τόσοι κλάδοι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δένδρου καὶ ἡ λύσις ἐκάστου τούτων προϋποθέτει ἐξάπαντος τὴν λύσιν ἐκείνου. Διὰ νὰ πεισθῶμεν δὲ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ κινήσωμεν ἐν μόνον τῶν προβλημάτων τούτων χωρὶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ θέσωμεν αὐτὸν ὡς κέντρον πάντων τῶν προβλημάτων τούτων, ἀρκεῖ νὰ λάβωμεν τὰ ζητήματα ταῦτα τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ φυσικὸν δίκαιον.

Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ὡς γνωστὸν, στρέφεται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ἀλλὰ διὰ νὰ γνωρίσῃ τις τὰ καθήκοντα ταῦτα, δῆλον ὅτι πρέπει νὰ γνωρίσῃ τί δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ πράξῃ, ποῖα δίκαια πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐξασκῇ διὰ τὸ τέλος πρὸς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, διότι τὰ δίκαια τῶν ἄλλων ἀποτελοῦσι τὸ καθῆκον ἡμῶν, καὶ ἐναλλάξ τὰ δίκαια ἡμῶν ἀποτελοῦσι τὸ καθῆκον ἐκείνων· ὅθεν τὸ ζήτημα τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὑποθέτει προφανέστατα τὸ ζήτημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ δ' ἕνεκα τῆς ὁμοίας πάντων τῶν ἀνθρώπων φύσεως, ὑπάρχει ταυτότης τέλους, ἔπεται ἡ τελεία τῶν δικαίων καὶ τῶν καθηκόντων πάντων τῶν ἀνθρώπων ταυτότης καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ πάντων ἰσότης.

Ἄς λάβωμεν ἄλλο ζήτημα, τὸ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης.

(1) Ὁρα Théodore Jouffroy, Nouveaux Mélanges Philosophiques. Ch. 1. De l'Organisation des Sciences Philosophiques. p. 143—152.

Τῶν δικαίων καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου τεθει-
 μένοι, ἐτέθησαν καὶ αἱ βάσεις τῆς κοινωνίας, διότι κα-
 θεῖς ἡξεύρει τότε τί τὸ πρακτέον. Ἀλλ' ἡ πεῖρα ἐν τοσούτῳ
 δεικνύει ὅτι πολλὰ μέλη ζητοῦσι πάντοτε νὰ ἐκτείνωσι
 τὰ ἑαυτῶν δίκαια πρὸς βλάβην τῶν δικαίων τῶν ἄλλων
 καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ πολιτικῆς τινος
 ἐξουσίας ἐχούσης ἐντολὴν νὰ ἐγγυηθῇ τὰ δίκαια ἐκάστου.
 Ἡ ἐντολὴ ὅμως αὕτη, ὅλως ἀρνητικὴ, δὲν εἶναι ἡ μόνη
 ἐντολὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας· ἐπειδὴ ἡ κυρία πρόθεσις
 τῶν ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρώπων, εἶναι ἡ αὔξησις τῶν δυνάμεων
 ἐκάστου διὰ τῶν δυνάμεων πάντων, ἔπεται ὅτι ἡ πολι-
 τικὴ ἐξουσία ἔχει προσέτι ἐντολὴν νὰ καταστήσῃ τὸν ἐν
 κοινωνίᾳ ὄντα ἄνθρωπον ἰκανώτερον νὰ βαδίσῃ εἰς τὸ τέ-
 λος του· ποία λοιπὸν εἶναι ἡ πολιτεία ἣτις συντελεῖ εἰς τὸ
 διπλοῦν τοῦτο ἀποτέλεσμα, τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα
 τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἡξεύρῃ τις ποία
 εἶναι ἡ καλλιτέρα πολιτεία ἣτις δύναται νὰ ἐγγυηθῇ εἰς
 τὸν πολίτην τὰ ἑαυτοῦ δίκαια, ἀνάγκη νὰ ἡξεύρῃ ποία εἶ-
 ναι αὐτὰ δίκαια τὰ ὅποια πᾶς πολίτης πρέπει νὰ ἔχῃ·
 ὅθεν τὸ πρῶτον πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης πα-
 ραπέμπει εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ φυσικοῦ δικαίου· ἀλλὰ τοῦ-
 το, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, παραπέμπει εἰς τὸ πρόβλημα
 τοῦ ἀνθρώπου. Ὁμοίως διὰ νὰ γνωρίσῃ τις ποία εἶναι ἡ
 καλλιτέρα πολιτεία ἣτις αὐξάνει τὰς δυνάμεις ἐκάστου διὰ
 τῶν δυνάμεων πάντων, ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ ποῖον εἶναι τὸ
 τέλος τῆς κοινωνίας καὶ ἐπομένως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν
 ἀγνοῇ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης καὶ τὸ
 τέλος τῆς κοινωνίας, ἐπὶ τίνων βάσεων θέλει οἰκοδομήσῃ
 τὴν ἀρίστην πολιτείαν;

Ἄλλ' αἱ αὐταὶ σχέσεις αἵτινες ὑπάρχουσι μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχουσι καὶ μεταξύ τῶν κοινωνιῶν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν ὅθεν ποῖα εἶναι τὰ δίκαια τὰ ὅποια ἀνήκουσιν εἰς πᾶσαν κοινωνίαν, καὶ τὰ ὅποια πᾶσαι αἱ ἄλλαι κοινωνίαι πρέπει νὰ σέβωνται, τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἄλλὰ καθὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἤθελεν ἔχει κἄνέν δίκαιον ἄνευ τινὸς τέλους, καθὼς ὅλα τὰ τοῦ ἀνθρώπου δίκαια θεμελιοῦνται τελευταῖον εἰς τὸ τέλος τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, οὕτω καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ἀνθρώπων τὸ ὅποῖον καλοῦμεν κοινωνίαν ἔχει τινὰ δίκαια διότι ἔχει ἓν τέλος. Διὸ πᾶσα κοινωνία ἔχει δικαίωμα νὰ πράξῃ ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὸ τέλος αὐτῆς· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλος τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς πάσας τὰς κοινωνίας τὰς μικρὰς καὶ τὰς μεγάλας, ἔπεται ὅτι τὸ δικαίωμα τὸ ὅποῖον ἀνήκει εἰς μίαν ἀνήκει εἰς πάσας καὶ ἔχουσιν ὅλοι τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰ αὐτὰ καθήκοντα.

Τὸ δίκαιον λοιπὸν τῶν ἐθνῶν προϋποθέτει τὸ πολιτικὸν δίκαιον, καὶ τοῦτο προϋποθέτει τὸ φυσικόν· ἀλλὰ καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἐπιστῆμαι ὁμοῦ προϋποθέτουσιν ὡς βάσιν τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, « τίς τέ ἐστι, καὶ πόθεν ἐλήλυθε, » ποῖ τε σπεύδειν ὀφείλει. »

Ἄλλ' ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει ἀληθῶς μετὰ τῆς γενέσεως, καὶ τελευτᾷ ἀληθῶς ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου; ἂν ὁ ἄνθρωπος προὑπῆρξε τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἂν μετὰ τὴν ὑπαρξιν ταύτην μέλλῃ νὰ ζήσῃ εἰς ἄλλον κόσμον, δὲν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ εἶναι τὸ μέσον ἐνός δράματος, τὸ ὅποῖον ἤρχισεν εἰς τὴν προτέραν ζωὴν καὶ μέλλει ν' ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν μέλλουσαν; Ἄλλὰ καὶ

διὰ τὰ δύο ταῦτα ἀόρατα μέρη τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὅποια εἶναι τῆς θρησκευτικῆς ἐπιστήμης, προφανῶς ἄλλο μέσον δὲν ἔχομεν, εἰμὴ τὸ μέρος τοῦτο τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν· ἐὰν τοῦτο ὑποθέτῃ μίαν ἀρχὴν καὶ ἐν τέλος, ἀναμφιβόλως ταῦτα θέλουσιν εἶσθαι τὰ δύο μέρη τὰ ὅποια ζητοῦμεν.

Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ ἀνησυχίᾳ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ χωρίσῃ τὴν τύχην ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ τὴν τύχην ταύτης ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του, διότι ἐν ἐκείνῃ κεῖται καὶ ἡ ἰδική του τύχη. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν δύναται ν' ἀναπαυθῇ εἰς μόνην τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω, καὶ νὰ ζητῇ τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος. Πόθεν ἔρχεται, ποῦ σπεύδει, ποῦ φέρουσιν αὐτὴν αἱ ἐπαναστάσεις, καὶ τέλος πάντων ἐρωτᾷ ποία εἶναι ἡ ἔννοια καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ μεγάλου τούτου δράματος αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ πρῶτιστον στοιχεῖον πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ μόνου τοῦ στοιχείου ἐζήτησαν ἐπιμόνως νὰ τὸ λύσωσι. Καὶ ἀληθῶς, λαμβάνοντες τοὺς ἀρχαιοτέρους λαοὺς τοὺς ὁποίους παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἱστορία, καὶ διερευνῶντες τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐξωογόνει αὐτοὺς, καὶ τί ἔγινε τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰς τοὺς μεταγενεστέρους λαοὺς μέχρι τῶν σημερινῶν, δυνάμεθα ἐκ τούτων ὅλων νὰ συμπεράνωμεν τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐκ ταύτης νὰ θέσωμεν τὸν νόμον αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὕτη πολυμάθεια, ὅσον καὶ ἂν ᾖ ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, αὕτη καὶ μόνη ὁμῶς δὲν ἀρκεῖ· ἐὰν τῷ ὄντι τὸ μόνον μέσον τὸ ὁποῖον

ἔχομεν διὰ νὰ κρίνωμεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων εἶναι ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, διότι αἱ αὐταὶ αἰτίαι αἵτινες ἐνεργοῦσιν ἐφ' ἡμῶν, ἐνεργοῦσι καὶ ἐπ' αὐτῶν, ἔπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος περιέχει πάσας τὰς αἰτίας αἵτινες δύνανται νὰ κινήσωσιν αὐτήν, ἥτοι ὅτι ἡ μὲν ζωὴ πάσης κοινωνίας εἶναι τὸ ἄθροισμα τῆς ἐνεργείας ταύτης τῶν ἀνθρώπων, ἡ δὲ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ διαδοχὴ τῶν ἐνεργειῶν τούτων. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτοι τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, εἶναι ἱερόγλυφον ἀκατανόητον ἄνευ τῆς λύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου προβλήματος.

Μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ πρόβλημα τῆς Οἰκουμένης, τὸ πρόβλημα τοῦ ὅλου, φαίνεται τὸ τελευταῖον πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκουμένη καίτοι συγκεφαλαιοῦσα τὸ πᾶν, καίτοι περιέχουσα τὸν ὑπέρτατον λόγον πάντων τῶν φαινομένων εἶναι καὶ αὕτη φαινόμενον τὸ ὁποῖον προϋποθέτει ἓνα δημιουργόν· ὅθεν βαθμηδὸν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνυψοῦται μέχρι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκεῖ μόνον ἀναπαύεται, διότι ἐκεῖ εὕρισκει τέλος πάντων τὴν πηγὴν τοῦ ἀπείρου τούτου ποταμοῦ πρὸς ἣν ἀνεβίβασεν αὐτὸ ἡ λογικὴ. Ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ εὐρεθέντος, καὶ τὸ θέαμα τῆς οἰκουμένης εὐθὺς μεταβάλλεται· ἡ τάξις γίνεται πρόνοια, ὁ ἄνθρωπος συντρίβει τὸν ζυγὸν τῆς εἰμαρμένης, καὶ ἀναπαύεται εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μέγα καὶ τελευταῖον πρόβλημα τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας πρὸς τὴν Οἰκουμένην μεταβάλλεται εἰς τοῦτο: ποῖα εἶναι τὰ τοῦ Θεοῦ ἥτοι τοῦ πανσόφου καὶ παναγάθου ὄντος θεσπίσματα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου; Ἀλλὰ καὶ τὸ πρό-

((ιά.))

βλημα τοῦτο τῆς Θεολογίας, τό ὁποῖον εἶναι ἡ κορωνίς τοῦ
κτιρίου τοῦ ὁποίου σχεδιάζομεν τὰ μέρη, προϋποθέτει ὅσα
μέχρι τοῦδε διήλθομεν καί ἄλλα τινά ὑπαγόμενα εἰς αὐτό
τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Τῷ ὄντι, διὰ νὰ γνωρίσωμεν
τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπίνης οἰκογενείας πρὸς τὸ τέλος τῆς
Οἰκουμένης, ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν συγχρόνως καὶ τὸ τέ-
λος πρὸς τὸ ὁποῖον πορεύεται ἡ ἀνθρωπότης, καὶ τὸ μέρος
τοῦτο τοῦ φυσικοῦ κόσμου τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ γνωρίσω-
μεν. Συμπααραβαλλομένων τῶν δύο τούτων κόσμων, τοῦ
φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ, ὁ νοῦς κέκληται ν' ἀποφασίσῃ ἂν
ἡ φύσις ὑπάρχῃ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἂν αὕτη ᾖ τὸ θέατρον
ὅπου διδάσκεται τὸ δράμα τοῦ προορισμοῦ του, ἢ ἂν ὁ ἄνθρω-
πος ᾖ σταγὼν ὕδατος συρομένη μετὰ μυρίων ἄλλων εἰς
τὸν ῥοῦν ποταμοῦ τοῦ ὁποίου τὰ βάθη καὶ αἱ ὄχθαι, ἡ πηγὴ
καὶ ὁ προορισμὸς εἶναι ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο τὸ δει-
νότατον τοῦτο πρόβλημα, δι' οὗ ζητεῖται ἡ λύσις τοῦ αἰνίγ-
ματος τῆς κτίσεως, δὲν δύναται νὰ κινηθῇ εἰμὴ μετὰ τὸ πρό-
βλημα τοῦ ἀνθρώπου (1).

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ὑπεράνω πασῶν τῶν ἐπιστη-
μῶν ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου « τίς τε ἔστι, καὶ
« πόθεν ἐλήλυθε, ποῖτε σπεύδειν ὀφείλει. » Ἡ ὑψηλὴ δ' αὖ-
τη ἐπιστήμη, μήτηρ πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, δύναται νὰ σχια-
γραφηθῇ διὰ τῆς ἐπομένης εἰκόνης : « Ἡ ἀνθρωπίνη γνῶ-
σις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὥς τι ἐκτεταμένον πεδίου διηρη-
μένον εἰς μέρη κατὰ τὴν διάφορον φύσιν τοῦ κλίματος καὶ
τῶν προϊόντων αὐτοῦ. Καθὲν τῶν μερῶν τούτων ἀντιπρο-

(1) "Ορα *Mélanges Philosophiques*, par Théodore Jouffroy. Du problème de la destinée humaine. p. 451—469.

σωπεύει ἐπιστήμην τινὰ ἔχουσιν τοὺς ἀναγκαίους κατοίκους
 ῥίτινες καλλιεργοῦσιν αὐτήν· ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν μερῶν
 τούτων ὑπάρχει ὑψηλὴ τις θέσις, ὁπόθεν ὡς ἐκ περιωπῆς
 ἡ ὄψις χωρὶς νὰ διακρίνη τὰ καθέκαστα, βλέπει τὸ ὅλον πε-
 ρίον, καὶ τὰ ὅρια, καὶ τὰς συναφείας τῶν μερῶν πρὸς ἄλλη-
 λα, καὶ τὰ ὕδατα τὰ ὅποια ἔρχονται νὰ γονιμοποιήσωσι πᾶν
 μέρος. » Ἀλλ' ἡ ὑψηλὴ αὕτη θέσις ἡ ἐπιστήμη, ἥς τὸ εἶπω-
 μεν τέλος πάντων, εἶναι ἡ φιλοσοφία, καὶ ὁ ἀληθῶς φιλό-
 σοφος εἶναι ἐκεῖνος ὃς τις προσπαθεῖ νὰ ὑψωθῇ εἰς αὐτήν
 τὴν θέσιν διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύμα-
 τος, διὰ ν' ἀνακαλύπτῃ τὰς νέας πηγὰς αἰτινες ζωογονοῦ-
 σιν αὐτὸ, καὶ διὰ νὰ καθαρὶζῇ αὐτὰς ἐν καιρῷ ἀνάγκης (1).

Ἐκ τοιούτων σκέψεων ὀρμηθέντες ἐπιχειροῦμεν ν' ἀπο-
 δείξωμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τὸν στενὸν σύνδεσμον ἡ μᾶλ-
 λον τὴν ἀναγκαίαν καὶ προδιατεταγμένην ταύτην ἁρμονίαν
 ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι τῆς
 φιλοσοφίας, καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία, ἰσχυριζόμεθα,
 εἶναι ὡς τις δευτέρα κτίσις ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος εἶναι συνάμα
 ὁ ποιητὴς καὶ ἡ ποίησις. Πᾶς ἄνθρωπος θεωρεῖ τὴν κοινω-
 νίαν καθὼς θεωρεῖ ἑαυτὸν, τουτέστι καθὼς θεωρεῖ τὴν ἀν-
 θρωπίνην φύσιν, καὶ ζητεῖ κοινωνικὸν διοργανισμόν τοιοῦ-
 τον ὥστε ὅλα τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς φύσεως τοῦ ἀν-
 θρώπου νὰ συγκροτῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν τοσαῦτα κέντρα
 ἐνεργείας διακεκριμένα μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ συντείνον-
 τα ὅλα ὁμοῦ πρὸς τὸν κοινὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας. Ἡ νο-
 μοθεσία, παρατηρεῖ ἐπίσημός τις συγγραφεὺς (2), ὅποια

(1) Manuel des Eclectiques Introduction Paris 1846.

(2) Philosophie du droit par H. Harenz. Ch. De l'Etat.
 Bruxelles 1844.

ὑπάρχει σήμερον εἰς τὰ συνταγματικά κράτη εἶναι κακίση, διότι ὅτε μὲν στοιχεῖά τινα καὶ μάλιστα τὰ πλέον ἄξια λόγου, δὲν ἀντιπροσωπεύονται διόλου, ὅτε δὲ συμφέροντα σπουδαῖα δικάζονται ὑπὸ πλειονοψηφίας ἀναρμοδίου. Οὕτω φέρ' εἰπεῖν,

Οἱ τῆς Οἰκονομίας νόμοι ψηφοφοροῦνται ἀπὸ νομοθέτας ἀμαθεῖς τῆς ἐπιστήμης ταύτης,

Οἱ στρατιωτικοὶ νόμοι ἀπὸ νομοθέτας ἀμαθεῖς τῆς στρατιωτικῆς ἐπιστήμης,

Οἱ τῆς βιομηχανίας νόμοι καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ νομοθέτας ἀμαθεῖς τῶν ἐπιστημῶν τούτων,

Οἱ τῆς Ἀγρονομίας νόμοι ἀπὸ νομοθέτας ἀμαθεῖς τῆς ἐπιστήμης ταύτης,

Οἱ τῆς Διοικήσεως νόμοι ἀπὸ νομοθέτας ἀμαθεῖς τοῦ διοικητικοῦ δικαίου, καὶ οὕτως ἐφεξῆς.

Ὁ ῥηθεὶς συγγραφεὺς ἐρωτᾷ ἐπομένως ἂν οἱ νομοθέται διὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν γίνωνται πάνσοφοι, ἢ ἂν νομίζωσιν ὅτι λαμβάνουσι καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν πεντηχοστὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς τῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς οἱ πρῶτοι ἀπόστολοι! ἀποκρίνεται δὲ ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἴδῃ τις αὐτοὺς μόνον ἅπαξ διὰ νὰ πεισθῇ ἀμέσως περὶ τοῦ ἐναντίου. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπενεχθῇ προσωρινή τις διόρθωσις, ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς προτείνει τὸ ἐξῆς ἀπλούστατον μέσον. Νὰ διαιρεθῇ, λέγει, ἡ νομοθετικὴ συνέλευσις εἰς τοσαῦτα τμήματα καὶ τοσαύτας ἐπιτροπὰς ὅσοι εἶναι οἱ πρῶτιστοι κλάδοι τῆς κυβερνήσεως, οὕτως ὥστε εἰς πᾶν ὑπουργεῖον νὰ προσαρτᾶται ἐν νομοθετικόν τμήμα συγχεόμενον ἐκ τῶν πλέον ἀρμοδίων εἰς τὸν κλάδον αὐτοῦ τοῦ ὑπουργείου νομοθετῶν. Μετὰ τὴν γενομένην δὲ ἐντὸς τοῦ τμήματος τούτου συζήτησιν καὶ τὴν πρώτην

νηγοφορίαν, τὸ νομοσχέδιον θέλει προσαχθῇ ἐνώπιον ὅλων τοῦ τῶν τμημάτων, ἤτοι ἐνώπιον τῆς γενικῆς συνελεύσεως, ἥτις ὡς μέγας ἐθνικὸς ἔνορκος θέλει παραδεχθῇ ἢ ἀπορρίψει αὐτὸ ἄνευ συζητήσεως καὶ ἄνευ τροπολογίας. Ἐπάρχουσι τῷ ὄντι, λέγει ὁ συγγραφεὺς, εἰς πάντα νόμον ὅτις τινὰ διακεκριμένα, ἢ κατασκευὴ αὐτοῦ καὶ ἡ γενικὴ τάσις ἤτοι ὁ κοινωνικὸς σκοπὸς τοῦ ἁλλ' ἂν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἦναι ἀνίκανος νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ νόμου, ἔχει ὅμως τὴν ἀναγκαίαν εὐφυΐαν διὰ ν' ἀποφανθῇ περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἔργου.

Ἄλλ' ἐπιφυλαττόμενοι νὰ πραγματευθῶμεν κατ' ἑκτασιν εἰς ἄλλο βιβλίον τὸν διοργανισμὸν τῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα, εἰς τὸ βιβλίον τὸ ἐπιγραφόμενον « Φιλοσοφία » νὰ ἀναπτύξωμεν τὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κλεις τῆς κοινωνίας, ὅτι πᾶν στοιχεῖον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὡς τις σπόρος ὃς τις γονιμοποιούμενος ἅπαξ ὑπὸ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, τείνει ν' ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ ὄργανον τι εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐν τοσούτῳ ἐπειδὴ πᾶσα κοινωνία ὑποθέτει τρία τινὰ, πρῶτον τὴν γνῶσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, δεύτερον τὴν γνῶσιν τῶν συντελούντων εἰς τὸν σκοπὸν τῆς μέσων, καὶ τρίτον τὴν ὀρθὴν τούτων χρῆσιν, διὰ τοῦτο παρεμβάλλομεν ἐν τῷ μέσῳ βιβλίῳ δεύτερον, ἐξετάζοντες ἐν αὐτῷ ποῖος πρέπει νὰ ἦναι ὁ θεμελιώδης σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ τίνες οἱ ὑπαγόμενοι εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρῶτιστοι σκοποί. Οὕτω τάττοντες ὡς πρωτίστους σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας τὴν ἀνάπτυξιν εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν ἠθικὴν, τὰς ἐπιστήμας, τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον, καὶ τὸ δίκαιον,

ανάγκη νὰ περιγράψωμεν τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς κτλ. διότι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων τούτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κεῖται κυρίως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐκεῖ, ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας. Διὸ μετὰ τὸ πρῶτον βιβλίον ἐπιχειροῦμεν ἀμέσως τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων τούτων ἀρχίζοντες ἐκ τῆς θρησκείας.

Προσφέροντες τὸν μικρὸν ἡμῶν λίθον εἰς τὴν μεγάλην πυραμίδα τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνεγείρει εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀμεριμνῶμεν ἂν δὲν φανῶμεν πρωτότυποι. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐλάβομεν πολλοὺς διδασκάλους καὶ ἐκ τὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλτάτῃ Ἑλλάδι. Εὐγνωμονοῦμεν πρὸς πάντας, ἰδίως δὲ εἰς τὸν ἀγαθὸν ἡμῶν φίλον Φίλιππον Ἰωάννου, διὰ τὴν ἐμψύχωσιν τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τὴν γενναίαν συνεργίαν του. Ἄν λοιπὸν μεμφθῇ τις ἡμᾶς ὅτι παρ' ἄλλων ἐλάβομεν τὴν ὕλην τοῦ ἔργου ἡμῶν, εἰς τοῦτον θέλομεν ὑπενθυμίσει τὴν θαυμαστὴν ἀπόκρισιν τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν σοφιστὴν Θρασύμαχον : « Ὅτι μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, » μανθάνω παρὰ τῶν ἄλλων, ἀληθῆ εἶπες, ὦ Θρασύμαχε, » ὅτι δὲ οὐ με φῆς χάριν ἐκτίνειν, ψεύδῃ, ἐκτίνω γὰρ » ὅσῃν δύναμαι (1).

(1) Πλάτωνος πολιτεία β. 1.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

§. 1.

Vouloir se passer des théories, c'est vouloir marcher en aveugle; c'est se livrer aux circonstances; c'est dédaigner de savoir pour quoi l'on agit, c'est ignorer la raison des choses. Le théoricien perfectionne, simplifie, innove; le praticien suit la routine, il est empirique. Celui-ci reste grossier et barbare; celui-là se civilise et s'ennoblit. L'un a une tête, il pense; on dirait que l'autre n'a que des mains. Enfin, celui-ci est un animal à deux pieds sans plumes comme dit plaisamment Platon; celui-là est un être moral et libre.

(HONORÉ TOROMBERT. Principes du droit politique mis en opposition avec le contrat social de J. J. Rousseau. Paris 1825).

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς παλιγγενεσίας τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν, καὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν Δύσιν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ Εὐρώπη, κοινωνοῦσα ἀμέσως μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ὁποίαν μόλις ἐγνώριζεν ἐκ τινων βαρβάρων μεταφράσεων Λατινικῶν καὶ Ἀραβικῶν, σπουδάζει ἐν πρωτοτύπῳ μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὴν πλούσιαν ταύτην καὶ ὑψηλὴν φιλοσοφίαν, ἣτις ἀναπτεροῖ τὸ πνεῦμα. Καὶ ἐπειδὴ πᾶσα νέα ἰδέα ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς νοητικῆς καταστάσεως τοῦ αἰῶνος καθ'ὃν ἐπιφαίνεται, διὰ τοῦτο βλέπομεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως ἀγωνιζομένην ἀμέσως νὰ συμβιδάσῃ τὴν πνευματικὴν ῥοπὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὰς φυσικὰς καὶ πανθεϊστικὰς τάσεις τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται ἀποβαίνουσι μάταιαι. Τὸ Εὐρωπαϊκὸν

πνεῦμα ἐκ πολλοῦ ἤδη χρόνου δεσποζόμενον ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ δογματισμοῦ, ἐναγκαλίζεται μὲ πίσιν καὶ ἐνθουσιασμόν τὴν καθαρὰν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, καὶ τελευτῶν ἀποποιεῖται ἐντελῶς τὴν κηδεμονίαν τῆς Ἐκκλησίας.

§. 2.

Παρελθόντος τοῦ μεσαιῶνος, ἡ ἀνθρωπότης ἤρχισε νὰ προάγῃται· αἱ διανοητικαὶ καὶ φυσικαὶ δυνάμεις αὐτῆς ἀνεπτύσσοντο διὰ τῶν ἐφευρέσεων τῆς πυρίτιδος ἥτις καταστρέφει τὸ ἱππικὸν τοῦ Τιμαριωτισμοῦ· διὰ τοῦ τύπου ὅστις πολλαπλασιάζει καὶ διαδίδει μέχρι περάτων γῆς τὸ φῶς· διὰ τῆς πυξίδος, ἥτις ἀσφαλίζει καὶ εὐκολύνει τὴν θαλασσοπλοίαν· διὰ τῆς παραδοχῆς νέου λογικωτέρου συστήματος ἀστρονομίας, καὶ τέλος πάντων τὸ θέατρον τῆς ζωῆς εὐρύνετο διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς. Ἀλλ' ἐντεῦθεν γενικῆς καθισταμένης, ὡς ἦτον ἐπόμενον, τῆς κινήσεως τῶν πνευμάτων, τῶν τυμπάνων τῆς μεταρρυθμίσεως πανταχόθεν κρουομένων, παρίσταται καὶ τὸ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ φιλοσοφίας μέγα δράμα. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ τούτου τῶν πνευμάτων ὀργασμοῦ, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία εἰργάζετο δραστηριώτερον παρά ποτε εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πνεύματος, ἡ Ἐκκλησία προσπαθεῖ ὅλαις δυνάμεσι νὰ καταστείλῃ τὸ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ πνεῦμα τοῦτο τοῦ νεωτερισμοῦ· καὶ ἀποτυγχάνουσα ἐπινοεῖ τρομερὰν κατὰ τοῦ πνεύματος ἀντίδρασιν, διοργανίζουσα τὴν ἀστυνομίαν τῶν συνειδήσεων! Ἀλλ' αἱ ιδέαι ἐδείχθησαν ἀνώτεραι παντὸς βιαίου μέσου. Τὸ πνεῦμα συναισθανόμενον τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καὶ μεγαλοφρονοῦν διὰ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις, κηρύττεται ἐπὶ τέλους ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ ἠθικὴ ἀποσείσασα τὸν ἐκκλησιαστικὸν δογματισμὸν ἐζήτησε τοὺς ἰδίους νόμους εἰς τὴν πηγὴν πάσης ἀληθείας, τουτέστιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου (1), καὶ ἔκτοτε ἂν καὶ ὁ ἐγωϊσμὸς κατατρώγει εἰσέτι τὰ σπλάγχνα τινῶν ἀνθρώπων, οὐχ ἥττον ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἐν γένει ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται ὅτι πρέπει νὰ ᾔναι ἐνάρετοι χωρὶς νὰ ἐλπίζωσιν ἀμοιβὰς κατὰ τὴν παροῦσαν ἢ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ ἔχουσα τὴν βάσιν ἐν Θεῷ πρέπει νὰ ἀσκῇται ἀπλῶς διότι εἶναι ἀρετὴ (2).

(1) *Noli foras ire in te ipsum redi «in interiore homine habitat veritas» S. Aug. De vera relig.*

Il ne faut, pour trouver la vérité, ni creuser dans les abîmes, ni s'élever au dessus des airs : il ne faut que l'écouter au dedans de nous-mêmes (Massillon).

(2) L'homme doué de la raison qui est la lumière divine de l'intelligence, peut et doit aussi ressembler à Dieu dans ses actions, en faisant le bien pour le bien, d'une manière absolue, sans considérer les avantages qui peuvent en résulter pour lui. L'homme agissant dans cette pensée, dans ce sentiment qui l'unit à l'être suprême agit comme un être moral conformément à son devoir ; et ce devoir est si peu au dessus de ses forces, qu'il est en accord avec la conscience la plus intime, avec les sentiments les plus purs qui alors même qu'ils semblent éteints, s'éveillent facilement au premier appel qu'on fait à la nature intime, et plus noble de l'homme. Chacun qui se rend compte de ses sentiments se trouvera toujours intérieurement blessé à l'idée, qu'un autre nous fait du bien par des motifs intéressés. Et ce que nous désapprouvons dans les autres nous devons le condamner en nous mêmes. La voie de la conscience morale est, il est vrai, souvent étouffée, mais chacun peut l'entendre quand il veut s'interroger, et son approbation ne nous est acquise, que lorsque nous faisons le bien pour lui-même, moralement. C'est alors que nous é-

Ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη διεγείρουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ αἶσθημα τῶν ἱερῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων, διέρρηξεν ἐπομένως τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας καὶ παρέλυσε τὴν Τιμαριωτικὴν ἐξουσίαν, καὶ ἐντεῦθεν γεννῶνται ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσονομία.

Ἀλλ' αὗται τῶν λαῶν αἱ ἐνέργειαι, αὕτη ἡ ἀείποτε προβαίνουσα πρὸς τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κίνησις, διεγείρουσιν εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἰδέαν τῆς προόδου· ἐντεῦθεν ἡ ἰδέα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἥτοι τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ἡ ὑποτυποῦσα τὸ μέλλον τῶν κοινωνιῶν.

Πρὸς τούτοις αὕτη ἡ πρόοδος τῶν λαῶν φαίνεται τελουμένη ὑπὸ νόμους ὠρισμένους. Ἐντεῦθεν ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, ἡ ἀποκαλύπτουσα τοὺς νόμους καθ' οὓς ἀναπτύσσονται αἱ κοινωνίαι.

Τέλος πάντων ἡ νέα φιλοσοφία ἐπιδιώκουσα θρησκείαν μᾶλλον σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τελειοποιεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἔργον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

§. 4.

Ὁ Χριστιανισμὸς, καθ' ἡμετέραν γνώμην, εἶναι ἀκατανόητος, εἶναι αἰνιγμα, ἄνευ τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁμοῦ· ἀλλὰ καίτοι δοξάζοντες ὅτι ὁ κόσμος τοῦ Χριστοῦ ἔχει τὴν βάσιν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, μ' ὅλα ταῦτα ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀρχίζει νέαν ἐποχὴν εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀνθρω-

prouvons une véritable satisfaction, que notre être semble s'épanouir, se dégager de sa nature finie, et entrer en rapport avec ce monde supérieur d'où dérivent les principes éternels, de la vérité, du bien, de l'ordre, de l'harmonie. (H. Harenz. Cours de droit naturel p. 81. Bruxelles 1844).

πότητος· δὲν εἶναι μόνον συνέχεια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ καὶ τελειοποιήσις αὐτοῦ (1).

Καὶ ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν ὑπῆρχεν ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς πολίτης, ὡς μέλος τῆς πολιτείας· ὅθεν οἱ δοῦλοι, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς πράγματα, ἢ ταπείνωσις τῆς γυναικὸς, ἐξ οὗ ἦτον ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ οἰκογένεια. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία πιστὴ οὖσα εἰς τὴν ἐντολὴν αὐτῆς, ἔπρεπε νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῆς κοινωνίας καὶ τῆς θρησκείας, καὶ νὰ ζητῇ τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ ἔπραξε διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Χριστοῦ δὲν ἔχει πλέον τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἔχει ταύτην ἐκ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἄνθρωπος ὅχι πλέον διότι εἶναι πολίτης, ἀλλ' ἀπλῶς διότι εἶναι ἄνθρωπος. Τότε πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, δοῦλοι δὲν ὑπάρχουσι πλέον. Ἡ γυνὴ δὲν εἶναι δούλη τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ σύντροφος, ὅθεν ἡ ὑπαρξίς τῆς πρώτης οἰκογενείας. Τότε ὁ ἄνθρωπος ἀναλαμβάνων τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν, ἀνατρέπει τὴν εἰμαρμένην τῆς φύσεως καὶ τὴν τυραννίαν τῆς πολιτείας, ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ δι' ἑαυτοῦ ἐν ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ.

§. 5.

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Χριστοῦ εἶναι εἰς στενὴν ἐνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς δὲ στενῆς ταύτης ἐνώσεως ἡ ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, σύμβολον εἶναι τὸ Θεάνθρωπον. Τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι τὸ θεμελιῶδες τοῦ Χριστιανισμοῦ δόγμα, καὶ ἡ ὑψηλοτέρα ἐνταυτῷ ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, διότι ἐνῶ ἐξ αὐτοῦ πηγάζει ἀμέσως ἡ ἐνωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς ὄντος

(1) Ὅρα τὸ σοφὸν σύγγραμμα τοῦ Pierre Leroux. De l'humanité, de son principe et de son avenir. Paris 1845.

περτάτου, ὡς σοφῆς προνοίας ὑπαρχούσης ἐν ἐνώσει μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἔπεται καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, καίτοι τοῦ ἀνθρώπου ὄντος κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ προδιατεταγμένου νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ διὰ τοῦ πνεύματος, τοῦ αἰσθήματος, καὶ τῆς θελήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Χριστιανισμὸς συμβιβάζει ὅ,τι ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν ἠδύνατο νὰ συμβιάσῃ, τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐλεύθερον κινουμένου καὶ ἀναπνέοντος ἐν Θεῷ.

Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἀπλῆ θεωρία, ἀλλ' ἀποβλέπει πρὸ πάντων εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πάντες ζῶσιν ἐν ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἔπειδὴ πάντες οἱ ἄνθρωποι συγκροτοῦσι μίαν οἰκογένειαν τῆς ὁποίας πατὴρ εἶναι ὁ Θεὸς, ἔπεται ἀμέσως τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἡ ἀδελφότης πάντων. Ἐπειδὴ πάντες εἶναι ἴσοι καὶ ἀδελφοὶ ἐν Θεῷ, ἔπεται ὅτι αἱ σχέσεις πάντων θέλουν εἶσθαι σχέσεις ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος. Οἱ ἄνθρωποι ὅτινοσδήποτε ἔθνους πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς μέλη τῆς μιᾶς τοῦ Θεοῦ οἰκογενείας· διὸ δὲν ἀρκεῖ νὰ μὴ πράττωσιν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι δὲν ἤθελον νὰ πράττωσιν εἰς αὐτοὺς ἐκεῖνοι, ἀλλ' ὀφείλουσι πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν, ἥτοι πρέπει νὰ προσφέρωνται πρὸς τοὺς ἄλλους, ὡς ἤθελον νὰ προσφέρωνται πρὸς ἑαυτοὺς ἐκεῖνοι. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὴν ἀποχὴν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ συνίσταται πρὸ πάντων εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποβλέπει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν σωτηρίαν πάντων, ἥτοι ἀποβλέπει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς Χριστιανικῆς κοινωνίας, ἐνθα πάντες, ἴσοι τὴν ἀξίαν καὶ τὰ δίκαια, θέλουσι θεωρεῖσθαι ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, ὡς ἀδελφοί. Ἐν τῷ ἱερῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ ἐκπνέει ὁ ἀρχαῖος κόσμος, καὶ ἀρχίζει ὁ νέος.

Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς στηριζόμενος εἰς τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου κατ' ἐξοχὴν, παρέβλεπε τὰ δίκαια τοῦ σώματος, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν γένει τῆς παρούσης ζωῆς, ἐν ᾗ ἀποτελεῖται ἡ πρώτη, οὕτως εἰπεῖν, πράξεις τοῦ ἀνθρώπου προορισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐκζητῶν τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου, τείνων διηνεκῶς πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἐλησμόνει πολλάκις τὴν γῆν. Προσέτι ὁ Χριστιανισμὸς θέτων τὰς ἀληθείας ταύτας δογματικῶς, ὡς ἀπλᾶ κεφάλαια πίστεως, δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, εἰσέτι ἀνταγωνιζομένου πρὸς αὐτὸν, (1) δὲν ἠδύνατο ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ γίνῃ δύναμις παγκόσμιος, εἰμὴ ἀναπτυσσόμενος διὰ τῆς φιλοσοφίας· ἐντεῦθεν ἡ ἱστορία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διαιρουμένη εἰς δύο περιόδους· τὴν μὲν πρώτην περιλαμβάνουσιν τὴν πάλιν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν συγχρόνων φιλοσοφημάτων, τὴν δὲ δευτέραν περιλαμβάνουσιν τὴν σχολαστικὴν, ἥτις μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς πίστεως, διοργανίζεται ἐσωτερικῶς εἰς διάφορα σχολεῖα.

Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἐλέγομεν, ὅτι ἡ νέα φιλοσοφία μέλλει νὰ τελειοποιήσῃ τὸν Χριστιανισμόν.

§. 7.

Ἄλλ' ὁμολογουμένου ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει, δέδοται ἤ-
ράγε εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ γνωρίσῃ ταύτην δι' ἑαυτοῦ, ἄνευ
τινὸς ἀνωτέρας βοήθειας; Ὑπάρχει γνώμη, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ

(1) Ὁρα τὰ ἀξιόλογα συγγράμματα τοῦ Jules Simon, Ecole d'Alexandrie, Paris 2. vol. 1845. καὶ τοῦ Et. Vacherot. Histoire critique de l'Ecole d'Alexandrie, ouvrage couronné par l'Academie etc. 3. vol.

πράξεώς τινος ἀμέσου, ὑπερφυσικῆς, ὡς λέγουσιν, ἡ μυστη-
ριώδους ἐκοινώνησε μέ τινας ἐκλεκτοὺς ἀνθρώπους, καὶ κα-
τέθεσεν ἀληθείας τινὰς ἀνωτέρας οὐχὶ μόνον τῆς νοητικῆς
δεκτικότητος τῶν ἀνθρώπων τούτων, ἀλλ' ἀνωτέρας τῆς
διανοίας ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα αὕτη με-
τάδοσις, ἀλλ' αἱ ἀλήθειαι αὗται ἡ προϋποθέτουσιν εἰς τὴν ἀν-
θρώπινον κατασκευὴν δύναμιν τινὰ δεκτικὴν ἀντιλήψεως ἢ
ὄχι. Αἱ ἀλήθειαι αὗται τὰς ὁποίας κηρύττουσι καθολικὰς,
ἢ ὑπεμφαίνουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν δύναμιν τινὰ
καθολικὴν ἢ ὄχι· ἐὰν ὄχι, τί χρησιμεύουσιν. ἐρωτῶμεν;
Εἰς πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα, εἷς, ἀποκρίνονται, ὁ
λαλῶν, εἷς μόνος ἄνθρωπος ἀπευθυνόμενος μετὰ τὸν νοῦν
αὐτοῦ πρὸς τὸν νοῦν ἡμῶν· ἀλλ' ἡμεῖς, λέγουσι, δὲν
θέλομεν οὐδένα ἄνθρωπον μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς ἀλη-
θείας, προτιμῶμεν νὰ μείνωμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ
λόγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ τίς διδάσκει εἰς αὐτοὺς τὸν λόγον τοῦ
Θεοῦ, τίς πληροφορεῖ αὐτοὺς ὅτι ὁ Θεὸς ἐλάλησε; πῶς γνω-
ρίζουσι τοῦτο; ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν! ἀλλὰ ποία ἡ δύνα-
μις ἥτις δέχεται τὸ αἰφνίδιον τοῦτο φῶς τῶν ἱερῶν γρα-
φῶν; ἢ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱκανὸς νὰ κατανοήσῃ
τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, τὸ θεῖον, ὅπουδῆπο-
τε ὑπάρχει, νὰ κατανοήσῃ αὐτὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς γρα-
φαῖς, καὶ ἐν τῇ συνειδήσει, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ἥτις καὶ αὐ-
τῇ εἶναι τρόπον τινὰ ἱερά τις βίβλος, ἢ αἱ ἱεραὶ γραφαὶ
ἐπὶ ματαίῳ τυραννοῦσι τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' ὅτι ὁ ἄν-
θρωπος ἐδημιουργήθη διὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅτι εἶναι ἡ σύ-
νοψις τῆς οἰκουμένης; διότι ὅλοι τῆς φύσεως οἱ νόμοι
ὡς ἐν σκιαγραφίᾳ ἀνακεφαλαιοῦνται εἰς τὸν φυσικὸν αὐ-
τοῦ ὀργανισμόν, ὅλα τὰ συστήματα τῆς ζωῆς ὑπάρχουσι
τελειότερα εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ (1), ὅλα τὰ ἀνώτερα εἶδη

(1) Ὁρα Oken καὶ Karus. Philosophie de la nature et Histoire naturelle.

τοῦ κάλλους ἀντανακλῶνται εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ, ὅλοι οἱ ἤχοι ἀντηχοῦσιν εἰς τὴν φωνὴν αὐτοῦ, ὅτι τέλος πάντων ὅλαι αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ἀλήθειαι κατοπτρίζονται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου (1), ὅτι ὁ νοῦς οὗτος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ναὸς τῆς ἀληθείας, καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡμολόγησαν τοῦτο. (2)

§. 8.

Ἐν τοσοῦτῳ καὶ αἱ μαρτυρίαι αὗται τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας φαίνονται ἄνευ ἰσχύος εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἐναντίων, διότι καταφεύγουσιν εἰς ἄλλο σόφισμα, τὴν πίστιν. Ἀλλ' ἡ πίστις δύναται ἄρά γε νὰ τεθῇ ὡς ἀρχὴ ἀληθείας καὶ ἐπιστημονικῆς βεβαιότητος; ἡ πίστις ἐν τῇ λο-

(1) L'homme porte écrits dans son cœur les titres augustes et ineffaçables de son origine; il peut les avilir, mais il ne peut les effacer. L'homme est un être à part, un être privilégié, le chef d'œuvre de la création, l'image du grand être, qui de sa main éternelle, a gravé sur son front les titres de sa grandeur et de son immortalité. (Massillon.).

(2) « Omnis, quis se dubitantem intelligit, verum intelligit et de hac re quam intelligit, certus est. Omnis igitur qui utrum sit veritas, dubitat, in se ipso habet verum unde non dubitet. (S. Aug. De Vera Religione).

« Dicendum: Quod certitudo scientiæ tota oritur ex certitudine principiorum. Tunc enim conclusiones, per certe sciuntur quando resolvuntur in principia, et ideo quod aliquid per certitudinem sciatur, est *ex lumine rationis divinitus interius indito, quo in nobis loquitur Deus*, non autem ab homine exterius docente nisi quatenus conclusiones in principia resolvit, nos docens, ex quo tamen nos certitudinem non acciperemus, *nisi in nobis esset certitudo principiorum in quae conclusiones resolvuntur.* (S. Thomas De veritate).

γική τάξει τῶν ἰδεῶν δὲν ὑποθέτει ἄράγε πάντοτε προϋπάρχουσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας; ἔπειτα δὲ, ἐὰν ὁ χρόνος ᾗναι ὡς ὁ ἥλιος ὅστις ὠριμάζει τὸν καρπὸν τῆς ἐπιστήμης, ἐὰν πᾶσα ἰδέα ὑπόκειται ἐνώπιον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς λογικὰς καὶ μεθοδικὰς ἀναπτύξεις, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθῶς θέλει τὴν τυφλὴν ἡμῶν πίστιν εἰς τὰς ἀληθείας ταύτας; Τὰς ἀληθείας ταύτας τὰς μελλούσας νὰ μεταμορφώσωσι τὸν ἄνθρωπον, δὲν εἶναι λογικώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς θέλει νὰ δεχθῶμεν μετὰ σκέψεως διὰ νὰ συνοικειωθῶμεν βαθμηδὸν μ' αὐτάς; (2) τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν εἶναι προτιμότερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς διέταξεν ὅπως γείνωσι τόσοι, οὕτως εἰπεῖν, πόλοι φωτὸς καὶ προόδου; Ἡ τυφλὴ αὕτη πίστις ἡ ἀπαγορεύουσα πᾶσαν σκέψιν, πᾶσαν ἔρευναν τῆς ἀληθείας, ἡ ἐμπαίζουσα τὸν φιλόσοφον (1), δὲν φαίνεται ἴσως ἐναντία

(1) Des hommes remarquables par leurs lumières, sensibles à tout ce que cette terre présente de beau, s'y trouvent emportés dans des singulières aberrations. Une foi générale à la divinité de l'Evangile est le seul étendard que l'on veuille maintenir. Mais qu'est-ce que cet Evangile? C'est là la question essentielle: et pourtant ici l'on se tait, ou bien chacun parle à sa manière. Que sert de savoir qu'il y a au milieu des peuples un vase que Dieu a déposé pour les guerir, si l'on ne se soucie pas de son contenu, si l'on ne s'efforce pas de se l'approprier? Ce système ne peut remplir le vide du temps actuel. Tandis que la foi des apôtres et des réformateurs se montre maintenant partout active et puissante pour la conversion du monde, ce système vague ne fait rien, n'éclaire rien, ne vivifie rien. (T. H. Merle d'Aubigné. Bruxelles 1839. Hist. de la ref. du XVI. Siècle).

(1) Ὁ Τερτουλιανὸς, χάριν παραδείγματος λέγει:

Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus non esse,

εἰς τὴν σοφὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὸν σκοπὸν τῶν ἀποκαλύψεων ; Τέλος πάντων αὐτὴ ἡ πίστις δὲν φαίνεται καταδικάζουσα τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν στασιμότητα ;

Διὸ φρονιμώτερον ν' ἀρχίζωμεν πάντοτε διὰ τῆς ἀμφιβολίας, τουτέστι διὰ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν στηριζόμενοι ἐκζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν· οὕτως ἐν ᾧ ἐξασφαλίζομεν τὴν αὐτονομίαν τοῦ πνεύματος ἡμῶν, δυνάμεθα ἐπὶ τέλους νὰ φθάσωμεν καὶ εἰς μόνιμόν τινα πεποιθήσιν.

§. 9.

Ἄλλ' οἱ ἐναντίοι ἔχουσι καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα. Ἡ φιλοσοφία, λέγουσι, κλονίζει τὴν θρησκείαν, διότι ὁ φιλοσοφῶν δὲν εἶναι ποτὲ βέβαιος περὶ τῆς ἑαυτοῦ πίστεως. Ἄλλ' ἂν ποτε ἀκολουθῇ τοῦτο, πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην, ἢ εἰς τὰς ἀδυνάτους προσπάθειας πτωχῆς τινος μαθήσεως ; διότι ἡ πεῖρα μαρτυρεῖ ὅτι ἡ παιδεία δὲν διασκεδάζει πάντοτε τὸ σκότος, ἔπεται ὅτι τοῦ σκότους εἶναι αἷτιον ἡ παιδεία ; ἔπειτα δέ ἂν ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἀληθῶς πιστεύομεν, νὰ ἐννοήσῃ τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, ἡ ἀμφιβολία δὲν μέλλει νὰ ᾔναι αἰωνία. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ φιλοσοφία κλονίζει τὴν θρησκείαν, στηρίζεται ἐξαιρέτως εἰς τὴν πρόληψιν ὅτι ἡ θρησκεία πρέπει νὰ κυβερνᾷ τὰς καρδίας μᾶλλον ἢ τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ὅτι ἐπομένως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ αἰσθάνηται τις μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοῇ τὴν θρησκείαν. Ἀλλὰ πρῶτον τὸ αἶσθημα ὑπερισχύει εἰς τὰ ἀκαλλιέργητα πνεύματα, δεύτερον τὸ αἶσθημα διὰ νὰ αἰσθανθῇ τὸ βάρος τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πρέπει προηγουμένως νὰ φωτισθῇ. Ἄν λοιπὸν τὸ αἶσθημα ᾔναι μέγα

quod ultra credere debemus. Credibile est quia ineptum est. Certum quia impossibile. Philosophus gloriae animal. (Ritter Geschichte der Christlichen Philosophie. T. 1. v. 366).

τι εἰς τὴν θρησκείαν, διότι ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ἀνθρώ-
πινον καρδίαν ἀδιάφορον εἰς τὴν θρησκείαν, τὸ πνεῦμα δὲν
εἶναι μικρότερον, καὶ ἡ θρησκεία πρὶν ἢ γείνηθῃ θησαυρὸς τῆς
καρδίας πρέπει νὰ γείνηται πρῶτον θησαυρὸς τοῦ πνεύματος.

§. 10.

Ὑπάρχει τέλος πάντων νέα περὶ πίστεως ἐρμηνεία, ἡ
ταυτίζουσα δηλαδή τὴν πίστιν μὲ τὴν καθόλου συναίνεσιν
τῶν ἀνθρώπων (1). Ἀλλὰ τίς ἡ θρησκεία ἡ δυναμένη νὰ
καυχηθῇ ὅτι ἡξιώθη τῆς γενικῆς παραδοχῆς τῶν ἀνθρώ-
πων; Ἡ πίστις ὅλως προσωπικὴ οὔσα, προκύπτουσα ἀπὸ
τὴν ἐλευθέραν πεποίθησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦσα τρόπον τινα
τὸν ὁργανισμόν τοῦ πιστεύοντος, δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ
τὰς πρώτας ταύτας ἀληθείας τῆς ἱστορίας τὰς ὁποίας οἱ
ἄνθρωποι παραδέχονται διὰ τῆς γενικῆς συναινέσεως αὐτῶν;
Ἡ συναίνεσις αὕτη ἔχει ὑψηλοτέραν καθ' ἡμᾶς ἀξίαν· εἶναι
ἰσχυρὰ ὅχι τόσον διότι οἱ ἄνθρωποι παντὸς χρόνου καὶ τό-
που παρεδέχθησαν τὰς ἀληθείας ταύτας, ὅσον διότι ἡ γενι-
κὴ αὕτη τῶν ἀνθρώπων συμφωνία τοῦ παραδέχεσθαι ἀλη-
θείας τινὰς, (συμφωνία οὕτως εἶπεῖν θεία, καθὸ μαρτυροῦσα
τὸ ὁμοιοφυὲς ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων, ἐξ οὗ
προκύπτει ἡ κοινωνικὴ ἰσότης) καταδεικνύει κοινόν τι στοι-
χεῖον δίδον τὴν συναίνεσιν αὐτοῦ· ἐν ἐνὶ λόγῳ οἱ ἄνθρωποι
παραδέχονται τινὰς ἀληθείας, διότι γενικός τις καὶ ἐσωτε-
ρικός διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος ὡσαύτως παραδέχε-
ται αὐτάς. Καὶ ὁ διδάσκαλος οὗτος εἶναι τὸ δαιμόνιον
τοῦ Σωκράτους τὸ μηδέποτε σιγῶν, εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ
παντὸς ὅστις ἀνοίγει ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους, ἰᾶται
ὀφθαλμοὺς ἀσθενεῖς, καὶ δίδει ὀφθαλμοὺς εἰς ὄντινα κα-

(1) Laurentie. Introduction à la Philosophie. M. Lame-
nais. Esquisse d'une Philosophie.

θόλου δὲν ἔχει διὰ νὰ βλέπῃ αὐτὸν τὸν ἥλιον· εἶναι ὁ ἥλιος τῶν πνευμάτων, ὁ φωτίζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, καὶ τὸν ἄγριον ἀκόμη φωτίζων εἰς τὸ βαθὺ σκότος τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ διὰ νὰ συλλογίζεται ἐξ ἴσου μὲ τοὺς φιλοσόφους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης (1), εἶναι ὁ Θεός!

Ἄλλ' ἐπειδὴ

« in nobis loquitur Deus » (2)

ἐπειδὴ

« Ἐν Θεῷ ἐσμέν, ζῶμεν καὶ κινούμεθα » (3)

ἄρα ὁ διδάσκαλος οὗτος, ὁ ἥλιος οὗτος ὑπάρχει ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ συμπίπτει μὲ τὸν δεύτερον Θεὸν, τὸν νοῦν ἡμῶν! (4).

Ὁ νοῦς λοιπὸν, καὶ ὁ εἷς νοῦς, ὁ αὐτὸς πάντοτε καὶ πανταχοῦ διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος νοῦς, εἶναι ὁ ὕστερος λόγος τῆς γενικῆς ταύτης τῶν ἀνθρώπων συναινέσεως.

§ 11.

Μέχρι τοῦδε λόγος δὲν ἦτο περὶ Χριστιανισμοῦ, Ἐκκλησίας ἢ ἱερῶν γραφῶν, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ τοῦ ἀσεβοῦς τούτου πολέμου τὸν ὁποῖον ἡ ἀμάθεια τῶν ἱερέων ἐκήρυξε μεταξὺ τῆς πίστεως καὶ τοῦ λόγου. Ἄν ἡ πίστις, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος (5), ἦναι δῶρον τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ νοῦς, ὁ πόλεμος αὐτῶν δὲν ἠθέλεν ἄράγε παριστᾶ τὸ τρομερὸν θέαμα τοῦ Θεοῦ πολεμοῦντος κατὰ τοῦ Θεοῦ; Ἡ πίστις ὑπάρχει τῇ ἀληθείᾳ

(1) Fenelon, Traité de l'existence de Dieu. Part. 1. etc. 4. §. 3.

(2) S. Augustin. de Vera relig.

(3) Πράξεις τῶν Ἀποστόλων.

(4) Καὶ Θεὸς αὕτη ἡ φύσις (τοῦ νοῦ) καὶ Θεὸς δεύτερος προφαίνων ἑαυτὸν, πρὶν ὁρᾶν ἐκεῖνον. (Πλωτῖνος ἐν Β. 5. κ. 3).

(5) De la Conformité de la foi avec la raison.

εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς ὑπάρχει καὶ ὁ νοῦς, τοῦτο διαφέροντα, ὅτι ἡ μὲν πίστις ἀποβλέπει εἰς τὸ σχετικόν, ὅτι αἱ ἀλήθειαι τῆς πίστεως εἶναι ἐλεύθεραι, διότι οὐδεὶς εἶναι ὑπόχρεως νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἄλλου, ὁ δὲ νοῦς ἀποβλέπει εἰς τὸ καθόλου καὶ τὸ ἀναγκαῖον· αἱ ἀλήθειαι τοῦ νοῦς καίτοι οὔσαι ὅλων τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀνήκουσιν ὁμῶς ἰδίως εἰς κανένα, μέχρις οὔ τοῦλάχιστον δὲν λάβωσι τὸ βάπτισμα τῆς πίστεως ἐν τῇ συνειδήσει.

Τῇ ἀληθείᾳ δὲν ὑπάρχουσι δύο ἀλήθειαι, μία θρησκευτικὴ καὶ ἑτέρα φιλοσοφικὴ, ἀλλ' ὑπάρχει μία μόνη ἀλήθεια, φαινομένη ὑπὸ δύο ὄψεις, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ θρησκεία λαλοῦσα οὐ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς τὴν καρδίαν, εἰς τὰς αἰσθήσεις, εἰς τὴν φαντασίαν, ἐνὶ λόγῳ, λαλοῦσα εἰς ὅλον τὸν ἄνθρωπον, φαίνεται ἀσυγκρίτῳ λόγῳ, ἀνωτέρα καὶ ὠφελιμωτέρα τῆς φιλοσοφίας, ἥτις λαλοῦσα μόνον εἰς τὸ πνεῦμα, λαλεῖ ἐπομένως εἰς μικρότατον ἀριθμὸν ἀνθρώπων. Αἱ θρησκεῖαι ἐν γένει εἶναι αἱ πρῶται ἐκπαιδευταὶ καὶ αἱ πρῶται τροφοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Εἰς τὰς θρησκείας ἀνήκουσιν οἶναοί, οἱ δημόσιοι τόποι, αἱ μεγάλαι ἐπιρροαί, τὰ πλήθη (1). Ἡ φιλοσοφία τοῦναντίον λαλεῖ

(2) Une école de philosophie pouvait-elle lutter contre le Christianisme ? Entre les Chrétiens et les Philosophes, il ne s'agissait pas d'une lutte d'école à école : on se disputait le monde. L'érudition, l'éloquence, la profondeur métaphysique, que dis-je, la vérité elle-même, n'étaient pas les seuls, n'étaient pas les principaux instruments de la victoire. Les apôtres de la religion nouvelle ne laissaient pas la foi de leurs adeptes à la merci d'une démonstration. Ils annonçaient leur Evangile au nom de Dieu, et ce qu'ils annonçaient, il fallait le croire, sans discuter. C'est ainsi qu'on s'empare du peuple. Il lui faut un temple, un culte, un pontife. On ne le nourrit pas seulement avec des idées ; c'est de la viande creuse pour lui. Il laisse cela aux méditatifs, aux oisifs. Un Dieu fait homme, des témoins de sa vie et

ὥς ἐλέγομεν, εἰς ὀλίγους μόνον ἀνθρώπους· ἀλλ' οἱ ὀλίγοι οὗτοι εἶναι οἱ πρόδρομοι καὶ ἡ ἀριστοκρατία, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ φιλοσοφία εἶναι τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ ἀνθρώπου δικαίωμα νὰ ζητῇ τὸν λόγον παντὸς πράγματος. Αἱ ἅγαι αὗται καὶ ὑψηλαὶ εἰκόνες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἄς ἐγχαράχῃσι βαθέως ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἄς καταθέσωσι τὸ σπέρμα πασῶν τῶν ἀληθειῶν· ἡ πατρίς, ἡ ἀνθρωπότης, καὶ αὕτῃ ἡ φιλοσοφία θέλουσι μέγας ὠφεληθῇ· ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ζητῇ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐννοιαν

de sa mort, un symbole imposé, une règle de conduite suffisant à tout, le ciel promis, l'enfer annoncé, des prêtres vivant au milieu des petits et des humbles, pratiquant la vertu ou faisant l'aumône, voilà un oreiller pour le peuple. Qu'est ce qu'une philosophie contre cela avec son origine humaine, ses doutes, ses problèmes insolubles, son arsenal d'erudition qui demande toute une vie? Le peuple n'a pas la puissance de rester le maître de sa pensée; il n'en a pas même le temps. S'il n'a qu'une croyance philosophique (et il n'en a pas, il ne peut pas en avoir; le peuple ne peut rien faire d'une démonstration abstraite); s'il n'a qu'une croyance philosophique, elle changera avec ses maîtres, avec le cours de ses pensées, avec ses passions. Il prendra le vertige, ou tombera dans le découragement ou l'indifférence. Ce n'est pas, certes, que l'influence de la philosophie soit renfermée entre les philosophes. La philosophie n'est pas toute entière dans les systèmes; pendant que les systèmes s'écroulent et renaissent, curieux et instructif spectacle pour ceux qui savent le comprendre, quelque chose reste de toutes ces ruines; à chaque grande école qui passe, le sens commun s'accroît de quelque vérité, utile; c'est le trésor de l'humanité, son héritage; c'est l'action légitime, la seule action possible de la philosophie sur le peuple. Si elle veut aller à lui comme système, il faut qu'elle le trompe, qu'elle se transforme en religion, qu'elle crée un culte, des pontifes, des miracles, qu'elle attende en un mot son salut de l'imposture. C'est ce qui arriva à l'école d'Alexandrie. (Histoire de l'Ecole d'Alexandrie par J. Simon. Paris 1845).

τῶν εἰκόνων τούτων, νὰ φιλοσοφῇ ἐπ' αὐτῶν, καὶ κατὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον,

« Intelligere divina beatissimum est ».

§. 12.

Κηρύξαντες τὴν αὐτονομίαν τοῦ πνεύματος ὡς πρὸς τὰς θρησκείας καὶ τὴν πίστιν, ἐρωτᾷμεν μετὰ ταῦτα, ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἀρχή τις βεβαιότητος; Ἄς πειραθῶμεν πρὸς στιγμὴν νὰ λησμονήσωμεν ὅ,τι ἠξεύρομεν, ἅς ἀρχίσωμεν, ὡς ὁ Σωκράτης ἀπὸ τοῦ « ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα », ἢ ἅς ἀρχίσωμεν ὡς ὁ Καρτέσιος, περὶ πάντων ἀμφιβάλλοντες. Ἐὰν ᾖ ἀποδεδειγμένον ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἀπατῶσιν ἡμᾶς, ὅτι τῶν πραγμάτων πάντων αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἡμῖν γνωσταὶ διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν ἀντιλήψεων, τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ τι εὐλόγως; τίς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ ὅτι τὰ ὄντα ἀληθῶς ὑπάρχουσιν, ὅτι ἡμεῖς αὐτοὶ ὑπάρχομεν; Ἐν τοσοῦτῳ τὸ πνεῦμα ἡμῶν θαρρεῖ, διότι μάτην ἠθέλομεν πειραθῇ περὶ παντὸς ν' ἀμφιβάλλωμεν· τοῦλάχιστον δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἀμφιβάλλομεν· ἀλλ' ἐὰν ἀμφιβάλλωμεν νοοῦμεν, ἐὰν νοῶμεν εἴμεθα, ὑπάρχομεν, ὅθεν τὸ περίφημον

« Cogito ergo sum » (1).

(1) Descartes, discours sur la methode.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος εἰς τὸ βιβλίον «*De Trinitate*» ἀναπτύσσει θαυμασίως τὸ θέμα τοῦτο τῆς ὑπάρξεως. «*Tu qui vis te nosse, scis esse te? Scio. — Unde scis? — Nescio. — Simplicem te sentis, anne multiplicem? — Nescio. — Moveri te scis? — Nescio. — Cogitare te scis? Scio. — Si dubitat cogitat; si dubitat, scit se nescire.*»

Utrum enim aeris sit vis vivendi, ac ignis, etc. dubitarunt homines. Vivere se tamen et meminisse et intelligere et velle et cogitare et scire et judicare quis dubitet? Quandoquidem etiam si dubitat, vivit; si dubitat, unde dubitet, meminit, si dubitat, dubitare se intelligit; si dubitat,

Ὁ σκεπτικὸς λοιπὸν μὲ τὰς σκεπτικὰς αὐτοῦ φωνὰς « οὐ μᾶλλον, οὐδὲν μᾶλλον, τάχα καὶ οὐ τάχα, ἐπέχω, οὐδὲν ὀρίζω, παντὶ λόγῳ λόγον ἴσον ἀντίκεισθαι εἶναι εἰς προφανῇ ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὸν, διότι ἐπέχων, λέγει ἐγὼ ἐπέχω, τουτέστι νοῶ ὅτι ἐπέχω, ὅτι εἰμὶ ἐπέχων, ὅτι εἰμὶ (1).

§. 13.

Ἐγὼ εἰμὶ, τουτέστι βεβαιῶ τὸ ἐμὸν ὄν, βεβαιῶ ἐμὲ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον, διότι ὄν καλεῖται ὅ,τι ἔχει ἰδίαν ὑπαρξιν. Ἐγὼ λοιπὸν δὲν εἶμαι ἢ ἰδιότης ἄλλου ὄντος, δὲν εἶμαι προσωρινή τις σκιά τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ μηχανικὸν τῶν ἐμαυτοῦ δυνάμεων ἀποτέλεσμα, ἀλλ' εἶμαι ἐγὼ ἐξ ἐναντίας ἢ οὐσία ἢτοι ἡ αἰτία τῶν δυνάμεων τούτων. Ἀλλ' ὄν ὅποιονδήποτε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τινῶν ἰδιοτήτων ἢ τρόπων ἀποτελούντων τὴν οὐσίαν ἢ τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ ὄντος. Καὶ πρῶτον, ὅς τις λέγει ὄν, λέγει ἐν ὄν, διότι ἐν ὄν ἅμα καὶ δύο ὄντα εἶναι ἀντίφασις· πρώτη ἄρα ἰδιότης τοῦ ὄντος εἶναι ἡ ἐνότης (2).

certus esse vult ; si dubitat, cogitat ; si dubitat, scit se nescire ; si dubitat, judicat non se temere consentire oportere (De Trinitate X. 14).

(1) Ὁρα Emile Saisset, Aenèsidème.

(2) Tout homme se sent un et simple ; Ce que le plus ignorant désigne par le mot de *je* ou *moi* est quelque chose, qui n'a ni étendue, ni parties, un certain centre de son être dans la simplicité du quel se réunissent tous les sentiments divers qu'il éprouve, toutes les pensées infiniment variées qu'il forme, toutes les opérations contraires qu'il accomplit. Ce sentiment un peu confus que le vulgaire a de l'unité personnelle, une âme méditative qui saura se soustraire un instant aux trompeuses clartés de l'imagination et des sens, le retrouvera en elle et pourra par la reflexion le rendre vif et net. Elle s'apercevra clairement en dedans de soi, comme une force simple, qui n'est ni diffuse dans l'organisme, ni identifiée avec aucune de ses

Ἄλλ' ἑτέρα ιδιότης τοῦ ὄντος εἶναι ἢ ταυτότης. Ἐν ᾧ τὸ πᾶν μεταβάλλεται περίξ ἡμῶν, τὸ πᾶν εἶναι εἰς ἀδιάκοπον ῥοήν, μόνον ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε ὁ αὐτός ἐν ἑαυτῷ. Ἡ μετάνοια τοῦλάχιστον τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰ παρελθόντα ἁμαρτήματα, οἱ ἔλεγχοι τῆς συνειδήσεως, ἄνευ τῆς ταυτότητος τοῦ προσώπου, ἤθελον εἶσθαι φαινόμενα ἀνεξήγητα, καθὼς καὶ τὸ σύστημα τῶν ποινῶν ἤθελεν εἶσθαι βαρβαρότης ἀναιτιολόγητος, ἂν ὁ ἄνθρωπος μετεβάλλετο. Ἀλλὰ τὸν οὐσιώδη τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, ὁ ποιητῆς θαυμασίως ἐξέφρασε διὰ τῶν ἐπομένων στίχων :

- » *Ille ego, qui quondam gralici modulatus avena*
- » *Carmen, et egressus silvis, vicina coegi,*
- » *Ut quamvis avido parerent arva colono*
- » *Gratus, opus agricolis, at nunc horrentia Martis*
- » *Arma virumque vano, etc. (1).*

§. 14.

Γινώσκω ὅτι εἰμὶ, ὅτι ὑπάρχω καὶ ὅτι ὑπάρχω εἰς καὶ ὁ αὐτός πάντοτε· ἐπομένως, ἂν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἀνακαλύψω εἰς τὸ ἐμὸν ὄν ἐν πνεῦμα καὶ ἐν σῶμα, θέλω ἐξακολουθεῖ λέγων ὅτι ὑπάρχω ἐν ἀμφοτέροις εἰς καὶ ὁ αὐτός. Ἐστω φυσικὴ τις πρᾶξις, ἢ τροφή. Ἡξεύρω ὅτι τὸ πνεῦμα διέταξε τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀλλ' ἄράγε αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκτελεῖ τὴν πρᾶξιν ἢ

parties ; elle distinguera de ce corps multiple la personne vraiment une, de cette unité metaphysique, comme on l'a nommé quelquefois, seule serieuse, et effective, et qui n'admet pas plus la division mentale que la division réelle. Là est l'origine de la notion d'unité, c'est de là que nous partons pour concevoir les unités superficielles de la nature, pour induire l'unité de l'Être divin. (Manuel. des Eclectiques p. 67. Paris 1846).

(1) Virgilii Maronis Aeneidos l. I.

ὑποφέρει τὰς συνεπείας αὐτῆς ; προσέτι ἐν ᾧ λαμβάνω τροφήν ἀναγινώσκω καὶ σκέπτομαι· ἀναμφιβόλως καὶ ἐνταῦθα τὸ πνεῦμα διέταξε τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν σκέψιν· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πράξεων τῆς τροφῆς καὶ τῆς σκέψεως, παρατηρῶ ὅτι ἐν ᾧ ἡ μὲν τελεῖται ἐν ἀγνοίᾳ σχεδὸν ἑμαυτοῦ, ἡ ἑτέρα τελεῖται ἐν γνώσει καὶ μένει παρούσα, τουτέστι παρατηρῶ δύο διάφορα φαινόμενα· ἀλλὰ δύο διάφορα φαινόμενα μαρτυροῦσι δύο διαφόρους αἰτίας, ἥτοι δύο διάφορα ὄντα. Ἀλλ' ἔστω καὶ ἄλλο παράδειγμα. Ἐγὼ αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐλεύθερον, καὶ ἐκ τούτου οὐδεμία ταραχὴ, οὐδεὶς ψυχικὸς πόνος ἐκπηγάζει εἰς ἐμέ. Ἀλλ' ὅταν πεινῶ διατί γενικὴ τις ὁδύνη θλίβει τὸ ἐμὸν σῶμα ; καὶ ἀφ' οὗ αὐτὸ τὸ φαινόμενον φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦ πεπρωμένου, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ἤθελον ἀποδίδει εἰς τὸ πνεῦμα δύο τόσον ἀντικειμένους νόμους, ὅποιοι εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ πεπρωμένον (1) ; Τέλος πάντων, ἐὰν ἡμῖν μόνον πνεῦμα, ἤθελα πονεῖ ποτὲ, καὶ πονῶν, ἐρωτώμενος ποῦ πονῶ, ἡδυνάμην νὰ εἶπω ποῦ, ἐὰν ἡμῖν μόνον σῶμα ; ὄχι βεβαίως, καὶ ὥς εἶπεν ὁ μέγας πατὴρ τῆς Ἰατρικῆς,

» Si unus esset homo non doleret

» quia non sciret unde doleret ».

Ἐκ τούτων καὶ πολλῶν ὁμοίων παραδειγμάτων, οἷον καὶ τῆς αὐτοχειρίας, δῆλον γίνεται ὅτι δύο διάφορα ἀποτελέ-

(1) Turenne disait sur un champ de la bataille : « Tu trembles, carcasse, mais si tu savais où je te dois conduire demain, tu tremblerais bien davantage. » quel est donc ce je qui conduit le corps en des lieux d'où la peur l'écarte, et méprisant ses faiblesses, l'oblige tout tremblant d'affronter le péril. Est-ce ce corps, tout entier agité par la crainte qui s'interpelle ainsi lui-même et s'adresse cette dédaigneuse reprimande ? (Manuel des Eclectiques. p. 211).

σματα μαρτυροῦσι δύο διαφόρους αἰτίας· ἀλλὰ δύο διάφοροι αἰτίαι μαρτυροῦσι δύο διάφορα ὄντα, ἄρα τὰ ὄντα εἶναι δύο, τὸ μὲν ψυχὴ, τὸ δὲ σῶμα, καὶ ἐγὼ ὑπάρχω ἐν ἀμφοτέροις εἷς, διότι ἀνεγνώρισα ἐμαυτὸν ἓνα ὄντα.

§. 15.

Ἄλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται ἀμέσως ἀπορία, πῶς δύο τόσον ἀνόμοια ὄντα, ὡς εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα συνυπάρχουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ὄν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐνότητα τῆς ζωῆς (1). Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιον, διότι ἐξ αὐτοῦ πηγάζει ὁ σκοπὸς τοῦ βίου καὶ ἡ ἠθικὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν π. χ. κατὰ τὸ ὑλικὸν σύστημα θεωρήσωμεν τὸ πνεῦμα ὡς ἀπλὴν λειτουργίαν τοῦ σώματος, τὸ πνεῦμα ταπεινῶνται καὶ γίνεται δοῦλον τῶν ἀναγκαίων καὶ πεπρωμένων νόμων τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐὰν τὰν ἀπάλιν θεωρήσωμεν τὸ πνεῦμα ὡς ὄν διακεκριμένον τοῦ σώματος, ὡς ὄν αὐθύπαρκτον, τότε ἀντιτάσσοντες τὴν πνευματικὴν δύναμιν εἰς τὴν σωματικὴν καὶ ἔτι μᾶλλον ἀναπτύσσοντες τὴν πρώτην, θέλομεν γνωρίσει ἐπὶ τέλους τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα μεγαλοφρονοῦν ἐπὶ τῇ ἀνεξαρτησίᾳ καὶ ταῖς δυνάμεσιν αὐτοῦ, δύναται, τοῦλάχιστον θεωρητικῶς, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μόνη ἀληθῶς ὑπάρχουσα δύναμις, καὶ ὑπὸ ἐγωΐσμοῦ καταφρονοῦν τὸν βίον ὅλης τῆς φύσεως, δὲν θέλει καὶ συμβουλεύεσθαι ταύτην πρὸς τὴν ἰδίαν συντήρησιν· ὅθεν τὸ ζήτημα τοῦτο δεῖται μεγίστης προσοχῆς.

(1) Dès qu'on a supposé la distinction très réelle du corps et de l'âme, on est tout étonné de leur union, et ce n'est que par la seule puissance de Dieu qu'on peut concevoir, comment il a pu unir et faire opérer de concert ces deux natures si dissemblables. (Fénélon. Lettre sur la Métaphysique. Lettre II. ch. 2).

Πρῶτος ὁ Πυθαγόρας διέκρινε τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀποδίδων ὄργανα τινὰ εἰς τινὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλάτων μετὰ ταῦτα ἐπανέλαβε τὴν δόξαν τοῦ Πυθαγόρου. Ἀλλ' ἀμφότεροι καίτοι θεωρήσαντες τὴν ψυχὴν ὡς ἀληθὲς ὄν, ὑπάρχον ἕνεκεν ἑαυτοῦ διὰ τῆς μεταφυσικῆς ιδιότητος, τῆς ἀπλότητος τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἢ βραχύ τι εἶπον περὶ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν· οὕτως ὁ Πλάτων ἡγνόει πῶς αἱ κοσμογόναι ιδέαι τῆς θείας διανοίας ἐνήργουν ἐπὶ τῆς νεκρᾶς ὕλης. Ὁ Ἀριστοτέλης πρεσβεύων ὅτι τὰ ὄργανα τοῦ σώματος ὑπάρχουσι πρὸς τινὰ σκοπὸν, διότι πᾶσα ἐνέργεια τείνει πρὸς σκοπὸν τινὰ, ἔλεγεν ὅτι τὸ σῶμα ὑπάρχει πρὸς τινὰ τέλη, τὰ ἐσωτερικὰ δὲ ταῦτα τέλη, εἴτε ἐντελέχεια, ἦσαν ἢ κατ' Ἀριστοτέλην ψυχή. Ἀλλὰ πῶς ἡ ψυχὴ μετέδιδε τὴν κίνησιν εἰς τὴν ὕλην, οὐδ' ὁ Ἀριστοτέλης ἠδυνήθη μικρόν τι νὰ εἰκάσῃ.

Ἡ Χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀνακαιφαλαιομένη ὅλη εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, λέγοντος, « ἐγὼ αἰσθάνομαι ἄλλον νόμον εἰς τὸ πνεῦμά μου καὶ ἄλλον εἰς τὰ μέλη μου », δὲν διαφέρει τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος.

Ὁ Καρτέσιος διαιρῶν τὸ πᾶν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, τὴν νόησιν (*la pensée*), καὶ τὴν ἔκτασιν (*l'étendue*) διακρίνει ἐπομένως τὸν διάφορον μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος χαρακτῆρα. Ἰδιότης, λέγει ὁ Καρτέσιος, ὄλων τῶν φυσικῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἔκτασις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο δὲν δυνάμεθα κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἰπώμεν περὶ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, διότι ἡ συνείδησις διὰ τῆς ὁποίας αἰσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, δὲν κατέχει κανένα τόπον. Ἡ μνήμη δὲ ἧς ἀνακαλοῦμεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν τοσοῦτον πλῆθος προγεγονότων πραγμάτων, οὐδόλως ὑπάρχει εἰς τὸ διάστημα, διότι δυνάμεθα ν' ἀνακαλέσωμεν γεγονὸς

τῆς παιδικῆς ἡλικίας μὲ τὴν αὐτὴν ταχύτητα, μὴ ὅσῃν τὸ νεώτατον. Ὁ Καρτέσιος χωρὶς ἀμφιβολίαν εἶναι ὁ θεμελιωτῆς τοῦ νέου πνευματισμοῦ· ἀλλ' ὁ Καρτέσιος θεωρῶν τὴν φύσιν ὑπὸ τὴν ἀπλὴν ιδιότητα τῆς ἐκτάσεως, ἔπρεπεν ἐπομένως νὰ θεωρῇ τὰ σώματα ὑπὸ τὴν ἀπλὴν μορφήν τῆς γεωμετρικῆς ἐκτάσεως, ἥτοι μηχανικῶς· ἀλλ' ἐὰν τὰ σώματα ᾗναι ἀπλαῖ μηχαναί, πῶς ἡ νόησις θέλει δυνηθῇ νὰ ἐνεργῇ ἐπ' αὐτῶν; Ὁ Καρτέσιος κατανοήσας τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ ζητήματος τούτου, κατέφυγεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Θεὸς κινεῖ τὸ σῶμα κατ' ἀρέσκειαν τοῦ πνεύματος· ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Καρτέσιον, εἶναι καθαρὸν πνεῦμα, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ θείου πνεύματος, ἐπὶ φύσεως τόσον ἑτερογενοῦς ὡς ἡ ὕλη; ἂν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ᾗναι ἀλλοτρία τοῦ κόσμου τούτου, ἂν δὲν περιλαμβάνῃ ὅ,τι ὑπάρχει, ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἀναγκαίως περιορισμένη. Ἐνέργεια, σχέσις, ἔνωσις δύο δυνάμεων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοηθῇ ἂν δὲν ὑπάρχῃ κοινόν τι μεταξὺ αὐτῶν στοιχεῖον. Ἐὰν λοιπὸν δὲν παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ἡνωμένον μὲ τὸ πνεῦμα διὰ τίνος κοινῆς οὐσίας, ἡ ἔνωσις καὶ ἀμοιβαία αὐτῶν ἐνέργεια καθίσταται διὰ παντὸς ἀδύνατος.

§. 17.

Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι ὁ Καρτέσιος εἶναι ὁ ἀνανεωτῆς τοῦ Δυαδισμού (dualisme)· ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνότητος πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα διηνεκῶς τείνει, ἔγεινεν ἀφορμὴ νὰ διαιρεθῇ τὸ σύστημα τοῦ Καρτεσίου εἰς τὰ δύο ἀντίθετα συστήματα τοῦ Μαλεβραγχίου καὶ τοῦ Σπινόζα, τοῦ μὲν ἀναφέροντος τὰ πάντα εἰς τὴν νόησιν, τοῦ δὲ ἀναφέροντος τὴν τε ἔκτασιν καὶ νόησιν εἰς τὸν Θεόν, ὡς κοινὴν ἀμφοτέρων οὐσίαν. Ἐξ ἄλλου λαμβανομένου μόνον τοῦ πνεύματος, ἔπρεπε νὰ προκύψῃ ὁ ἰδανισμὸς (idéalisme) τοῦ Βερκλείου, καὶ λαμβανομένου μόνον τοῦ σώματος ἔπρεπε νὰ προκύψῃ

ὁ ὕλισμός ταῦ Λωκίου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ὕλισμός περιέχει πολλοὺς βῆθμοὺς, ἐντεῦθεν τὰ συστήματα τοῦ Στάλ, τοῦ Ἐλβετίου, τοῦ Βαρῶνος Δ' Ὀλβὰχ εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται τὸ Σύστημα τῆς Φύσεως, τοῦ Βοννέτου, τοῦ Γάλλ καὶ τοῦ Καβανῆ. Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τούτων, φαίνεται κατὰ πρῶτον τὸ σύστημα τοῦ Λεϊβνιτίου. Κατανοήσας ὁ μεταφυσικώτατος οὗτος νοῦς, ὅτι ὡς πρὸ αὐτοῦ ἡ ὕλη ἐθεωρεῖτο, πᾶσα μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος σχέσις καὶ πᾶς σύνδεσμος ἐγίνοντο ἀνεξήγητα, ὅτι ἢ ἔπρεπε νὰ συγχέη τις ἀμφοτέρα, ἢ δογματικῶς νὰ διαβεβαιοῖ ὑπάρχουσιν μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰν τινα, παραδεχόμενος τὰ παράδοξα φαινόμενα ὡς θαύματα, ἐκ τοιούτων σκέψεων ὁρμώμενος ὁ Λεϊβνίτιος, ἐπεχείρησε πρῶτος ν' ἀνασκευάσῃ τὸν ὕλισμόν τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως διὰ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ ὕλισμοῦ τῆς φύσεως ἐν γένει. Ἀλλ' ἐν πρώτοις προηγηθήτωσαν παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου, οἷον εἰσαγωγὴ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Λεϊβνιτίου.

§. 18.

Ὁ Δημόκριτος θέλων νὰ ἐποικοδομήσῃ τὴν φύσιν ἐπὶ βάσεως στερεᾶς, καὶ μὴ εὐρίσκων ἐν αὐτῇ στερεωτέραν βάσιν τῆς ὕλης, διαιρεῖ ταύτην εἰς λεπτότατα σώματα, σταματῶν εἰς τὰ ἄτομα, τουτέστιν εἰς σώματα ἀνεπίδεκτα περαιτέρας διαιρέσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἄτομα δὲν δύνανται νὰ ἐνωθῶσι τόσον πρὸς ἄλληλα, ὥστε νὰ μὴ ἀφίνωσι κενὰ διαστήματα, ἔπεται κατὰ Δημόκριτον, ὅτι ὅλη ἡ φαινομένη ποικιλία τῶν ὄντων προκύπτει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τοῦ μίγματος τῶν ἀτόμων τούτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῶν διαστημάτων ἢ τοι τῶν κενῶν, τὰ ὁποῖα ἀφίνουσιν εἰς τὴν ἐνωσιν. Ἡ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου ἐπανελήφθη ἀπὸ τὸν Καρτέσιον, διότι ἀποδίδων ὁ φιλόσοφος οὗτος εἰς τὴν φύσιν τὴν μόνην ιδιότητα τῆς ἐκτάσεως, ἠναγκάζετο ἐπομένως νὰ στηρίξῃ τὴν

φυσικήν ἐπιστήμην ἐπὶ μηχανικῶν ἀρχῶν, καταφεύγων εἰς
θείαν ἐπέμβασιν διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων.
Ἀλλὰ τὸ ἄξιον ἀπορίας εἶναι, ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, αἵ-
τινες τοσοῦτον μεγαλαυχοῦσι διὰ τὸν τίτλον αὐτῶν « Θε-
τικά ἐπιστῆμαι », ἤτοι ἐπιστῆμαι μηδὲν παραδεχόμεναι ἐκ
τῶν προτέρων (a priori), υἱοθέτησαν τὰς ἀρχὰς ταύτας, τὰς
ὁποίας, ὡς αὐταὶ ὁμολογοῦσιν, οὐδέποτε ἠξιώθησαν νὰ ἴδω-
σι βεβαιωμένας ἀπὸ τὴν πείραν. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι λοιπὸν
εἶναι εἰς φανεράν ἀντίφασιν, διότι στηρίζονται ἐπὶ ὑποθέσεων,
καὶ ἐπὶ ἀθλίων ὑποθέσεων, διότι πᾶσα ὑπόθεσις ὑποθέτει τὸ
δυνατὸν τῆς ἀποδείξεως αὐτῆς, εἰς δὲ τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν,
τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Ἀλλὰ προάγοντες εἰς φῶς τὴν θεω-
ρίαν ταύτην, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἀτομικὸν σύστημα εἶναι
ἠναγκασμένον νὰ παραδεχθῇ καὶ ἄλλην ἀρχήν, τὴν κίνησιν,
ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲ βῆμα ἤθελε δυνηθῇ νὰ κάμῃ. Ἀλλ'
ἐὰν ἡ κίνησις μαρτυρῇ τὴν ὑπαρξιν δυνάμεως ἐχούσης τὸν
λόγον αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ, ἄρά γε δὲν εἶναι ἀληθινὸν ὅτι τὸ
πᾶν εἶναι ἄτομον καὶ κενόν. Ἡ κίνησις, προσθέτουσιν οἱ φυ-
σικοί, δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὰ σώματα, ἀλλ' ἐδόθη ἅπαξ ὑπό-
τινος οὐρανίας ὠθήσεως (impulsion celeste), καὶ ἀπὸ τῆς
στιγμῆς ἐκείνης τὰ σώματα ἐξακολουθοῦσι νὰ κινῶνται
κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀδρανείας (loi d'inertie). Ἀλλ' ἡ οὐ-
ρανία ὠθησις εἶναι καὶ αὕτη ὑπόθεσις, ὁ νόμος τῆς ἀδρανείας
εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις, ὥστε τὸ πᾶν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστή-
μας εἶναι ὑπόθεσις.

§. 19.

Ἡ ἀτομικὴ θεωρία παρατηρεῖ ὁ Λεϊβνίτιος, εἶναι ἀληθῆς
μὲν καθ' ὅσον ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος, ψευ-
δὴς δὲ καθ' ὅσον συγχέει τὰς ἐσωτερικὰς τῶν σωμάτων ду-
νάμεις, ἤτοι τὰς ἐντελεχείας μὲ τὰ ἄτομα. Οὐδὲν φαινόμε-
νον τῆς φύσεως, λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ,

ἄνευ δυνάμεών τινων ἐνυπαρχουσῶν εἰς τὰ σώματα, οὐδ' ἄτομον δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἐσωτερικῆς τινὸς ἐνεργείας· διὸ ἡ κίνησις τῶν σωμάτων κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς οὐρανίας ὠθήσεως συμβιβαζομένης μετὰ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας εἶναι ἀνεξήγητος, ἂν δὲν ὑποτεθῇ εἰς τὰ σώματα ἐνεργεία τις ἢ δεκτικότης δι' ἧς ἡδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν κίνησιν· καὶ οὕτως ὁ Λεϊβνίτιος παρσκευάζεν ἤδη τὴν ὁδὸν εἰς τὴν νέαν θεωρίαν τῆς δυναμικῆς τῆς φύσεως. Ὁ Λεϊβνίτιος μ' ὅλα ταῦτα δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἐννοήσῃ τὴν ἄβυσσον ἣτις χωρίζει τὸν ἀτομισμόν ἀπὸ τὴν δυναμικὴν, ἐνεκα τῆς ῥιζικῆς διαφορᾶς ἣτις ὑπάρχει μετὰξὺ ὕλης καὶ δυνάμεως. Ἐπειδὴ τὸ νεκρὸν τῆς ὕλης μένει ἀναμφισβήτητον, δὲν δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ πρῶτον, πῶς δύναμις τις ἠθέλην ἐνωθῇ μὲ τὴν ὕλην διὰ νὰ παραχθῇ ἡ κίνησις. Ὑποτιθεμένου δεύτερον, ὅτι ἡ ὕλη ἔχει ἐσωτερικὴν τινα δύναμιν τοῦ δέχεσθαι ἔξωθεν τὴν ὠθῆσιν, γεννᾶται ἀμέσως ἀπορία, πῶς ἡ δύναμις αὕτη ἡδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὕλην. Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ πρέπει ν' ἀρνηθῇ τις πᾶσαν δύναμιν εἰς τὴν φύσιν, ἢ ἂν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, πρέπει ἡ ὕλη νὰ θεωρῇται ὅχι πλέον ὥς τι ὑπάρχον ἐν ἑαυτῷ καὶ δι' ἑαυτὸ, ἀλλ' ὥς ἀποτέλεσμα δυνάμεων. Ἐντεῦθεν ἡ θεωρία τοῦ Κάντιου ἢ παράγουσα, ἢ, ὡς λέγουσιν, ἡ οἰκοδομοῦσα τὴν ὕλην διὰ τῶν δυνάμεων.

§. 20.

Ὅλαι αἱ ιδιότητες τὰς ὁποίας οἱ φιλόσοφοι εἶχον ἀποδώσει εἰς τὴν ὕλην διὰ νὰ παραστήσωσιν αὐτὴν ὡς οὐσίαν, κατὰ τὸν Κάντιον εἶναι μῦθοι καὶ ψεύδη. Τὸ ἀπόλυτον κενὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον στερεόν, εἴτε τὸ ἄτομον ἐπαναλαμβάνει ὁ Κάντιος, εἶναι πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὅ,τι εἶναι ἡ νεκρὰ εἰμαρμένη πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἢ μᾶλλον εἶναι ὥς τις πύργος ἀνεγηγερμένος κατὰ τῆς βασι-

λείας τοῦ νοῦς, διὰ νὰ τεθῇ ὁ μῦθος εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ὑλῃ, κατὰ τὸν Κάντιον εἶναι τὸ κινητὸν (*le mobile*) καθόσον πληροῖ τι διάστημα· ἀλλὰ κινητὸν πληροῦν διάστημα, σημαίνει ἀνθίστασθαι εἰς ἕτερον κινητὸν ζητοῦν διὰ τῆς ἑαυτοῦ κινήσεως νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ αὐτὸ διάστημα. Τὸ διάστημα λοιπὸν, λέγει ὁ Κάντιος, δὲν πληροῦται ὑπὸ σωροῦ ὕλης, ἀλλ' ὑπὸ δυνάμεως. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ ἑλξις καὶ ἡ ἀπώθησις συγχρόνως, διότι ἐν ᾧ πληροῖ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ μέρη τοῦ διαστήματος δὲν ἀφίνει οὐδὲν κενόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ μόνη ἡ ἀπώθησις ἐπ' ἀπειρον ἐκτεινομένη οὐδὲν ὠρισμένον διάστημα ἤθελε πληρώσει, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἑτέρα ἀντίθετος δύναμις περιορίζει τὴν πρώτην εἰς τι ὠρισμένον διάστημα. Ἡ νέα αὕτη δύναμις εἶναι ἡ συνοχή. Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ ὕλη παριστᾷ τὴν ἀμοιβαίαν ἐνέργειαν ἰσορρόπων δυνάμεων, ὅτι ὁ Κάντιος εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἀνεκάλυψε τὴν ἐπιστημονικὴν βάσιν τῆς φύσεως, διότι ἂν ἀδύνατον ἦναι ν' ἀποδειχθῶσιν ἐκ τῶν ὑστέρων (*a posteriori*), τουτέστι διὰ τῆς πείρας, οἱ μῦθοι, δυνατόν ὅμως ν' ἀποδειχθῶσιν αἱ δυνάμεις μὲ τὰς ἑαυτῶν ἐνεργείας, ὅπερ ἔγεινεν. Ἀλλ' ὁ μέγας Κάντιος δὲν προήγαγε μ' ὅλα ταῦτα τὴν θεωρίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ἄκρον βαθμὸν τῆς τελειότητος. Ἐφαρμόσας τὰς ἀρχὰς ταύτας εἰς τὴν γενικὴν φυσικὴν, οὐδένα ἔκαμε λόγον περὶ χημείας καὶ τῶν ὀργανικῶν δυνάμεων.

§. 21.

Ἡ ὑψηλοτέρα ἀντίληψις τῆς φύσεως ὀφείλεται εἰς τὸν ὑψιπέτην νοῦν τοῦ Σχελιγγίου, θεωροῦντος σύμπασαν τὴν Οἰκουμένην ὡς φανέρωσιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Κατὰ μὲν τὸν Κάντιον ἡ φύσις ἦτον ἀπλοῦν φαινόμενον, κατὰ δὲ τὸν Σχελίγγιον ἐξ ἐναντίας, εἶναι ἀληθῶς ὄν. Καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὸν Σχελίγγιον τὸ πᾶν ἐδημιουργήθη διὰ τῶν

αὐτῶν νόμων, ἔπεται ὅτι δύναται τις νὰ ἐξηγήσῃ ἐν μέρος τῆς Οἰκουμένης διὰ τοῦ ἄλλου, τὴν φύσιν τουτέστι διὰ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐναλλάξ. Ἀλλὰ τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς φύσεως θεωρουμένων ὡς τῶν πρωτίστων κλάδων ἐνὸς μόνου ὄντος, τοῦ ὄντως ὄντος, δῆλον ὅτι ἡ φύσις ἔπρεπε νὰ φανερωθῇ ὡς τι ἐναρμόνιον σύστημα δυνάμεων. Ὁ Σχελίγγιος ἐπομένως διακρίνει τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς φύσεως, καὶ ἐξαιρέτως τῆς Χημείας, δι' ἧς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ Χημικοὶ ἐφάνταζοντο ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ζωὴν τῶν ὄντων. Ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ὁ Σχελίγγιος δὲν ἐζήτει τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς εἰς δυνάμιν τινα καλουμένην ζωτικὴν, ἀλλ' εἰς δυνάμεις αἵτινες ἀμοιβαίως ἀντισορροποῦμεναι, καὶ ὅλαι ὁμοῦ τείνουσαι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, προάγουσι τὰ ὄργανα ἐξ ὧν προκύπτει ὁ ὁργανισμὸς τῆς ζωῆς.

Συμπεραίνει ὁ Σχελίγγιος ὅτι ἡ ζωὴ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἄνευ ἐξαιρέσεως, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον εἰσερχομένη εἰς πᾶν ὄν κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς δεκτικότητος, (receptivité) καὶ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τινα γενικὴν τοῦ κόσμου ἀρχὴν, συνδέουσαν τὸν ἀνοργάνιστον κόσμον μὲ τὸν ὁργανισμὸν (1).

(1) Dieu ne pouvait éternellement se concentrer en lui-même, il est dans la nature de l'être actif, de se manifester, d'épanouir les idées qui sont en lui. Or, les idées de l'être absolu, en se manifestant, deviennent réalité. L'universalité des êtres n'est autre chose que la manifestation de Dieu, l'épanouissement de l'infinie plénitude de ses idées, la révélation de son propre être. La véritable essence de chaque être, ce qu'il est à part de la forme phénoménale, c'est l'idée divine qu'il exprime, ou plutôt qui fait la base de son existence. C'est ce dont nous avons tous une conscience confuse, en cherchant pour comprendre un être, à tr

Αἱ ἰδέαι αὗται ἐπανήγαγον εἰς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων οἵτινες ἐθεώρουν τὴν φύσιν ὥς τι ἔμψυχον καθ' ὅλα τὰ μέρη, εἴτε ἐπανήγαγον εἰς τὸν μικρόκοσμον τῶν φυσι-

verser sa forme pour arriver à son idée, et à saisir celle-ci aussi purement et aussi clairement que possible. Comme la nature est la réalisation des idées divines, les lois qui la gouvernent, loin d'être des lois aveugles et mortes, sont une manifestation de l'action infiniment sage et bonne de Dieu, l'expression de sa volonté. Il n'y a par conséquent dans la nature rien de complètement inanimé, rien de purement matériel; les objets qui paraissent les plus éloignés de tout ce qui est spirituel, n'en sont pas moins l'expression d'une loi divine; là où nous croyons qu'il y a absence de toute vie, il y a cependant action de Dieu, loi dictée par lui, par conséquent vie émanée de Dieu. C'est sans doute une bien grave erreur de confondre Dieu avec la nature. Dieu n'est pas la nature; il en est séparé de toute la distance qu'il y a entre le fini et l'infini. Le Pantheisme, sous quelque forme qu'il se présente, est contraire aux données les plus certaines de notre conscience; ou bien il fait disparaître Dieu dans la nature, ou celle-ci dans Dieu. Mais ce n'est pas une erreur moins grave que de reléguer Dieu loin de la nature; car elle n'a point d'autre base de son existence que l'être absolu. Dieu la pénètre toute entière; elle est la manifestation de son être ». Toutes choses viennent de Dieu; elles sont par lui et pour lui », comme s'exprime l'Écriture avec autant de simplicité que de profondeur. (Rom. XI. 36).

Voilà pourquoi toute la nature nous rappelle Dieu. Elevez dans le silence de la nature vos regards vers le firmament! Que vous disent les innombrables étoiles qui y scintillent? Elles vous proclament le nom de Dieu. Voyez la fleur des champs qui vous sourit dans sa modeste parure et vous réjouit par son parfum; n'entendez-vous pas comment avec sa douce voix elle aussi vous prononce le nom

κῶν καὶ χημικῶν τοῦ 15' αἰῶνος. Προσέτι τῆς ζωῆς μὴ θεωρουμένης πλέον ὥς τινος ἐξαιρετικῆς ιδιότητος ἰδιαιτέρας τινὸς τάξεως ὄντων, ἀλλ' ὥς τοῦ γενικοῦ προσόντος τῆς φύσεως, κατεστράφη ἐπομένως ὁ παραλογισμὸς ὅστις παρῆγε τὸν βίον ἀπὸ ὃν ἀβίωτον, διότι ἐν ᾧ ἡ φύσις ἐθεωρεῖτο νεκρά, ὑπετίθετο μ' ὅλα ταῦτα ὅτι εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς.

Τέλος πάντων ἡ δυναμικὴ θεωρία, ἀφανίζει τὸν μεταξὺ ὕλης καὶ δυνάμεως δυαδισμόν ὅστις ὑπῆρξε τὸ μεγαλύτερον πρόσκομμα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως.

§. 23.

Ἀνακεφαλαιοῦντες, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ὕλης ὡς ἀποτέλεσμα δυνάμεων εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν πεῖραν, ἥτις εἰς ὅ,τι ἡμεῖς καλοῦμεν ὕλην, δεικνύει δυνάμεις, οἷον τὴν βαρύτητα, τὴν ἀντίστασιν, τὴν ἔκτασιν, τὴν συνοχήν. Ἀλλὰ θεωρουμένης τῆς ὕλης ὡς τῆς ἀρμονικῆς διαδηλώσεως τῶν δυνάμεων τούτων, αἵτινες διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας ἀντισταθμίζονται, καὶ διὰ τῆς διαφοροῦ οὐσίας πα-

de Dieu? Lorsque dans l'obscurité de la forêt nous écoutons le bruissement des feuilles, agitées par le vent, ou qu'appuyés contre un rocher nous prêtons l'oreille au bruit monotone de la cascade, d'où vient alors ce sentiment vague mais délicieux, qui s'empare de nous, qui nous transporte dans des régions mystérieuses, et nous fait rêver un bonheur que la terre ne saurait nous offrir? C'est de la conscience de Dieu, qui se prononce secrètement dans le fond de notre être, et à la quelle s'allie involontairement, l'idée d'un monde invisible, éternel, qui fait la base, l'essence même du monde phénoménal et périssable. « Les cieux racontent la gloire de Dieu, et l'étendue donne à connaître l'œuvre de ses mains (Ps. XIX. 2). Essais et Fragments de Théologie et de Philosophie du Seminaire de Strasbourg. Ch. 3. La Révélation.

ράγουσι τὴν διαφορὰν τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης, δύναται τις ἐπὶ τέλους νὰ ἐννοήσῃ πῶς τὰ στοιχεῖα ἐνεργοῦσιν εἰς τὴν ὕλην πρὸς ἄλληλα, πῶς μία δύναμις ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ἄλλης, καὶ ἐπομένως πῶς μία δύναμις τοῦ πνεύματος, οἷον ἡ θέλησις, ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς δυνάμεως τοῦ σώματος. Ἡ φύσις λοιπὸν δὲν εἶναι τί νεκρὸν, ἀλλ' εἶναι ὄν πληρὲς ζωῆς, εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ· ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶν ὄν ἀπλῶς διότι ὑπάρχει, ὑποθέτει σκοπὸν τινα, ἡ φύσις ἄρα δὲν δύναται νὰ ᾔῃ τυφλὴ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ συνείδησιν τῆς ζωῆς αὐτῆς καὶ τῶν σκοπῶν. Διατί ν' ἀρνηθῶμεν ψυχὴν τινα εἰς τὴν φύσιν, ἐν ᾗ αὕτη παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς ὥς τις ἐντελέχεια; ἡ φύσις ἄρα γε ἤθελεν εἶσθαι κατωτέρα τοῦ ζώου ἐνεργοῦντος τὰ πλέον θαυμαστὰ πράγματα ἀπ' αὐτομάτου; Ἡ φύσις λοιπὸν ὥς πᾶσα ἄλλη ζωὴ ὑποθέτει ἀναγκαίως ψυχὴν τινα ζωοποιοῦσαν τὸ πᾶν, καὶ οὖσαν ὥς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τοῦ ζῶντος σώματος αἰτίαν καὶ ἀρχήν.

§. 24.

Ἀλλ' ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι τὸ σῶμα δὲν εἶναι ὁ ὑπηρέτης τοῦ πνεύματος, ἀλλ' εἶναι ὄν ἀπ' ἐναντίας *sui juris*, τουτέστι ὄν τὸ ὁποῖον ζῇ διὰ τῆς ἰδίας ζωῆς. Τοσοῦτον δὲ τὸ σῶμα ὑπάρχει δι' ἑαυτὸ, ὥστε περιβόητός τις φυσιολόγος ἐπρέσβευε τὴν παράδοξον γνώμην ὅτι τὸ πνεῦμα ἔχει παράσιτον ὑπαρξιν εἰς τὸ σῶμα (1). Ἐὰν τὸ σῶμα ᾔτο φύσεως τόσον ἀνομοίας τοῦ πνεύματος, ὥς ὑποτίθεται, ἐὰν δὲν εἶχεν ὁμοίας δυνάμεις μὲ τὸ πνεῦμα, ἡ ἔνωσις αὐτῶν καὶ ἡ ἀμοιβαία ἐνέργεια μένουσιν ἀκατανόητα. Ὁ σύνδεσμος λοιπὸν μεταξὺ πνεύματος καὶ σώματος εἶναι σύνδεσμος δυνάμεως πρὸς δύναμιν, ἀτόμου

(1) Reil die Psychiche cur des Whansins σ. 12.

πρὸς ἄτομον, καὶ ἐντεῦθεν ἢ σιωπηλῶς ἀπὸ πολλὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἀπὸ πολλὰς θρησκείας πρεσβευόμενῃ δόξῃ, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ σώματος ἐπιζῶσα διαμένει μὲ τὸ πνεῦμα, καὶ δι' αὐτῆς τὸ πνεῦμα δύναται ἐπομένως νὰ περιβληθῇ νέον σῶμα. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς σωματικῆς ζωῆς εἶναι τυφλοὶ καὶ ἀναγκαῖοι, ἐν ᾧ τοῦ πνεύματος οἱ νόμοι εἶναι ἐσκεμμένοι καὶ ἐλεύθεροι, διὰ τοῦτο ἡ ἀμοιβαία ἐπιρροή τῶν δύο τούτων ὄντων ὑπὸ διάφορον ὄψιν δεικνύεται. Τὸ σῶμα μεταδίδει τὰς ἰδίας καταστάσεις καὶ τὰ πάθη εἰς τὸ πνεῦμα, καὶ ἀναγκαίως ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἐπειδὴ εἶναι ἐλεύθερον, δύναται, ἢ ἂν θέλῃ ταῦτα πάντα νὰ δεχθῇ, ἢ ἂν δὲν θέλῃ, νὰ ἀντιτάξῃ ἄλλην δύναμιν ἢ διανοητικὴν ἐπιθυμίαν τοσοῦτον κατισχύουσαν τοῦ σώματος, ὥστε ἡ τάσις τούτου ὅχι μόνον παύει, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ ἐγκολπωθῇ τὴν ἐναντίαν τάσιν τοῦ πνεύματος.

§. 25.

Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Γινώσκω ὅτι εἰμὶ, καὶ ὅτι εἰμὶ εἷς μεταξὺ δύο ἀνομοίων ὄντων. Ἀλλ' ἂν ἔν ὃν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τινῶν ἰδιοτήτων, οὐδ' ἄνευ δυνάμεων δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Ὅν ἄνευ ἐσωτερικῆς τινος δυνάμεως, ἄνευ ἰδίας σφαίρας ἐνεργείας, ὃν ὑποκείμενον εἰς ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς προσβολὰς, ἤθελεν εἶσθαι πᾶν ὃν. Αἱ δυνάμεις δ' αὗται ὑπάρχουσι, καὶ διὰ μὲν τὸ πνεῦμα εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις, διὰ δὲ τὸ σῶμα εἶναι αἱ αἰσθήσεις. Ἀλλ' εἶμαι ἐγὼ μόνος εἰς τὸν κόσμον; ὑπάρχουσι φαινόμενα τῶν ὁποίων αἰτία εἶναι ἢ τὸ ἐμὸν πνεῦμα ἢ τὸ ἐμὸν σῶμα, τῶν ὁποίων αἰτία εἶναι τὸ ἐμὸν ὄν· ἀλλ' ὅταν ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος παρουσιάσῃ εἰς τὰς ἐμαυτοῦ αἰσθήσεις φαινόμενα τῶν ὁποίων τὸ ἐμὸν ὄν εἶναι ἐντελῶς ἀλλότριον, δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ εἰς αὐτὰ τὰ

φαινόμενα αἰτίαν τινὰ διάφορον ἐμοῦ, ἀφ' οὗ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσω φαινόμενον ἄνευ αἰτίας; Δὲν εἶμαι λοιπὸν ἐγὼ μόνος εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὄντα, διότι ὑπάρχουσιν ἐκτὸς ἐμοῦ καὶ ἄλλα φαινόμενα. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν ὄντων; εἶναι ἡ σφαῖρα τὴν ὁποίαν κατοικῶ, εἶναι ἡ φύσις, ἢ εἶναι κἀνὲν καθολικὸν πνεῦμα; δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι ἡ φύσις, διότι τὰ σώματα δὲν δύνανται νὰ ᾔῃαι ὁ λόγος τοῦ πνεύματος· οὐδὲ τὸ καθολικὸν πνεῦμα, διότι τὸ πνεῦμα δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι ὁ λόγος τοῦ σώματος. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἄλλο, ἐγὼ ἀνατρέχω διὰ τῆς ιδέας τοῦ αἰτιατοῦ εἰς ὃν ἀνώτερον τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς φύσεως, εἰς ὃν ὅπερ θέλει εἶσθαι ὁ λόγος καὶ τῶν δύο, καὶ τῆς αἰωνίας ἐνώσεως αὐτῶν καὶ τῆς αἰωνίας ἁρμονίας αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ πρῶτιστον τοῦτο ὃν εἶναι τὸ ἀπόλυτον, εἶναι ὁ Θεός, διότι λόγος ἀνώτερος αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει.

§. 26.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος, καὶ ὁ Θεός εἶναι οἱ ἀκρογωνιαῖοι λίθοι πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὅσον ποικίλαι καὶ ἂν ᾔῃαι αἱ γνώσεις ἡμῶν, ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναφέρονται ἢ εἰς τὸν Θεόν, ἢ εἰς τὸν κόσμον ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἐὰν ᾔῃαι ἀληθινὸν ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι ἐν γένει παρέχουσιν ὠφέλειάν τινα εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδεμία παρέχει περισσοτέρας παρὰ τὴν φιλοσοφίαν ἥτις ἀσπάζεται καὶ τὰ τρία ταῦτα. Τῷ ὄντι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει καὶ ἀπλῶς διότι ὑπάρχει, εἰς ὅλας τὰς καταστάσεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, συλλογιζόμενος, θέλων, αἰσθανόμενος, εὕρισκει ἐνώπιόν του τὴν φιλοσοφίαν ἐτοίμην νὰ ὁδηγήσῃ αὐτόν, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ὁργανισμένον ὄντα διὰ τὴν ἀλή-

θειαν πρὸ πάντων (1). Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀλήθεια φέρουσα τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ καθολικοῦ, ἐκπορεύεται ἐπομένως ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἐντεῦθεν ἡ φαινομένη αὕτη μεταξύ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἁρμονία, ἥτοι ἡ μεταξύ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κοινωνίας ἁρμονία. Ἡ κοινωνία φαίνεται βαδίζουσα παραλλήλως μετὰ τὴν μεταφυσικὴν· ὁ νοητικὸς κόσμος φαίνεται κινούμενος ἀπὸ τὸν ὕλικόν καὶ ὁ ὕλικός ἀπὸ τὸν νοητικόν (2). Καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν μέγα κίνημα εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου, οὐδεμία πολιτικὴ, ἠθικὴ ἢ θρησκευτικὴ μεταβολὴ ἄνευ προηγουμένης τινὸς καὶ ἀναλόγου φιλοσοφικῆς ἐνεργείας. Πόθεν ἡ θαυμαστὴ αὕτη συμφωνία, πόθεν ἡ προδιατεταγμένη αὕτη, οὕτως εἰπεῖν, ἁρμονία μεταξύ τοῦ λόγου τοῦ ποιητοῦ, τοῦ φιλοσόφου καὶ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν αἵτινες ἐπακολουθοῦσι; Τίς, παραδείγματος χάριν, ἀγνοεῖ τὴν ἐπιρροὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας; Τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ Λουθήρου εἶναι προῖόν τῆς Ἰταλικῆς φιλοσοφίας, ἥτις πρώτη ἀρνηθεῖσα τὸ μεταξύ πίστεως καὶ φιλοσοφίας διαζύγιον, διὰ τῆς γνωστῆς διαιρέσεως τῶν ἀληθειῶν τοῦ μεσαιῶνος εἰς φυσικὰς καὶ ὑπερφυσικὰς, ἐκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπεμβαίνειν εἰς ὅλα τὰ ζητήματα ὅσα ἀποβλέπουσι τὴν ἀνθρώπινον φύσιν; Τίς τέλος πάντων ἀγνοεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ ποιητικὴ τῆς τετάρτης Αὐγούστου νύξ τῶν 89 τῆς Γαλλίας, παριστᾷ τὸ δράμα τῆς σκε-

(1) In interiore homine habitat veritas (S. Aug. De vera religione.

(2) Barchou de Panhoen Hist. de la Philos. Allemande t. 11. p. 247.

πτικῆς καὶ ὕλικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰῆ αἰῶνος; Τὰ μεγά-
λῃτερα συμφέροντα τοῦ κόσμου τούτου εἶναι συνδεδεμένα
μέ τὴν τύχην τῆς φιλοσοφίας, διότι αὕτη ἐν παντὶ πράγ-
ματι δίδουσα τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεως καὶ ἐπομένως τὰς
λογικὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων, διευθύνει τελευταῖον τὴν
πρακτικὴν πορείαν τῆς κοινωνίας. Ὁ ἄνθρωπος τῷ ὄντι ὡς
λογικὸν ὄν ἐνεργεῖ πάντοτε διὰ τοῦ λόγου, διότι καὶ ὅ-
ταν φαίνεται ὑπακούων εἰς τι πάθος, τίθεται ὑπὸ τὴν
προστασίαν ἐνὸς σοφίσματος ἢ μιᾶς προλήψεως, τουτέ-
στι μιᾶς ἀρχῆς ψευδοῦς μὲν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ τέλος
πάντων μιᾶς ἀρχῆς· καὶ τοῦτο λησμονοῦσι σχεδὸν πάν-
τοτε οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες θέλουσι νὰ ὑποτάξωσι
τὰς ἰδέας εἰς ὅ,τι αὐτοὶ καλοῦσι συμφέροντα. Ἰσχυρίζο-
μεθα λοιπὸν ὅτι εἰς πᾶν σύστημα φιλοσοφίας ὑποκρύ-
πτεται πάντοτε ἐν σύστημα πολιτικῆς, ἠθικῆς καὶ θρη-
σκείας, καὶ ἰσχυρίζομεθα ὅτι τὸ αἰώνιον θέλγητρον τῶν
ἀντικειμένων τούτων ὑποστηρίζει τὴν αἰώνιον κίνησιν τῶν
πνευμάτων πρὸς τὴν θεωρίαν, καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸ ἀν-
θρώπινον πνεῦμα νὰ ἐγκαταλείψῃ οὐδεμίαν στιγμὴν τὸν
ἀγαπητὸν αὐτῷ ἱστὸν τῆς Πηνελόπης.

§. 27.

Εἰς πᾶσαν τῷ ὄντι ἐποχὴν ἡ φιλοσοφία ἀντήχησεν, ἐλαμ-
πρύνθη καὶ ἐδοξάσθη διὰ τῶν συμμαχιῶν αὐτῆς. Εἰς τὴν
ἀρχαιότητα ἐξῆλθεν ἐκ τῶν σχολείων ἐπεμβαίνουσα εἰς
τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ἐπι-
κουρισμοῦ, τοῦ Στωϊκισμοῦ καὶ τοῦ Μυστικισμοῦ, ἐν ἐνὶ
λόγῳ διὰ τῆς πρακτικῆς αὐτῆς ἐνεργείας. Εἰς τὸν μεσαιῶ-
να ἐκίνει τὸν κόσμον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς Θεολογίας καὶ
τῆς θρησκείας. Μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Καρτεσίου
συνεταυτίσθη μέ τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν, τουτέστι μέ
τὸν Κοπέρνικον, τὸν Καρτέσιον, τὸν Λεϊβνίτιον, τὸν Νεύ-

τῶνα, τὸν Γαλιλαῖον, τὸν Οὐτέγενς, τὴν ἐπιστημονικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων, καὶ τὴν Βασιλικὴν ἐταιρείαν τοῦ Λονδίνου. Εἰς τὸν ἰὴ αἰῶνα ἡ φιλοσοφία εἰσάγεται ἀπανταχόθεν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ γίνεται τὸ κέντρον τῶν μεταβολῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων εἰσέτι ζῶμεν καὶ κινούμεθα. Οἱ τρεῖς μεγάλοι φιλόσοφοι αὐτῆς εἶναι πολιτικοὶ συγγραφεῖς πρώτης τάξεως. Ὁ μὲν Βολταῖρος συγγράφει τὸ δοκίμιον περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἡθῶν τῶν ἐθνῶν, ὁ δὲ Μοντέσκιος διευρευνᾷ τὸ πνεῦμα τῶν νόμων, ὁ δὲ Ῥουσσὼ συντάττει τὴν κοινωνικὴν συνθήκην. Ἀλλ' ἐπομένως ἔρχονται ὁ Τουργῶτος καὶ ὁ Κονδορσέτος, τουτέστιν οἱ Οἰκονομολόγοι. Ἡ Θεολογικὴ σχολὴ ἀναμιγνύεται ὡσαύτως εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, ἀλλ' ἡ μόνη αὐτῆς ἀξία εἶναι ἡ ἀντίστασις. Ἡ Ἐκλεκτικὴ σχολὴ ἐγκαταλείψασα ταχέως τὸ πολιτικὸν στάδιον, διότι ἀποποιεῖται νὰ λύσῃ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὴν ἐπιρροὴν καὶ τὴν ὑπαρξιν ὁμοῦ. Ἀλλ' ἡ σχολὴ τοῦ Σάν-Σίμωνος ἀπ' ἐναντίας μετὰ τῶν κλάδων αὐτῆς ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐν τῷ μέσῳ μυρίων παραλογισμῶν ἔρριψε βαθείας ρίζας εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐξῆψε τὴν φαντασίαν πολλῶν ἀνθρώπων, ἐτροποποίησε τὸ πνεῦμα τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἀπησχόλησε πολὺ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ τὰς Κυβερνήσεις.

§. 28.

Ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἐρχόμεθα ν' ἀποδείξωμεν διὰ τῶν λόγων τῶν ἐπισημοτέρων φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν.

Ἀναμφιβόλως, λέγει δεινὸς φιλόσοφος, ἡ ἐπιρροὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν περιορίζεται εἰς αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους.

» Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ὁλόκληρος εἰς τὰ συστήματα ἐν
 » ᾧ ταῦτα πίπτουσι καὶ ἀναγεννῶνται, περίεργον καὶ δι-
 » δακτικὸν φαινόμενον εἰς ὅσους δύνανται νὰ ἐννοήσωσι
 » τοῦτο, τί πάντοτε μένει ἐξ ὅλων τούτων τῶν ἐρειπίων.
 » Ἀνὰ πᾶσαν φιλοσοφικὴν σχολὴν ἥτις παρέρχεται, ὁ κοι-
 » νὸς νοῦς πλουτίζεται μὲ ἀλήθειάν τινα ὠφέλιμον. Ἡ
 » ἀλήθεια αὕτη εἶναι ὁ θησαυρὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ
 » κληρονομία αὐτῆς, ἡ νόμιμος ἐνέργεια καὶ ἡ μόνη δυ-
 » νατὴ ἐνέργεια τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ λαοῦ (1).

» Τίς, λέγει ὁ Γυζῶτος, δὲν ἐδοκίμασεν ἐν ἑαυτῷ τὴν
 » ἐπιρροὴν τῆς φιλοσοφίας; Ὅταν νέα τίς ιδέα, νέα ἀρε-
 » τή, νέα δύναμις προστεθῇ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ἐν
 » ἐνὶ λόγῳ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ μεταβληθῇ, τίς ἡ ἀνάγκη
 » ἥτις ἀμέσως δεσπόζει αὐτοῦ, ἡ ἡ ἀνάγκη αὕτη τοῦ
 » μεταφέρειν τὸ αἶσθημα τοῦτο εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κό-
 » σμον, τοῦ πραγματοποιεῖν τὴν ιδέαν ταύτην ἐκτὸς
 » αὐτοῦ; Ἀμα αἰσθανομένου τοῦ ἀνθρώπου νέαν τι-
 » νὰ ἀνάπτυξιν, νέαν τινὰ ἀξίαν, τάχιστα εἰς τὴν ιδέαν
 » ταύτην συνδιεγείρεται ἡ ιδέα ἀποστολῆς τινος, τάχιστα
 » ἐσωτερικόν τι δαιμόνιον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀ-
 » ναγκάζει αὐτὸν νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν μετα-
 » βολὴν καὶ τὴν βελτίωσιν ἥτις ἐγένετο ἐν αὐτῷ. Οἱ με-
 » τάρρυθμηταί, οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οἵτινες μετέβαλον τὸ
 » πρόσωπον τοῦ κόσμου ἀφ' οὗ μετέβαλον ἑαυτοὺς, δὲν
 » ὠδηγήθησαν ὑπ' ἄλλου νόμου, ὑπ' ἄλλης ἀνάγκης (2).

Τέλος πάντων ἐσχάτως ὁ Τιέρς ἀπὸ τοῦ βουλευτικοῦ
 βήματος τῆς Γαλλίας ἔλεγε: « Διαφημίζουσιν ὅτι ἡμεῖς πρὸ
 » πεντήκοντα ἔτῶν ἀνακινουμένον τὸν κόσμον· ἀλλὰ διατί
 » πρὸ πεντήκοντα ἔτῶν; πρὸ τριῶν αἰώνων μᾶλλον ἔπρε-

(1) Jules Simon. Histoire de l' Ecole d' Alexandrie T. I.
 p. 170.

(2) Guizot, Cours d' Histoire moderne p. 13. 14.

» πε νὰ εἴπωσι. Ναί, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ μεγάλοι οὗτοι ἐγ-
 » κληματίαι οἵτινες ἐκηρύξαμεν, μετὰ τοῦ Καρτεσίου τὴν
 » ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματος, μετὰ τοῦ Βοσουέτου τὴν
 » ἀνεξαρτησίαν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας χωρὶς νὰ χω-
 » ρισθῶμεν ἀπ' αὐτῆς, καὶ οἵτινες μετὰ τοῦ Μοντεσκιού
 » καὶ τοῦ Βοσουέτου ἀπεδώκαμεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γέ-
 » νος τὰ δικαιώματά του.

« Ἡμεῖς εἴμεθα λοιπὸν οἱ μεγάλοι οὗτοι ἐγκληματίαι,
 » ὁμολογῶ ὑπερηφανευόμενος διὰ τὴν πατρίδα μου. Ἀλλὰ
 » πρὸς εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἴμεθα ἡμεῖς οἱ
 » μόνοι ἐγκληματίαι. Ὅταν ἡ Γερμανία ἔδιδε τὸν Λεϊβνί-
 » τιον, ὅταν ἡ Ἀγγλία ἔδιδε τὸν Βάκωνα, ἐλάμβανον καὶ
 » αὗται μέρος μεταξὺ τῶν μεγάλων τούτων κακούρ-
 » γων κτλ. (1).

Ἐνώπιον τοιούτων μαρτυριῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω-
 μεν ὅτι ἡ ἐπιρροή τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς κοινωνίας δὲν
 εἶναι φαντασιώδης, ἀλλ' ὅτι στενωτάτη σχέσις ἀπ' ἐναν-
 τίας ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν. Διὸ πᾶν πολιτικὸν σύστημα
 μὴ στηριζόμενον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώ-
 που, θέλει πάντοτε ἀποτύχει. Μάτην τὰ κράτη ἀναζητοῦ-
 σιν ἐν καιρῷ πολιτικῶν κρίσεων μίαν ὥραν ζωῆς εἰς τὰ
 ἐρείπια τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν παρῆλθε, τὸ δὲ
 παρὸν εἶναι εἰς τὰς ὠδῖνας τοῦ τοκετοῦ τοῦ μέλλοντος,
 διότι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ πρόο-
 δος (2).

(1) Journal des Debats, Chambre des Deputés, Séance
 du 31 Janvier 1848.

(2) Ὅρα καὶ τὸ μικρὸν συγγραμμάτιον τὸ ὁποῖον ἐγράψαμεν
 ἐν Παρισίῳ κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Ἑπτανήσου, ἐπιγρα-
 φόμενον « *Anatema ad ogni politica che non sia l'espres-
 sione della Filosofia.* »

§. 29.

Ἄλλ' ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων συμφωνία αὕτη εἶναι ἀληθῶς ἀποτέλεσμα τῆς φιλοσοφίας, ἡ εἰμαρμένη περικαλύπτει τὸν κόσμον ; Εἶπον ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι λυπηρά τις διήγησις τῆς διεφθαρμένης φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης περιστρέφεται αἰωνίως εἰς τινὰ κύκλον εἰμαρμένον, προβαίνουσα μὲν κάποτε πρὸς περιφέρειαν φωτεινότεραν, μεταπίπτουσα δὲ τάχιστα πρὸς κέντρον πλήρες σκότους καὶ βαρβαρότητος. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅ,τι ἡμεῖς καλοῦμεν πρόοδον, κατ' αὐτοὺς τοὺς φιλανθρώπους εἶναι ἐκτροπὴ φύσεως καὶ διαφθορά. Ἀλλὰ τί γίνεται, ἐρωτῶμεν, ἡ ἱστορία καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἰς σύστημα τοσοῦτον ἀπελπιστικόν ; πῶς συμβιβάζεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὅτι μίαν ἡμέραν « ἐν ἔσεται τὸ ποίμνιον καὶ εἰς ὁ ποιμήν ; » ἀλλ' ὅταν δεχθῶμεν τὸ δλέθριον τοῦτο σύστημα τὸ ὁποῖον ἀρνεῖται τὴν πρόοδον, τὸ ὁποῖον καταρᾶται τὴν ἀνθρωπότητα ὅταν αὕτη διὰ τῶν μεταβολῶν καταδεικνύη αὐτὸ ψευδές, τί γίνεται, ἐρωτῶμεν, ὁ θεολόγος, ποία ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ, ἐὰν ὅ,τι ποιεῖ σήμερον θέλῃ τὸ ἀφανίσει αὔριον ἢ μετὰ τὴν αὔριον, διότι τὸ παράδειγμα τῆς παρούσης γενεᾶς εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδαξε τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας εἶναι ἄγονον διὰ τὴν ἐπερχομένην ; ἀλλὰ τί εἶναι πρὸ πάντων, ἐρωτῶμεν, ἡ ὑποτιθεμένη αὕτη θέλησις τοῦ Θεοῦ χωρὶς χαλινὸν καὶ χωρὶς σκοπὸν ; ἂν λάβωμεν ὡς μέτρον παντὸς πράγματος ἀνωτέραν τινὰ θέλησιν ἀνεξάρτητον παντὸς νόμου, καὶ ἐπομένως ἀνεξάρτητον παντὸς νόμου ἀληθείας καὶ ἠθικῆς, θέλησιν τινὰ μηδὲν ἄλλο ἴσως αἰσθανομένην παρὰ τὴν ἀνάγκην νὰ εὐχαριστῇ ἑαυτὴν, ἐρωτῶμεν τὸν θεολόγον τί γίνεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τί γίνεται τὸ δίκαιον, τί τὸ καθῆκον ; τί ἤθελεν εἶσθαι δι' ἡμᾶς ὁ ἡθι-

κός νόμος, ὅταν δὲν ὑπάρχωσιν ἀρχαὶ, θεῖος κανὼν; Θεὸς χωρὶς σκοπὸν, ἢ ὅπερ ἐστὶ τὸ αὐτὸ μὲ σκοπὸν ἄδηλον εἰς ἡμᾶς, ἤθελεν οὗτος εἶσθαι Θεὸς ὅστις δὲν παρέχει καμμίαν ἐγγύησιν τῆς δικαιοσύνης του, διότι τί δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἡμᾶς ὅτι ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ; Ἐπειτα δὲ παραδεχόμενοι τὴν βάσιν ταύτην, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ εὕρωμεν λογικόν τινα σύνδεσμον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ εὕρωμεν ἀρχὰς ἀναγκαίας, ὑποχρεωτικὰς καθ' ἑαυτὰς, δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ εὕρωμεν αἰωνίας ἀληθείας. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν φαντασίαν τοῦ Θεοῦ, τὸ πᾶν κυμαίνει, καὶ ὁ ἄνθρωπος φαίνεται τὸ παίγνιον τοῦ Θεοῦ.

§. 30.

Ἄλλ' ἐνίστε τὸ σύστημα τῆς εἰμαρμένης (fatalisme), φαίνεται ὑπ' ὅψιν φιλανθρωποτέραν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων οἵτινες καλοῦνται λογοδοξισταὶ (rationalistes), δυσκολευόμενοι νὰ συμβιβάσωσι τὴν ἀνθρώπινον ἐλευθερίαν μὲ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἀρνοῦνται πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, βεβαιοῦντες δὲ τὴν πρόοδον καὶ τὸν πολιτισμὸν ἀναφέρουσι τὰ δύο ταῦτα εἰς ἀμετάβλητόν τινα καὶ ἀναγκαίαν ἀρχήν. Δεχόμεθα τοῦτο· ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἀντὶ νὰ φαίνηται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν ὡς εἰμαρμένη, διαλάμπει ἀπ' ἐναντίας αὕτη ὡς εἰλικρινῆς εἰκὼν τῆς ἐσκεμμένης καὶ ἐλευθέρας λογικῆς τῶν λαῶν, οἵτινες δυσκόλως πλανῶνται εἰς τὴν ὁδὸν ἣτις ὁδηγεῖ αὐτοὺς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦ προορισμοῦ. Ἀναμφιβόλως ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ προενόησεν ἅπαξ τὰ τέλη τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ τὰ ἔθνη ἐκπληροῦσι τὰ τέλη ταῦτα, διότι ὁ Θεὸς προενόησεν, ἢ ὁ Θεὸς μᾶλλον προνοεῖ ὅτι τὰ ἔθνη θέλουν ἐκπληρώσει τὰ τέλη ταῦτα; Προκειμένης ἀμφιβολίας ἡμεῖς

ἠθέλομεν ἀσπασθῇ τὴν δευτέραν γνώμην, πρῶτον διότι καθιεροῖ τὸ ἀμέσως ἐκ τῆς συνειδήσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων προκῦπτον ἱερὸν δόγμα τῆς ἐλευθερίας, καὶ δεύτερον διότι ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν μέγαν Ἰερώνυμον λέγοντα, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς προνοεῖ, συμβαίνει ὅχι διότι ὁ Θεὸς προνοεῖ τοῦτο, ἀλλὰ διότι πρέπει νὰ συμβῇ· εἰς τρόπον ὥστε ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶναι « *tempore prior et natura posterior* ».

Ἀλλὰ πάντων ἐσκεμμένων, νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, διότι καίτοι παραδεχόμενοι ὅτι οἱ λαοὶ πρέπει ἀναγκαίως νὰ πραγματοποιήσωσι τὰ τέλη τῆς θείας προνοίας, ἀνάγκη ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσιν ἐν ἑαυτοῖς δύναμιν τινὰ καθιστῶσαν αὐτοὺς ἱκανοὺς εἰς τὴν πραγματοποίησιν. « Ἐκαστος, λέγει δεινὸς τις συγγραφεὺς (1), τῶν μεγάλων τούτων ἀθλητῶν, τοὺς ὁποίους ὀνομάζομεν φιλοσόφους, ἀναπτύσσει ἐλευθέρως τὴν δύναμιν του ἐν τῷ μέσῳ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως. Λαμβάνει ἀναμφιβόλως τὴν πρῶτην ἀφορμὴν ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ καιροῦ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν γενικὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν εὐρίσκει· ἀλλ' ἐὰν δέχεται τὴν ὥθησιν ταύτην, φαίνεται ὅτι ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον μὲ ἔμφυτόν τινὰ ἐνέργειαν, καθιστῶσαν αὐτὸν δεκτικὸν τῆς ὠθήσεως· τῷ ὄντι διατί αὐτὸς καὶ ὅχι ἄλλος; εἶναι ἄρα αἰτία ἐὰν ᾗναι ἀποτέλεσμα, καὶ εἶναι αἰτία ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς. Μετὰ ταῦτα δύναμεις τις ὠθεῖ αὐτὸν πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον καίτοι σκοτεινὸν, ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προνοίας· ἀλλ' ἐδῶ ἀκόμη φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ ὁ ἔρως τοῦ ωραίου, τοῦ ὑψηλοῦ, εἶναι λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα αἰτία ἐὰν ᾗναι ἀποτέλεσμα ».

(1) Pierre Leroux. *Refutation de l'Eclectisme* p. 9.

§. 31.

Δεχόμεθα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, δεχόμεθα ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶναι φύσεως ἀμεταβλήτου καὶ ἀναγκαίας, δεχόμεθα δὲ καὶ τὴν θεϊαν πρόνοιαν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, συναρμολογοῦντες ταῦτα πάντα ὡς ἔπεται. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλὰ τί ἐκ τούτου; ἔπεται ἴσως ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνεξάρτητος παντὸς νόμου, καὶ ὅτι δύναται νὰ πράττῃ ἀδιαφόρως πᾶσαν πράξιν; οὐδαμῶς· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀληθῶς ἐλεύθερος, ἀπολαμβάνει τὴν μεγαλητέραν ἐλευθερίαν ὅταν ἡ θέλησις αὐτοῦ ὑποταχθῇ εἰς τὸ θεῖον φῶς τοῦ νοῦς, ἐξ οὗ προκύπτουσιν, ἡ ἀρετὴ, τὸ καθῆκον καὶ ἡ ἀφοσίωσις. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀτέλεια τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ᾖ ἡ πρωτίστη αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ἡ θέλησις δὲν εἶναι πάντοτε σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος, ὡς αἱ ἀρχαὶ τοῦ νοῦς, τοῦτο δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἔχων τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του ἐν ἑαυτῷ, εἶναι φύσεως ἐντελεστάτης (I), καὶ ἐπομένως ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ καθὸ σύμφωνος μὲ τὴν φύσιν αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ πλανηθῇ. Ἡ θέλησις λοιπὸν τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι τὸ αὐθαίρετον, ἡ δὲ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ ἔχει ὅριον αὐτὸ τὸ ὄν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλευθερίας συμφώνου μὲ τὸν θεῖον νοῦν παράγεται ὁ κόσμος οὗτος τοῦ Πυθαγόρου ἥτοι ἡ θαυμαστὴ αὕτη ἐνότης καὶ ἁρμονία ἣτις διαλάμπει εἰς

(I) Si j'étais independant de tout autre et que je fusse moi-même l'auteur de mon être, je ne douterais d'aucune chose, je ne concevrais point de desirs: et enfin il ne me manquerait aucune perfection, car je me serais donné moi-même toutes celles dont j'ai en moi quelque idée, et ainsi je serais Dieu. (Descartes. Seconde Méditation).

τὴν Οἰκουμένην. Τοιοῦτος σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξύ τῶν διαφορῶν τοῦ κόσμου μερῶν, ὥστε πᾶν ὄν εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ὁμολογεῖ τὸ ὅλον, ὡς τὸ ὅλον ὁμολογεῖ τὸ μέρος. Πανταχοῦ δηλοῦται θεία τις ὑποκρυπτομένη βουλή, τὸ πᾶν ὁρμᾷ πρὸς αὐτὴν, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ἀμετάβλητον, τὸ ἐκφραζόμενον διὰ τῆς Ἱστορίας. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀμετάβλητον καὶ ἀναγκαῖον, δὲν εἶναι πρόσκομμα εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι τῆς Οἰκουμένης οὔσης πρὸ πάντων ὀργανισμένης πρὸς τὴν ἁρμονίαν, δὲν δύναται αὕτη νὰ προκύψῃ, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις θέλομεν ἰδεῖ, εἰμὴ ἐκ τῆς ποικίλης ἀναπτύξεως ὅλων τῶν ὄντων. Ὁ κόσμος λοιπὸν, ἀντὶ νὰ ὑπάρχῃ διὰ νὰ πιέζῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀτόμων, παρουσιάζεται ἐξ ἐναντίας ὡς τὸ μεγαλοπρεπὲς θέατρον τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἀναπτύξεως πάσης ζωῆς. Ἀλλ' ἐντεῦθεν καὶ ἡ πρόοδος ὡς γενικὸς νόμος τοῦ κόσμου. Ἡ πρόοδος εἶναι ὁ τύπος τῆς συνεχοῦς ἀναπτύξεως τῶν ὄντων, ἥτις ὠθεῖ αὐτὰ δυνάμει τῶν λογικῶν νόμων τοῦ νοὸς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θείων θεσπισμάτων.

§. 32.

Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Ἡ ἀνθρωπότης, νομίζομεν, δὲν εἶναι ἀφηρημένη τις ἔννοια, τυχηρά τις ἰδέα, ἀλλ' εἶναι ὄν καθ' ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τῆς λέξεως αἰείποτε ζῶν. Ἡ διαδοχὴ τῶν ἀνθρώπων καθ' ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους δύναται, λέγει ὁ Πασχάλ, νὰ θεωρηθῇ ὡς εἷς μόνος ἄνθρωπος ὅς τις αἰωνίως μανθάνει. Καὶ διὰ τί δὲν ἠθέλομεν δυνηθῇ νὰ συλλάβωμεν τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, νὰ εἰκονίσωμεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν λαῶν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν ἐπομένως τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴν ἀλληλεγγυότητα πάντων ὡς τι αἰώνιον δόγμα; διὰ τί ἀκόμη δὲν ἠθέλομεν δυνηθῇ νὰ φέρωμεν ἐκτὸς ἡμῶν τὴν ἔννοιαν ταύτην δίδοντες εἰς αὐτὴν ἐν σῶμα καὶ μίαν ψυχὴν;

Ὅταν ἄνθρωπός τις ἐκτελῇ μέγα τι σχέδιον, δὲν ἐκτελεῖ τοῦτο ἀποβλέπων εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνου μᾶλλον τοῦ χρόνου ἢ τοῦ τόπου, ἀλλ' ἀφοσιοῦται εἰς ἓν ὄν, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδέα καὶ ἂν ὑπάρχῃ σκοτεινὴ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, οὐχ ἥττον ὅμως ὑπάρχει εἰς αὐτήν· αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, λέγομεν, ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος. Τοσοῦτον δὲ δεικνύεται εὐγενὴς ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε προτιμᾷ νὰ ἀνοίγῃ τὴν καρδίαν του εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τρεφόμενος ἐκ τοῦ καθαροῦ ἔρωτος αὐτῆς, παρὰ νὰ κλείηται εἰς τὴν περιορισμένην ὑπαρξιν τοῦ ἀτόμου του. Ἡ ἀνθρωπότης λοιπὸν εἶναι ἓν ἀληθινὸν ὄν, τὸ ὄν ἀνθρωπότης ὑπάρχει καὶ εἶναι στενῶς συνδεδεμένον μὲ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀτόμου (1). Ἀλλὰ τὸ ὄν τοῦτο ὡς πᾶν ὄν ἐκδηλοῦται εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ· καὶ πρῶτον ἐκδηλοῦται διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἥτις εἶναι τὸ ἄθροισμα καὶ ὁ γενικὸς τύπος τῆς σοφίας ὠρισμένης τινὸς ἐποχῆς (2), καὶ δεύτερον ἐκδηλοῦται διὰ τῆς πολιτικῆς Ἱστορίας ἥτις παριστᾷ τὸν ἀνδρεῖον ἀγῶνα τῆς ἀνθρωπότητος ἵνα ἔλθῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἥτις θέλει στεφανώσῃ τοὺς πόνους, τὰς ἐλπίδας καὶ τὴν πίστιν αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν καὶ ἡ Ἱστορία εἶναι δύο συμπληρωτικαὶ ἐποχαὶ τῆς ἀνθρωπίνου ζωῆς, καὶ ἐπομένως ἡ μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τῶν πραγμάτων ἁρμονία αὕτη, δὲν εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, τῆς εἰμαρμένης ἀποτέλεσμα (3), ἀλλ' εἶναι ἡ ἀναγκαία συνέπεια τοῦ ὁργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

(1) Ὁρα Pierre Leroux, de l'humanité etc.

(2) Ὁρα Barchou de Panhoen. Hist. de la Phil. etc. T. 1. p. 12.

(3) Ceux qui ont dit qu'une fatalité aveugle a produit tous les effets que nous voyons dans le monde, ont dit une grande absurdité; car quelle plus grande absurdité, qu'une fatalité aveugle qui aurait produit des êtres intelligens? (Montesquieu, Esprit des Lois).

Ἄλλ' ἐὰν ἡ φιλοσοφία ᾗναι ἡ πρόδρομος τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, δὲν ἔπεται ἴσως ὅτι ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ῥοπῆς τῆς ἐποχῆς ἡμῶν θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἀποκαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῶν μελλουσῶν ἡμερῶν τῆς ἀνθρωπότητος; Ἡ ἀνθρωπότης ὡς πᾶν ἄλλο ὃν ἀναπτύσσεται ὑπὸ νόμους ὠρισμένους· ἂν λοιπὸν διὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως ἀνακαλύψωμεν τοὺς νόμους τούτους, καὶ ἡ ἱστορία ἐπέλθῃ δεικνύουσα ποῖοι ἐξ αὐτῶν ἐξεπληρώθησαν ἤδη εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, δὲν θέλομεν δυνηθῇ ἐπὶ τέλους νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν τελευταίαν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος; Ἀλλὰ τότε τὸ μέλλον παρουσιάζεται ἐνώπιον ἡμῶν ὑπὸ δύο ὄρους, τὸν μὲν φιλοσοφικόν, τὸν δὲ ἱστορικόν. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἥτις ἐκθέτει τὸν σκοπὸν καὶ τὸν γενικὸν προορισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἀναπτύσσει τὰς ἀρχὰς δι' ὧν ἡ κοινωνία συμφώνως μὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διωργανισμένη, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας δεικνυούσης ποῖον ᾗτο τὸ παρελθὸν καὶ ποῖον εἶναι τὸ παρὸν, θέλει προκύψει τρίτη τις ἐπιστήμη, ἡ πολιτικὴ. Ἡ πολιτικὴ στηριζομένη πρῶτον εἰς τὴν γενικὴν ἐπιστήμην τῆς φιλοσοφίας, ᾗτοι εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, καὶ στηριζομένη δεύτερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας ἥτις δεικνύει τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τοὺς ὁποίους ἡ ἀνθρωπότης διέτρεξε, προαναγγέλλει ἐπομένως ὅλας τὰς μεταρρυθμίσεις καὶ ὅλας τὰς μεταβολὰς αἰτινες εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὸ μέλλον αὐτῆς (1). Πᾶς λοιπὸν πολιτικὸς ἀνὴρ ὅστις δὲν

(1) "Ora Harenz. Philosophie du droit d'après l'état actuel de cette science en Allemagne.

ἤθελε στηρίξει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σοφίαν ἐπὶ τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν, ἤθελε θυσιάσει τὰ ἔθνη, πρῶτον, διότι τοιοῦτος πολιτικὸς δὲν ἤθελεν ἐννοεῖ τὰς παρούσας ἀνάγκας αὐτῶν, καὶ δεύτερον, διότι δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὀδηγῇ αὐτὰ εὐστόχως πρὸς τὸ μέλλον.

§. 34.

Οἱ νόμοι τῆς ζωῆς τῶν ὄντων δύνανται νὰ ἀνακεφαλαιωθῶσιν εἰς τρεῖς· τὴν θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν, εἴτε τὴν ἐνότητα, τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς θέσεως τὰ ὄντα παρουσιάζονται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐμβρύου, τοῦ ὁποίου τὰ ὄργανα καὶ αἱ δυνάμεις δὲν ἔλαβον εἰσέτι οὐδεμίαν ἀνάπτυξιν. Ἡ θέσις εἶναι ὁ σπόρος ὅστις περιέχει ἐν δυνάμει τὴν οὐσίαν ὅλων τῶν ὄψεων καθ' ἃς τὸ ὄν θέλει ἐπομένως φανῇ. Ἀλλ' ἡ θέσις εἴτε ἡ ἐνότης φθείρεται ἀκολούθως, καὶ τὸ ὄν ἀρχίζει νέαν ὑπαρξιν, γίνεται ὄν ἐλεύθερον καὶ αὐτοτελές· ἐντεῦθεν ἡ περίοδος τῆς ἀντιθέσεως εἴτε τῆς ποικιλίας. Ἡ ποικιλία λοιπὸν παριστᾷ τὸ θέαμα τῆς διαδοχικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου στοιχείου περιεχομένου εἰς τὴν ἐνότητα, εἶναι ὁ τύπος καθ' ὃν τὰ διάφορα ὄργανα καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ σπόρου ἀναπτύσσονται ἐναλλάξ καὶ καθ' ἕκαστα κατ' ἀμοιβαίαν ὑπεροχήν. Ἀλλ' ἡ ποικιλία ἔχει τέρμα, διότι ἂν τὸ ὄν ἀνεπτύσσετο ἐπ' ἄπειρον, ποτὲ μὲν ὑπὸ μίαν μορφήν ποτὲ δὲ ὑπ' ἄλλην, ὁ βίος τῶν ὄντων δὲν ἤθελεν ἔχει καὶ νένα σκοπὸν καὶ ὁ προορισμὸς κάμμίαν σημασίαν. Καὶ ἀληθῶς ὑπάρχει ἐν σημεῖον καθ' ὃ ἀφ' οὗ ἡ ὁλόκληρος οὐσία τοῦ ὄντος ἀναπτυχθῇ, τὸ ὄν ἀναπαύεται, ἐπιστρέφει πρὸς ἑαυτὸ, συγκεντροῦται καὶ ἐντεῦθεν ἡ περίοδος τῆς συνθέσεως ἤτοι τῆς ἁρμονίας. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἁρμονίας λοιπὸν τὰ διάφορα ὄργανα καὶ αἱ διάφοροι δυνάμεις αἵτινες περιείχοντο εἰς τὴν ἐνότητα ἀφ' οὗ ἀνεπτύχ-

θησαν, ρυθμίζονται· ὅλα τὰ μέρη τὰ ὅποια εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον τῆς ποικιλίας ἐφαίνοντο εἰς ἀντίθεσιν, ἐπειδὴ ἐτελείωσαν τὴν ἀνάπτυξιν συναρμολογοῦνται, καὶ τὸ ὄν ἐπομένως διώκει ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰ λοιπὰ ὄντα τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπόν. Τὸ φυτὸν, χάριν παραδείγματος, ὑπάρχει πρῶτον ὡς σπόρος· οὐδὲν στοιχεῖον ὑπερσχύει, οὐδὲν ὄργανον εἶναι ἀνεπτυγμένον, ἀλλὰ τὸ πᾶν κεῖται συγκεχυμένον. Αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἐνότητος. Ἀκολουθῶς ἡ οὐσία τοῦ φυτοῦ φανεροῦται διὰ τῶν στοιχείων αὐτοῦ ἀνίσως ἀναπτυσσομένων· οὕτω γεννᾶται πρῶτον ἡ ῥίζα ἥτις εἶναι τὸ στήριγμα τοῦ φυτοῦ, καὶ φαίνεται δεύτερον ὁ καυλὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσονται οἱ κλάδοι. Αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς ποικιλίας. Ἀλλὰ τέλος ἀφ' οὗ ὅλα τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ καθ' ἕκαστα ἀναπτυχθῶσιν ἰσοζυγίζονται, ἡ οὐσία τοῦ φυτοῦ συγκεντροῦται, καὶ ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ ἄνθος εἴτε ἡ περίοδος τῆς ἀρμονίας.

§. 35.

Ἀλλ' οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐφαρμόζονται εἰς τὸν διανοητικὸν καὶ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὠρισμένον· ἀλλ' ἐπομένως αἱ διάφοροι δυνάμεις αὐτοῦ, ἡ νόησις, τὸ αἶσθημα καὶ ἡ θέλησις ἀρχίζουσι ν' ἀναπτύσσωνται, καὶ εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν ἀρχίζει ἡ ἡλικία τοῦ λόγου ἥτις ἰσοζυγίζουσα τὰς δυνάμεις ταύτας ἀποτελεῖ τὴν ἀρμονίαν τοῦ πνεύματος (1). Τῷ ὄντι κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν ὁ ἄνθρω-

(1) A' leur origine, toutes choses sont à peu près confondues dans une même physionomie ; ce n'est que par le développement successif que la variété se prononce. Puis commence un développement nouveau qui pousse les sociétés vers cette unité haute et libre, but glorieux des efforts et du vœux du genre humain (Guizot Hist. gen. de la civilisation en Europe 7me leçon.

τος ζῶν, τρεφόμενος, λαμβάνων σκέπην καὶ προστασίαν εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς αὐτοῦ, δὲν διαφέρει τοῦ ἐμ-
 βρύου ἥτοι τῆς οὐσίας οὐδαμῶς διακεκριμένης. Ἀλλ' ἀφ'
 οὗ τὰ ὄργανα αὐτοῦ σχηματισθῶσι, συντρίβει τὰ δεσμά
 τῆς φυλακῆς, ἀρχίζει ν' ἀναπνέῃ τὸν ἀέρα τῆς ζωῆς ἥτοι
 τῆς ἐλευθερίας, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ζωὴ, δὲν εἶναι
 πλέον δέσμιος ξένης σαρκὸς, ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος με-
 τὰς δυνάμεις του. Γενόμενος ἔφηβος ἔτι μᾶλλον αἰσθάνε-
 ται τὰς δυνάμεις ταύτας, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἰλαρότης, ἡ εὐ-
 γενὴς ἀλαζωνεία, καὶ ἡ ἀδάμαστος ἀνεξαρτησία. Ἀλλὰ
 καθ' ὅσον ἡ ἀνάπτυξις πληροῦται, ἡ ζωὴ δύνει ὁ ἄνθρωπος
 ἀρχίζει νὰ αἰσθάνηται κάματον, καὶ ζητεῖ διὰ τοῦ βίου τῆς
 κοινωνίας νὰ θεραπεύσῃ τοὺς μυστικούς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ
 γογγυσμούς. Ἀρχεται τότε ἡ τρίτη περίοδος καθ' ἣν ἡ
 ζωὴ ὥριμος ἤδη ἀναπτύσσεται ἀρμονικῶς, τρεφομένη διὰ
 τῆς ἀγάπης τῶν ὁμοειδῶν ὄντων, ἐντὸς τοῦ δήμου τῆς
 ἐθνικότητος καὶ ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἀνθρωπότητος (1).
 Οἱ τεχνῖται τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἤδη καλύψει ὑπὸ τὸν πέ-
 πλον τῆς ἀλληγορίας τὰς ὑψηλὰς ταύτας ἀληθείας διὰ τοῦ
 Ἔρωτος ἢ Ἀπόλλωνος παιδὸς, διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐφή-
 βου καὶ διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος νεανίου με ἀξιοπρέπειαν καὶ
 κάλλη ἀρμόζοντα εἰς νεανίαν. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τοῦ
 ἀνθρώπου εἰς τρεῖς διακεκριμένας περιόδους θέλει ἐφαρμόζε-
 σθαι κατὰ μείζονα λόγον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἴτε εἰς
 τὸ ὅλον ὄν.

§. 36.

Καθ' ὅλας τὰς παραδόσεις ἡ ἀνθρωπότης ἔζη ποτὲ εἰς
 τοὺς κόλπους ἀνωτέρων ὄντων· οἱ πολυμαθέστεροι γεωλό-
 γοι δοξάζοντες ὅτι ἀνθρωπότης ἔζη ποτὲ εἰς τοὺς κόλ-
 πους τῆς φύσεως καὶ ἐπομένως ὅτι ἡ ἀνοργάνιστος φύσις

(1) Halmeyer. Histoire de la Philosophie.

συνεδέετο με τὴν ὀργανικὴν, συμπεραίνουν οἱ οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὑπῆρξαν εἰς μαγνητικὴν τινα κατάστασιν, καὶ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἦτον εἰς ἐντελῆ ἁρμονίαν μετὰ τὸ νευρικὸν σύστημα (1). Τὰ δὲ βιβλία τῶν Ἰνδῶν ῥητῶς ἀναφέρουσι περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ μαγνητισμοῦ τῶν πρώτων λαῶν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ ἄνθρωποι ἔζων εὐδαίμονες ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἀρχαιοτάτα μνημεῖα καθὼς αἱ Βέδαι καὶ τὰ βιβλία τῶν Μανῶν συμφωνοῦσι μετὰ τὴν Ἱερὰν Γραφὴν ὅτι ὑπῆρξεν Ἐδὲμ, ἥτοι ἐπίγειος παράδεισος, ἐνθα οἱ ἄνθρωποι ἀπέλαυον τῶν ἀθωοτέρων ἡδονῶν διάγοντες ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, μετὰ τὰ ἀνώτερα πνεύματα καὶ μετὰ τὰ κατώτερα πλάσματα οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Ἀφ' ἐτέρου αἱ παραδόσεις σχεδὸν ὅλων τῶν λαῶν περιέχουσι τὰ ἔχνη τῆς πρώτης ταύτης ἡλικίας, καὶ νομίζομεν ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται καμμία ἑκτακτος σοφία διὰ νὰ πεισθῇ τις ὅτι τὰ ἔχνη ταῦτα εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων ὡς ὑπάρχουν εἰς τὸ Σιου-Κινγ, καὶ εἰς τὸ Ζένδ-Ἀβέστα. Τέλος πάντων αἱ διηγήσεις τῶν νέων περιηγητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Κούκ συνάδουσι πληρέστατα μετὰ τὰς παλαιὰς παραδόσεις αὐτῶν τῶν λαῶν. Ἡ ἀπλότης τῶν ἡθῶν τῆς πρώτης ἡλικίας τῶν ἀνθρώπων μαρτυρεῖται διὰ τοῦ ὄρκου τῶν κατοίκων τῶν Μαριανείων νήσων, οἵτινες ἀκό-

(1) Origène disait très sensément à Celse : Le monde ayant été créé par la Providence, il faut nécessairement que le genre humain ait été mis, dans les commencements, sous la tutelle de certains êtres supérieurs, et qu' alors Dieu déjà, se soit manifesté aux hommes. C'est aussi ce que l'Écriture sainte atteste, Gèneses XVIII « et il convenait en effet que dans l'enfance du monde, l'esprit humain reçut des secours extraordinaires, jusqu'à ce que l'invention des arts l'eut mise en état de se défendre elle-même, et de n'avoir plus besoin de l'intervention de la Divinité. (De Maistre, Soirée T. I. p. 122).

μη σήμερον λέγουσι « τοῦτο εἶναι τόσον ἀληθινόν ὅσον » ὅτι εἷς ἄνθρωπος δὲν φονεύει ἄλλον ἄνθρωπον (1).

§. 37.

Ἄλλ' ἡ πρώτη ἡλικία ἔχει τέρμα· ἄρχεται ἡ δευτέρα περίοδος διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὀργάνων. Ἄλλ' ἡ περίοδος αὕτη εἶναι τραγικὸν δράμα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα! Ἡ γέννησις τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας εἰς περιόδους ἀσυναρτήτους δὲν δύναται νὰ παράξῃ ἀμέσως οὔτε τὴν εὐδαιμονίαν, οὔτε τὴν ἁρμονίαν, διότι πρέπει πρῶτον νὰ δημιουργηθῶσιν αἱ ἐπιστῆμαι, ὡς μέσον πάσης εὐδαιμονίας. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ λησμονήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ δευτέρα περίοδος καίτοι ἐργαζομένη διὰ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, δὲν εἶναι ὁμῶς ἡ περίοδος τῆς ἁρμονίας, διότι διὰ νὰ παραχθῇ αὕτη ἀπαιτεῖται ἀναγκαίως ἡ ἐντέλεια ὅλων τῶν ὀργάνων τῶν ἀποτελούντων ταύτην. Ὅλαι δὲ αἱ παραδόσεις ἀποδίδουσι τὸ τέλος τῆς πρώτης ἡλικίας εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ἐλευθερίας του, εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐν ἐνὶ λόγῳ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Τῶν οὐρανίων δυνάμεων ἐγκαταλειπουσῶν τότε τοὺς θνητοὺς εἰς τὴν τύχην των, καὶ τοῦ παραδείσου κλείσαντος τὰς θύρας του, πόνος, ταλαιπωρία καὶ ἀγανάκτησις κατέθλιψε τοὺς θνητοὺς, καὶ ἰδοὺ ὁποῖαν ἔξοχον ἀλήθειαν ὁ Μωϋσῆς ἐσφράγισεν εἰς τὴν ἱστορίαν διὰ τοῦ συμβόλου Ἀδάμ! (2) Ἡ ἔκπτωσις τοῦ καθολικοῦ ἀνθρώπου

(1) Considérant, de la destinée Sociale. T. 1. p. 150-151.

(2) Et voilà, Messieurs, le grand fait social que Moïse a gravé dans son Sépher. Ève, corrompue par le serpent, emblème de prudence, de cupidité et d'égoïsme, séduit et entraîne Adam, l'homme Universel. L'arbre couvert de fruits, symbole de la richesse matérielle, est la cause déterminante, et le serpent sorti de l'arbre, où l'égoïsme su-

Ἄδὰμ σημαίνει τὸ τέλος τῆς πρώτης ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος, τουτέστι τὴν διάλυσιν τῆς ἐνότητος.

§. 38.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον λοιπὸν διεγειρομένης τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνθρώπου, συνδιεγείρεται ἐπομένως καὶ ἡ ὑπερηφάνεια τοῦ πνεύματος, ἥτις διαλύουσα τὸν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ σύνδεσμον, διαλύει ἐπομένως καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων σύνδεσμον. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος διαλύων τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ μένων μόνος θέλει ἀγαπᾶ μόνον ἑαυτόν (1). ἀλλὰ τῆς τὰ πάντα δια-

scité à cette occasion, est la cause potentielle de l'introduction du mal.

L'arbre, source de la vie, sera aussi la source du bien et du mal. Ce n'est qu'en mangeant de ses fruits que l'homme perdra son innocence, c'est à dire son ignorance primitive, et qu'il commencera, à travers d'une vie de douleurs, à apprendre, à savoir, à decouvrir.

Après la chute, Adam, l'homme universel, chassé du paradis, est privé des avantages de la première société dont les biens se divisent à sa mort. La mort, d'Adam, l'homme universel, c'est la dissolution de l'unité humanitaire primitive, après laquelle les différents peuples, couvrent la terre sous le nom de ses enfants.

L'homme est condamné à travailler à la sueur de son front jusqu'au jour de la redemption sociale, qui sera caractérisé par l'écrasement de la tête du serpent, par l'anéantissement de l'égoïsme. (Haltmeyer. Philosophie de l'histoire 3me leçon).

(1) Comme la science de l'homme par l'homme et sans Dieu, le conduit à l'isolement, il faut qu'il s'aime seul puis qu'il est seul. Comme il a brisé tous les liens qui rattachent le fini à l'infini, il ne reste à l'homme que ce qu'il a de terrestre et de grossier; et dès lors le bien être

λυούσης ἀρχῆς τοῦ ἐγωϊσμοῦ γενομένης βάσεως τῆς κοι-
 νωνίας, ἕκαστος τίθεται ὡς κέντρον, γίνεται ὡς τις θε-
 τικὸς πόλος τῆς κοινωνίας, καὶ ἐντεῦθεν ὁ χαρακτήρ τοῦ
 διαμελισμοῦ, τῆς διαιρέσεως, τῆς ἐντελοῦς μονώσεως,
 τῶν κοινωνιῶν. Οὐδεὶς σύνδεσμος ὑπάρχει μεταξὺ τῶν
 διαφόρων μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐξαιρουμένου τοῦ ἀρνη-
 τικοῦ, δι' οὗ ἕκαστος ὑποχρεοῦται νὰ μὴ προσβάλλῃ
 τὰ δικαιώματα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων. Ἐκαστος
 ὑποχρεοῦται νὰ μὴ πράττῃ τὸ κακὸν, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπο-
 χρεοῦται νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ βοηθῇ καὶ νὰ παραμυ-
 θῇ τὰς θλίψεις καὶ τὴν πτωχείαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.
 Αἱ κοινωνίαι δεικνύονται οὕτως αὐτόχρημα καταγωγή ἐ-
 γωϊσμοῦ, κατοικητήρια δαιμόνων, διότι ἐνῶ δίδουσιν εἰς
 ὅλους δικαιώματα, δὲν ἐπιβάλλουσιν εἰς κανένα καθήκον-
 τα, ἀφοσίωσιν καὶ ἀλληλλεγγύην. Θεωρῶν τις τὰς κοι-
 νωνίας, ὅχι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πολιτικῆς τύπων οἵ-
 τινες κολακεύουσι τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐ-
 τῶν, ἐμβατεύων εἰς τὰ σπλάγχνα των, μάτην ζητεῖ ὅ,τι
 ἀληθῶς ἀποτελεῖ τὸν κοινωνικὸν βίον, διότι δὲν εὕρισκει
 ἐνότητα πίστεως, ἰσότητα μέσων διὰ τὸν ἀνθρώπινον προο-
 ρισμόν, ἐν ἐνὶ λόγῳ δὲν εὕρισκει κοινωνικὸν διοργανισμόν
 τοιοῦτον, ὅπου τὸ πᾶν νὰ βαδίζῃ πρὸς σκοπὸν τινα ὑπὸ
 τὴν ἔμπνευσιν κοινῆς τινος ἰδέας· ἀλλ' εὕρισκει ἀπ' ἐναν-
 τίας τὴν ἀταξίαν πολιτικῶς διοργανισμένην, τουτέστιν εὐ-
 ρίσκει μόνον τὴν διαιρετικὴν πάντων τῶν πραγμάτων ἀρχὴν
 τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ὑπαρξὶς τῶν κομμάτων εἰς τὰ

matériel, et l'or qui le procure, sont le but unique d'une
 existence qui sort du chaos et retourne au néant. Com-
 me il croit à l'intelligence et non à l'âme, le cri de la con-
 science, l'attrait de la sympathie, tous ces trésors de joie
 et de larmes qui surgissent de la sensibilité, cèdent la pla-
 ce à toutes les émotions grossières de la sensibilité (Halt-
 meyer. Philosophie de l'Histoire).

κράτη πολιορκούντων τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀγωνιζομένων νὰ ἀντικαταστήσωσι τὸ συμφέρον τῆς ἐπαρχίας καὶ τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ συμφέρον τῆς γενικῆς πατρίδος· ἐντεῦθεν αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον, τὰς τέχνας καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν φιλολογίαν, ἥτις εἶναι ἡ μεγαλοπρεπεστέρα εἰκὼν τῆς κοινωνίας. Πανταχοῦ λοιπὸν ἐγωϊσμός καὶ πόλεμος, ἕκαστος δι' ἑαυτὸν μόνον μεριμνῶν τίθεται ὡς κέντρον τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ ἀλληλλέγγυον εἶναι ἐξωρισμένον ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον.

§. 39.

Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὸν τρίτον νόμον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, νομίζομεν ἀρμοδίαν τὴν ὥραν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς δόξαν τινὰ, ἥτις στηριζομένη εἰς τὸν κατ' ἐπιφάνειαν πόλεμον καὶ τὴν ἀντίθετον διαδοχὴν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην ματαίαν.

Ἡ ἀνθρωπότης μετὰ τὸ τέρμα τῆς πρώτης ἡλικίας εἶναι καταδικασμένη νὰ πορίζηται τὸν ἄρτον διὰ τῶν ιδρώτων τοῦ προσώπου αὐτῆς μέχρι τῆς κοινωνικῆς παλιγγενεσίας, ἥτις θέλει σημειωθῇ διὰ τῆς συντριβῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄφεως, ἥτοι διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐγωϊσμοῦ· ἡ δὲ ἱστορία, τὸ ἀθάνατον τοῦτο μνημεῖον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, μὲ τὰς δραματικὰς διηγήσεις τῶν ὀδυνηρῶν ἀγώνων τῶν λαῶν, τῆς ἐπιμόνου πορείας αὐτῶν πρὸς προορισμὸν τινὰ τὸν ὁποῖον προαισθάνονται ἀτενίζοντες τὸ μέλλον, διαβεβαιοῖ τὸ δόγμα τοῦτο. Ἀλλ' ἐὰν αἱ χαραὶ τῶν λαῶν, αἱ λύπαι, οἱ θρίαμβοι, αἱ πληγαὶ, αἱ ἀκράτητοι ὀρμαὶ πρὸς τὸν σκοπὸν των, ἐὰν ταῦτα πάντα μαρτυρῶσιν ὅτι ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι ὁ κλῆρος τῆς ἀνθρωπότητος, πρὸς τί νὰ θαυμάζωμεν ἂν ἡ φιλοσοφία ἀνυψοῖ ὅλας τὰς σημαίας ὅσας ἡ φαντασία δύναται νὰ πλάσῃ, ἂν ἐκ-

τυλίσσει ὅλας τὰς θεωρίας ἕως οὗ εὖρη τὴν ἀληθινήν; Ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ᾔῃ νόμιμος ἡ ἀλήθεια, διὰ νὰ λάμψη τὸ φῶς αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ ψεύδους, δὲν εἶναι πρῶτον ἀναγκαῖον νὰ διέλθῃ καθαριζομένη δι' ὅλων τῶν βασάνων τῆς πείρας; Ἡ διαδοχὴ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, οἱ ἐπανειλημμένοι οὗτοι ἀγῶνες τῶν φιλοσόφων, ἀντὶ ν' ἀποδεικνύωσιν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν, μαρτυροῦσι τὸναντίον τὴν ὠφέλειαν καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ νοῦς ὑπείκων κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ εἰς νόμους, δὲν δύναται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ γείνη κύριος τῆς ἀληθείας. « Ῥίπτοντες βλέμμα εἰς » τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐννοοῦμεν ἄραγε ἀμέσως, ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα διαδέχονται ἀλλη- » λα ἀναγκαίως; δὲν βλέπομεν ἐναργέστατα ὅτι αἱ φιλο- » σοφαὶ ὅποῖαι ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτῶν, δὲν δύ- » νανται νὰ ᾔῃ διάφοροι τῶν φιλοσοφιῶν τούτων, διότι » τοῦτο τοσοῦτον ἤθελεν εἶσθαι ἀδύνατον ὅσον ἤθελεν εἶ- » σθαι εἰς ἄνθρωπόν τινα νὰ ζήσῃ εἰς ἄλλην ἐποχὴν ἢ εἰς » τὴν ὁποίαν ζῇ; Ἐκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα φαίνε- » ται λοιπὸν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐποχὴν, καὶ παριστᾷ ἐν » σημεῖον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. » Τοῦτο τὸ σημεῖον εἶναι ὥς τις στάσις τὴν ὁποίαν τὸ » πνεῦμα δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦ- » μα δὲν δύναται νὰ ἀναπαυθῇ πρὶν φθάσῃ, δὲν δύναται » οὐδὲ νὰ ὑπερπηδῇ διὰ νὰ προχωρήσῃ » (1). Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν ἔποψιν θεωρούμενα εἶναι νόμιμα διότι περιέχουσι τὴν ἐν- τελεστέραν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν δύναταί τις ν' ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸν αἰῶνά των· ὅτι πρέπει νὰ ἐκφράσωμεν εὐγνωμοσύνην εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἀφοσιοῦνται εἰς τὸ ἔργον

(1) Barchou de Panhoen. Hist. de la Philosophie Allem. T. 11. p. 136.

τοῦ νὰ ἐμβατεύωσιν εἰς τὰς ἀβύσσους, καὶ οἵτινες ὁρμῶσι πρὸς τὸ ἄγνωστον. Ἄς σεβώμεθα αὐτοὺς καὶ ὅταν πλανῶνται, ἅς μὴ κρίνωμεν αὐτοὺς μὲ πνεῦμα συστήματος ἢ διαβολῆς, διότι δύναταί τις ἐξ αὐτῶν νὰ φέρῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὰς κυματιζούσας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ κοινωνίας τὸν κλάδον τῆς ἐλαίας, σύμβολον τῆς συμμαχίας μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς (1).

§. 40.

Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ἄτοπον τῆς κατηγορίας, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι ἀκολουθοῦσι τὸν νόμον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἡ διαδοχὴ αὕτη τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐν μόνον πρᾶγμα ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ φιλόσοφοι βαθμηδὸν βαίνουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ διατί, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, φιλοσοφικά τινα συστήματα ἀναφαίνονται εἰς διαφόρους ἐποχάς; ἀναφαίνονται λέγομεν, διότι δὲν ἀνεπτύχθησαν ἐξ ἀρχῆς καθ' ὅλας τὰς συνεπείας των· ἀλλ' ἀναφαινόμενα δεικνύουσι πάντοτε πρόοδον, διότι προάγονται εὐρύτερα, ἐντελέστερα καὶ πλέον ὁμογενῶς. Τὸ θεμέλιον αὐτῶν στηρίζεται ἐπὶ στερεωτέρων καὶ μεθοδικωτέρων βάσεων, διότι πᾶσα μετεμφάνις φιλοσοφικοῦ τινος συστήματος μεταλαμβάνει ἀναγκαίως τῆς διανοητικῆς ἀτμοσφαίρας τοῦ αἰῶνος, ὃς τις βεβαίως εἶναι πλουσιώτερος εἰς τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ συστήματος. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ποῖαι εἶναι αἱ ἀποπλανήσεις αὗται τῶν φιλοσόφων; ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εἶναι ἐπιλήψιμοι ὅπως ἐνώπιον τοῦ νοός; οὐδαμῶς. Ἡ ἱστορία δέχεται καὶ ἐγκρίνει αὐτάς, διότι ὅ,τι ἡμεῖς σήμερον θεωροῦμεν ὡς ψεῦδος, ἦτο πραγματικὴ πρόοδος εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ συστήματος. Τῷ ὄντι οὐδὲν σύστημα εἶναι ἐντελῶς ψευδές, διότι τὸ ἀπόλυτον ψεῦδος, ἡ ἀπεριόριστος ἄρνησις, τὸ μηδὲν (le néant), εἶναι ἀδύνατα

(1) Reybaud, Etudes sur les réformateurs modernes ch. 2.

πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Μία εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἀδιαίρετος ἐν ἑαυτῇ, εἶπεν ὁ θεῖος Πλάτων, ἀλλὰ πολλοὺς περιέχει βαθμούς. Καθὼς ὁ ποταμὸς διὰ μυρίων ὀχετῶν ποτίζει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς (1), οὕτω καὶ πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα περιέχει ἀλήθειαν, διότι ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας, τὸν ἄνθρωπον (2). Ἀλήθειαν περιέχει ὁ ὕλισμός διότι ἀληθῶς ὑπάρχει ἡ ὕλη ἀλήθειαν περιέχει καὶ ὁ πνευματισμός διότι ἀναμφιβόλως ὑπάρχει τὸ πνεῦμα· ἀλλ' αἱ ἀλήθειαι αὗται, καίτοι ἀλήθειαι, δύνανται νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ψεῦδος ὅταν γίνωνται ἀποκλειστικαί, τῆς μὲν ὕλης φέρ' εἰπεῖν ἐξαιρούσης τὸ πνεῦμα, τοῦ δὲ πνεύματος ἐξαιρουντος τὴν ὕλην (3). Τὰ συστήματα λοιπὸν τὰ ὅποια δὲν ἀνηρέυνησαν τὴν ἀλήθειαν εἰμὴ ὑπὸ μίαν τῶν ὁψεων τούτων, ἃν ᾗναι ἐσφαλμένα ὡς πρὸς τὴν νέαν φιλοσοφίαν ἣτις θέλει ὅλην τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ὅμως ὀρθὰ ὡς πρὸς τὸν αἰῶνά των ὅς τις δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐπέκεινα· ἃν δὲν ᾗναι νόμιμα κατὰ τὴν κριτικὴν καὶ ἀποφατικὴν αὐτῶν βάσιν, διότι ἡ ἄρνησις ἐξαιρεῖ τὰς ἀληθείας τῶν ἄλλων συστημάτων, εἶναι ὅμως ὀρθὰ κατὰ τὴν δογματικὴν βάσιν των, διότι οὐδεμία κατάφασις δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἀπολύτου ψεύδους.

§. 41.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν ὅτι πᾶν νέον φιλοσοφικὸν σύστημα ἀντὶ ν' ἀφανίσῃ τὰ προηγούμενα, εἶναι ἐξ ἐναντίας ἢ συμπλήρωσις ἐκείνων. Οἱ φιλόσοφοι δὲν ἔρχονται

(1) Μία μὲν οὖν ἡ τῆς ἀληθείας ὁδός· ἀλλ' εἰς αὐτὴν καθάπερ εἰς ἀένναον ποταμὸν, ἐκρέουσι τὰ ρεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν. Κλήμεντος Ἀλεξανδρ. Στρωμ. β. 1. κ. 7.

(2) In interiore homine habitat veritas (S. Aug. de Vera Religione).

(3) Victor Cousin. Fragments Philosophiques.

εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἀναθεματίζωσι τοὺς συναδελφούς των, ἀλλὰ διὰ νὰ συνεργάζωνται. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι στρατόπεδον πολέμου, ἀλλὰ προδιατεταγμένη ὅλων τῶν αἰώνων ἁρμονία. « Πλανώμεθα ἄράγε ἡ λέγομεν ἀλήθειαν, » διίσχυρίζόμενοι ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἐργαστήριον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, καίτοι διηρημένον κατὰ τὸ φαινόμενον εἰς ἀπείρους ἀλληλομαχούσας αἱρέσεις, συνετέλεσε μ' ὅλα ταῦτα δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀντιθέτων καὶ ποικιλομόρφων ἐργασιῶν του εἰς τὸ νὰ προπαρασκευάσῃ προνοητικῶς τὸ μέλλον; ὅτι οἱ μεγάλοι νόες τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸν δυνάμενον νὰ ἐννοήσῃ αὐτοὺς, ἀντὶ νὰ πολεμῶνται ἀρνούμενοι ἀμοιβαίως τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰδίων συστημάτων, συμβοηθοῦνται ἀπ' ἐναντίας, καὶ ὅτι προσεχῆς τις γενεὰ θέλει ἴδῃ τὸ φῶς, τὴν ἁρμονίαν, καὶ τὴν ἐνότητα διαλάμποντα ἐντὸς τοῦ χάους τοῦ ἀποτελοῦντος σήμερον τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; » (1).

Ἐνομίσαμεν τὴν μικρὰν ταύτην παρέκβασιν ἀναγκαίαν, διὰ νὰ συμπεράνωμεν ἐκ νέου ἐκ τῶν μεταβολῶν τῆς φιλοσοφίας, συμφώνων μὲ τὰς μεταβολὰς τῆς κοινωνίας, τὴν πλήρη μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ κοινωνίας ἁρμονίαν.

§. 42.

Ῥίπτοντες βλέμμα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, νομίζομεν ὅτι εἶναι προσεχῆς ἡ ἁρμονία. Ἡ γενικὴ ῥοπὴ τῆς νέας φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἑκτασις τῶν ἰδεῶν, ἡ εὐρυτέρα ἀντίληψις τοῦ ὅλου, καὶ αἱ τοιαῦται ἰδέαι τοῦτον ἐκυρίευσαν τὰ πνεύματα, ὥστε προτιμῶσι μᾶλλον νὰ κυματίζωσι μεταξὺ πολλῶν ἀντιθέτων, ἀλλὰ νέων θεωριῶν, ἢ νὰ παραδοθῶσιν εἰς θεωρίαν τινὰ τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ὁ

(1) P. Leroux. Refutation de l'Eclectisme. p. 9.

ἐκλεκτισμός ὅς τις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος τῆς νέας ταύτης περιόδου, φαίνεται ὡς τρανὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῶν ἀποκλειστικῶν ἰδεῶν. Ὁ Ἐκλεκτισμός προεσήμανε τὴν ὥραν καθ' ἣν γενικός τύπος θέλει περιλάβει ἁρμονικῶς ὅλας τὰς θεωρίας· ἀλλ' ὁ ἐκλεκτισμός καίτοι ἀσπαζόμενος τὰς γενικὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν θεωριῶν, δὲν ἠδυνήθη εἰσέτι νὰ εὕρῃ τὸν γενικὸν τοῦτον τύπον, διότι δὲν στηρίζεται εἰς κανένα κριτήριον ἀληθείας, καὶ βεβαιότητος. Ἡ Γερμανία ἀναφερομένη ἀμέσως εἰς τὸ ἀπόλυτον ὄν, εἰς τὴν πρώτην ἐνότητα, καὶ μὴ ἀναπαυομένη εἰμὴ ἀφ' οὗ εὕρῃ τὸν λόγον ὅλων τῶν ὄντων εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο ὄν, τείνει σπουδαίως πρὸς τὸν γενικὸν τοῦτον τύπον. Ἀλλ' ἡ ἐνότης αὕτη τῆς σοφῆς Γερμανίας εἶναι ἡ σύγχυσις, ἡ ῥιζικὴ συγχώνευσις ὅλων τῶν ὄντων ἐντὸς τῆς ἐνότητος. Τὰ στοιχεῖα τοῦ ὁργανισμοῦ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι πρὸς ἄλληλα δεδεμένα, ἀλλὰ τυχέως ἐρρίμμένα, τὸ πᾶν εἶναι ἀβέβαιον καὶ σκοτεινόν· πανταχοῦ ἐν ὄν, μία μόνη οὐσία, καὶ οὐδεμία ποικιλία. Αἱ ἀτομικαὶ ὑπάρξεις οὖσαι σκιαί, ιδιότητες τῆς πρώτης ταύτης οὐσίας, ἀποσπάσματα τοῦ Θεοῦ, δὲν θέλουσι ποτὲ δυνηθῇ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ὁμοειδοῦς τούτου τρίβωνος, ὅστις θλίβει καὶ καλύπτει αὐτάς. Τὸ πρῶτον τοῦτο σύστημα τῆς ἐνότητος εἶναι γνωστὸν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πανθεϊσμοῦ.

§. 43.

Ἀλλ' ἡ πρώτη αὕτη ἰδέα τῆς ἐνότητος, ἀλλ' ὁ Πανθεϊσμός οὗτος, εἶναι, τολμῶμεν νὰ εἰπώμεν, πραγματικὴ πρόοδος ἐνώπιον τοῦ ἀντιθέτου συστήματος τοῦ δυαδισμοῦ (dualisme)· τὸ σύστημα τοῦτο θεωροῦν τὸν Θεὸν ὡς νοερὸν πνεῦμα ἔχον τὴν ἑδραν τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, καταστρέφει ἐπομένως τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, καὶ εἰσάγει εἰς αὐτὸν δύο πολεμίας καὶ ἀσυμβιβάστους δυνάμεις. Οὐ-

τω, κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ὁ μὲν κόσμος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ ἄδης τὸ ἀντίθετον τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ παρὼν βίος τὸ ἀντίθετον τοῦ μέλλοντος, τὸ σῶμα τὸ ἀντίθετον τῆς ψυχῆς, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τὸ ἀντίθετον τῆς πνευματικῆς κτλ. Καὶ τοιαύτη προέκυψε ἐκ τοιοῦτου συστήματος σύγχυσις εἰς τὴν κοσμολογίαν, εἰς τὴν ἠθικὴν, καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν, ὥστε οὐδεὶς συμβιβασμὸς ἐφαίνετο δυνατὸς μεταξὺ τοσούτων ἐχθρικῶν στοιχείων. Ἐπρεπε νὰ καταφρονῇ τις τὴν φύσιν διὰ νὰ ὑψώσῃ τὸν Θεόν, ἔπρεπε νὰ θλίβῃ τις τὸ σῶμα διὰ νὰ ἐκτείνῃ τὴν νοητικὴν σφαῖραν, ἔπρεπε νὰ ὑποφέρῃ τις κάτω ὅλας τὰς κακοπαθείας διὰ ν' ἀπολαμβάνῃ ἄνω τῆς εὐδαιμονίας· καὶ ἡ κοινωνία αὐτὴ παρίστα τὸν αὐτὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν συμφερόντων. Οὕτως ἔχοντος τοῦ ἀντιθέτου συστήματος, θεωροῦμεν τὸν Πανθεϊσμόν ὡς πρόοδον, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Πανθεϊσμοῦ εἶναι νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην τοῦ κόσμου, τὴν δυάδα, ἣτις ἄλλο δὲν δύναται νὰ παράξῃ εἰμὶ σύγκρουσιν καὶ πόλεμον (1).

(1) Quand la métaphysique chrétienne s'organisa dans les Écrits des pères et par les décrets des Conciles elle rencontra ces deux grands adversaires le Dualisme et le Panthéisme, et les combattit tous deux avec une égale vigueur. Contre le dualisme elle établit la parfaite unité du premier principe. Contre le Panthéisme, elle maintient la distinction radicale de Dieu et du monde. A ses yeux le dualisme n'est qu'une manicheisme déguisé, et le panthéisme une tentative sacrilège de diviniser la nature ». Καὶ κατωτέρω. « Dans les temps modernes, le dualisme n'a point reparu, et c'est l'honneur du Christianisme, et de la philosophie moderne, que l'unité parfaite du premier principe ait désormais pris dans la société le rang d'une vérité incontestée. Il est trop clair en effet que supposer deux principes nécessaires et coéternels des choses, Dieu, et la matière, c'est supposer deux Dieu, deux infinis ; les

§. 44.

Ἡ ἐνότης καθ' ἡμᾶς δύναται νὰ συνυπάρξῃ μὲ τὴν ποικιλίαν. Καθὼς τὸ φῶς εἶναι ἐνότης συνυπάρχουσα ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν χρωμάτων προκυπτόντων ἐκ τῆς ἀντανακλάσεως αὐτοῦ, καθὼς τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ εἶναι καὶ αἰσθάνεται ἐν ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, οὕτως ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καίτοι ὑπάρχουσα ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν συγχέεται μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ διακρίνεται καθὼς τὸ φῶς ἀπὸ τὰ χρώματα. Ἡ θεία οὐσία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ καθαρὸν καὶ ἄφθαρτον φῶς εἰς αἰετὶ τὸ αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ, ἐν ᾧ ὁ κόσμος δὲν ὑπάρχει· εἰμὴ διὰ τοῦ φωτὸς τούτου, καὶ παριστᾷ τὰς ἀκτῖνας καὶ τὰς διαφόρους ὀψεις τοῦ χρώματος. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὐδὲν ὄν ἢ ὅλα τὰ ὄντα ὁμοῦ, ἀλλ' εἶναι τὶ πλεόν ὅλων τῶν ὄντων, εἶναι ἡ ἐνότης ὅλων (1). Ἡ θεωρία λοι-

quels s'ils sont analogues, s'identifient, et s'ils sont distincts se détruisent. Ces conséquences sont devenues aujourd'hui tellement évidentes, qu'on peut dire que la question ne s'agit sérieusement qu'entre la doctrine panthéiste et celle de la création. (Manuel des Eclectiques. Theodicée, Attributs de Dieu. Paris 1846. p. 471.

(1) Dieu est véritablement en lui-même tout ce qu'il y a de réel et de positif dans les esprits, tout ce qu'il y a de réel et de positif dans les corps, tout ce qu'il y a de réel et de positif dans les essences de toutes les autres créatures possibles, dont je n'ai point d'idée distincte. Il a tout l'être du corps, sans être borné au corps, tout l'être de l'esprit sans être borné à l'esprit, et de même des autres essences possibles. Il est tellement tout être, qu'il a tout être de chacune de ses créatures ; mais en retranchant la borne qui la restreint. ôtez toute borne, ôtez toute différence qui resserré l'être dans les espèces, vous demeurez dans l'universalité de l'être et par conséquent dans la perfection infinie de l'être par lui-même. (Fénelon, Traité de l'existence et des attributs de Dieu, p. 66).

πὸν ἡμῶν δὲν εἶναι ἡ σύγχυσις τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ παν-
τὸς ἤτοι ὁ Πανθεϊσμός, ἀλλ' ὁ Μονοθεϊσμός. Πᾶσα ἀμ-
φιβολία περὶ τῆς θείας οὐσίας ἐν τῷ κόσμῳ ἤθελε φανῇ
τόσον παράδοξος, ὅσον ἡ ἀμφιβολία τινὸς γεωμέτρου ὅς
τις θεωρῶν τὰ τῆς γεωμετρίας σχήματα, ἤθελεν ἀμφι-
βάλλει περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ καθόλου διαστήματος, ἢ
ὅσον ἡ ἀμφιβολία τινὸς φυσικοῦ ὅς τις ἔνεκα τῶν μερι-
κῶν ὄντων τῆς φύσεως, ἤθελεν ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ ἀπεί-
ρου τῆς φύσεως.

§. 45.

Τέλος πάντων ἐὰν διὰ τῆς λέξεως Πανθεϊσμός ἐννοῶ-
σιν ὅτι ὁ κόσμος καὶ τὰ ὄντα ζῶσι, κινουῦνται, καὶ ἀνα-
πτύσσονται ἐν Θεῷ, δὲν διστάζομεν νὰ κηρυχθῶμεν καὶ
ἡμεῖς Πανθεῖσται, διότι πανθεῖσται ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην
δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ οἱ μεγαλύτεροι πατέρες τῆς
Ἐκκλησίας. Εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς θρησκείας, ὁ Θεὸς παρί-
σταται ὡς βάσις, ὡς ἀρχὴ τοῦ παντός. Ὁ Θεὸς καίτοι
μεταδίδων τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τῷ κόσμῳ, καίτοι ὢν, οὕτως
εἶπεῖν, φύσις φύουσα (*natura naturans*), διατηρεῖ ὅμως τὴν
ἀδιαίρετον αὐτοῦ ἐνότητα. Καθὼς τὰ χρώματα δὲν εἶναι
μέρη τοῦ φωτός, διότι τὰ χρώματα δὲν ἐλαττοῦσι τὴν οὐ-
σίαν τοῦ φωτός, οὕτως ὁ κόσμος καὶ τὰ ὄντα καίτοι ὑπάρ-
χοντα ἐν Θεῷ, δὲν δύνανται νὰ ἐλαττώσωσι τὴν οὐσίαν
τοῦ Θεοῦ, ἢ νὰ φθείρωσι τὴν ἐνότητα αὐτοῦ. Ἡ ἐνότης λοι-
πὸν καθ' ἡμᾶς δὲν δύναται νὰ ᾔηται ἡ ταυτότης, ἢ ἡ ἀπό-
λυτος ἀδιαφορία ὅλων τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τοιαύτης οὔσης
τῆς ῥοπῆς τῆς νέας φιλοσοφίας, ἴδωμεν τὴν ἐπιρροὴν αὐ-
τῆς ἐπὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως τῶν κοινωνιῶν. Ἡ
αἰτία περιμένει ἐν ἀποτελέσματι. Ἀφ' οὗ ἡ ἐνότης εἶναι τὸ
σύμβολον τῆς νέας φιλοσοφίας, ἔπεται ὅτι αἱ προσπάθειαι
τῶν κοινωνιῶν θέλουσι τείνει πρὸς τὴν ἐγνώσιν καὶ τὴν κοι-

νότητα τοῦ σκοποῦ. Ὁ Σάν-Σίμων, ὁ Ὄβεν, καὶ ὁ Φουριέ-
ρος, ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ οἱ πρόδρομοι τῆς νέας ταύτης
καταστάσεως τῶν κοινωνιῶν· ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἐφαρ-
μόσαντες εἰς τὴν κοινωνίαν τὴν πανθειστικὴν ἐνότητα
καταστρεπτικὴν τῆς ποικιλίας, τουτέστιν ἀφανίζοντες ἐν
τῇ ἐνότητι ὄντα οὐσιωδῶς διακεκριμένα, ἔπρεπεν ἀναγ-
καίως νὰ διατυπώσωσιν ἀπόλυτόν τινα κοινότητα σκοποῦ,
καὶ ἐπομένως ἀπόλυτόν τινα ἰσότητα μέσων. Ἀλλὰ καθ' ἡ-
μᾶς οἷτινες ἐν τῇ ἐνότητι διακρίνομεν τὴν ποικιλίαν, ἥτοι ὄντα
διάφορα μὲ σκοποὺς διαφόρους, ἡ ἰσότης αὕτη δὲν δύνα-
ται νὰ ᾔῃ ἀπόλυτος ἀλλὰ σχετικὴ, τουτέστι, καθὼς
εἶπεν ὁ Κουζῖνος, θέλει εἶσθαι ἰσότης ἄνισος πρὸς ἄνισα
ὄντα (1).

Θέλοντες ἀπὸ τοῦδε νὰ δώσωμεν γενικόν τινα τύπον
τῆς πολιτείας τὴν ὁποίαν μέλλομεν νὰ διοργανίσωμεν εἰς
τὸ πολιτικὸν μέρος τοῦ βιβλίου ἡμῶν, δυνάμεθα νὰ εἴπω-
μεν ὅτι:

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνότητος ἔπεται ἡ ἔνωσις εἴτε ἡ
κοινότης τοῦ σκοποῦ τῆς κοινωνίας. Θέλει ὑπάρχει λοι-
πὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀνωτέρα τις ἐξουσία, ἔχουσα ἐντολὴν
τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἐνότητος εἰς ὅλους τοὺς κλά-
δους τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας, πρὸς τὸ τέλος τοῦ κοινοῦ
τῆς κοινωνίας σκοποῦ.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ποικιλίας ἔπεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀτό-
μου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ ἐνότητι λοιπὸν τοῦ σκο-
ποῦ πρέπει νὰ ὑπάρχη ἡ ποικιλία, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν
ἐλευθέραν πραγματοποιήσιν τῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπί-
νης φύσεως, τουτέστι τῆς θρησκείας, τοῦ δικαίου, τῆς
ἐπιστήμης, τῆς ἠθικῆς, τῶν τεχνῶν, τῆς βιομηχα-
νίας κτλ.

(1) Ὁρα Victor Cousin, Προλεγόμενα εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος.

Τέλος πάντων ἐκ τῆς ποικιλίας ἐν τῇ ἐνότητι, ἥτοι ἐκ τῆς ἁρμονίας, ἔπεται ἡ ἔνωσις πολλῶν δυνάμεων (association) ἐκτεινομένη εἰς τὰ διάφορα τέλη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ δίκαιον κτλ. ὡς ἀνωτέρω, καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἣτις διευθύνει τὴν κοινωνίαν.

Εἰς τὸ πολιτικὸν μέρος θέλομεν ἀποδείξει ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς Εὐρώπης τείνει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοιαύτης πολιτείας, συμφώνου μὲ τὴν τάσιν τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Κουζίνος, ὁ ἐκτενέστερος ἀναλυτικὸς ἐκφραστὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς, ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα. Ὁ Κουζίνος ἀποδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀλλὰ ἀπορρίπτει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν ὡς ἀντιφύσικα καὶ ἀντινόμιμα.

BIBLION B'.

Ἀνάλυσις τῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Α'.

Θρησκεία.

§. 1.

Ab Jove principium, Jovis omnia plena. (Βιργίλιος).

Ὁ τε πνευματικὸς καὶ φυσικὸς κόσμος εἰσὶν ἀκατανόητα ἄνευ τινὸς ιδέας παραγωγοῦ, ἢ ὡς λέγουν ιδέας—μητρός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δεχόμενον ἀντιλήψεις παντοδαπὰς, εἶναι ἐπὶ τέλους ἠναγκασμένον νὰ κατανοήσῃ ὑψίστην τινὰ καὶ καθόλου ιδέαν ἐκφράζουσαν τὸ σύνολον καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν ιδεῶν.

Ἄλλ' ὁ ἔσχατος οὗτος λόγος, ἡ ἀπ' ἀρχῆς αὕτη ἀναγκαία αἰτία, τὸ ὄν τοῦτο τὸ ἀνακεφαλαιοῦν ὅλας τὰς ιδέας, εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα τὸ « ὄντως ὄν », εἶναι ὁ Θεός! Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἡ βάσις, τὸ μέτρον, καὶ ὁ λόγος πάσης ιδέας.

§. 2.

Ἄλλ' ἐν τίνι βάσει διαβεβαιουμένον ἀρχὴν τινὰ πρώτην τοῦ κόσμου; ὑπάρχει τί ἐν ἡμῖν ὑπεμφαῖνον τοιαύτην ἀρχήν; Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε τέλη ἀνώτερα τῆς ὑλικῆς αὐτοῦ φύσεως, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦτον ὅλος σῶμα, ὁ χαρα-

κτῆρ τῆς σωματικῆς φύσεώς του ἤθελε βεβαίως ὑποτυποῦσθαι καὶ εἰς τὰς πράξεις του, ὃ ἐστίν, ἤθελε ζητεῖ πάντοτε τὴν ἡδονὴν τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἤθελεν ἀποφεύγει τὴν λύπην· ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος δεικνύει τὴν εὐγενεστέραν ἀφοσίωσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος φονεύει ἐνίοτε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα διὰ λόγους τιμῆς καὶ ἀρετῆς, ἀνάγκη, ἂν δὲν θέλωμεν νὰ εὕρωμεν ἀταξίαν καὶ ἀντίφασιν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ, νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ἀρχὴ τις εὐγενεστέρα τοῦ σώματος. Προσέτι ἂν ᾔηται ἀληθινὸν ὅτι ὑπάρχει μία ἀλήθεια πρώτη, ὅτι ὑπάρχουσι νόμοι καὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι παραδέχονται ἀναμφισβητήτους, δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ καὶ περὶ ὑπάρξεως δυνάμεώς τινος ὑπερανθρώπου; Ἄν αἱ ιδέαι αἱ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ὑπερανθρώπου ταύτης δυνάμεως, ἐξ ἐναντίας ἐπήγαζον ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὗτος ἡδύνατο ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ αὐτῶν, ἡδύνατο ν' ἀρνηθῇ εἰς αὐτὰς τὴν ὑπακοήν του, ἀπαλλασσόμενος οὕτω παντὸς νόμου ἀνωτέρου τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ ὁργανισμοῦ· ἀλλ' ἂν μόλις αἱ ιδέαι αὗται ἀνατέλλουσιν εἰς τὴν συνείδησιν, εὐθὺς δεσπόζουσιν ἡμῶν καὶ γίνονται νόμοι ἡμῶν, εἶναι λοιπὸν ὑπεράνθρωποι, καὶ τοσοῦτον δυνατὸν εἰπεῖν, εἶναι ἀλλότρια τοῦ φυσικοῦ ὁργανισμοῦ, ὅσον ὁ ἀῆρ τὸν ὁποῖον ἀναπνέομεν, ἢ ὁ ἥλιος ὃς τις θερμαίνει ἡμᾶς. Ἄλλ' ἂν ὁ ἥλιος τοσοῦτον ὑπερέχη τῆς σφαίρας τὴν ὁποίαν κατοικοῦμεν, αἱ ἀλήθειαι αἷτινες ἀνοίγουσιν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, αἷτινες παραμυθοῦσι καὶ κρατοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἀδύνατον ἄράγε νὰ ᾔηται ἐξ ἄλλου κόσμου;

§. 3.

Ὁ ὕλισμός ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν τοιούτων στοιχείων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἄν οἱ λόγοι οἵτινες παρακινοῦσιν αὐτὸν νὰ

ἀρνῆται, εἶναι ἡ στενὴ αὕτη ἔνωσις ἣτις ὑπάρχει μεταξύ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς φυσικῆς, τῇ ἀληθείᾳ δὲν ἔχομεν τίποτε ν' ἀντιτάξωμεν. Ὁμολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς ὅτι εἰς τὴν παροῦσαν ὑπαρξιν, τὸ ἡμέτερον πνεῦμα δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἐξασκήσῃ κάμμμίαν δύναμιν ἄνευ τῆς συνδρομῆς ὑλικοῦ τινος ὀργάνου· ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν δοξάζομεν ὅτι τὸ πνεῦμα θέλει ἔχει χρεῖαν ὀργανισμοῦ τινος· ἀλλ' οὐχ' ἤττον διίσχυρίζομεθα ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ πνεύματος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ ᾔναι ἡ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ φυσικὸς ὀργανισμὸς εἶναι μέρος τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ πνευματικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν ρίζαν εἰς ἄλλην τάξιν πραγμάτων· ἐν τῷ φυσικῷ τούτῳ κόσμῳ φαίνεται ὡς μετωκισμένη καὶ δὲν εὐρίσκει ποτὲ ὅ, τι μᾶλλον ἐπιθυμεῖ. Ὅλοι τοῦ κόσμου τούτου αἱ ἡδοναὶ καὶ αἱ ἀπολαύσεις εἶναι μάτην πρὸς εὐχαρίστησιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν αἰσθανομένης ἀνάγκας τὰς ὁποίας ὁ ὑλικὸς κόσμος δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ, ἐπιθυμίας αἵτινες προάγουσι τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα πρὸς κόσμον ὃς τις δὲν φαίνεται εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κυρίως πνεῦμα, ὁ δὲ φυσικὸς αὐτοῦ ὀργανισμὸς εἶναι τὸ σχῆμα ὑπὸ τὸ ὁποῖον τὸ ἀληθινὸν τοῦ ἀνθρώπου ὃν φαίνεται ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι ὁ μεσίτης μεταξύ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος προωρισμένος ν' ἀναπτυχθῇ ἐν μέσῳ ὑλικοῦ κόσμου, ἐδεῖτο ἀναγκαίως ὑλικῆς τινος μορφῆς· ἄνευ αὐτῆς ὁ κόσμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργῇ ἐπ' αὐτοῦ, οὐδ' αὐτὸς ἐπ' ἐκείνου.

§. 4.

Ὁ ὕλισμος φαντάζεται ὅτι ἐξηγεῖ τὰ πάντα μὲ μεγάλην ἀπλότητα, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖ τίποτε, διότι δὲν λέγει τέλος πάντων, τί εἶναι αὐτὴ ἡ ὕλη, ἀρχὴ κατ' αὐτὸν παντὸς πράγματος· ἀλλὰ πῶς ὁ ὕλισμος θέλει δυνηθῇ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν νόησιν καὶ τὸ αἶσθημα, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνοργάνιστον φύ-

σιν δὲν ὑπάρχει τὸ ἐλάχιστον ἔχνος νοήσεως ἢ αἰσθήματος ; Πῶς θέλει δώσει λόγον τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ ὅλος ὁ φυσικὸς κόσμος ὑπακούει εἰς τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης ; Καὶ μάτην ὁ ὕλισμός θέλει εἰπεῖ ὅτι ἡ νόησις, τὸ αἶσθημα, καὶ ἡ θέλησις, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνώσεως ποσοῦ τινος στοιχείων , διότι αἱ ιδιότητες τοῦ ἀποτελέσματος ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πρότερον εἰς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Ἐπειτα δὲ, ἂν τὰ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ καθ' ἡμέραν ἀνανεοῦνται, ἂν μὲ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου τὸ σῶμα δέχεται τόσας μεταβολὰς , διότι αὐξάνει, ἀκμάζει, καὶ ἐπὶ τέλους φθείρεται, πῶς ἐξηγεῖται τὸ αἶσθημα τὸ ὅποιον ἔχει ὁ ἄνθρωπος μέχρι τῆς ἐσχάτης στιγμῆς τοῦ βίου, περὶ τῆς ἐντελοῦς ταυτότητος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ; Τί θέλομεν εἰπεῖ περὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀδιαιρέτου ἐνότητος τοῦ πνεύματος ; τουτέστι, διατί δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μέρη εἰς τὸ πνεῦμα, διατί δὲν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τοὺς νόμους τοῦ διαστήματος ; Τί τέλος πάντων θέλομεν εἰπεῖ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης μεταξὺ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀρετῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου ; Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπὶκειται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὥς δικτάτωρ ἀπόλυτος, ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ πρόθυμον, πλήρη καὶ ἀκριβῆ ὑπακοήν, καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἐρωτᾷ ποία θέλει εἶσθαι ἡ ἀμοιβὴ τῆς ὑπακῆς· ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ὁ ἄνθρωπος ἔνεκα τοῦ σώματος αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ μὴ ἐπιθυμῇ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ν' ἀναστενάξῃ διὰ τὰς λύπας αἵτινες εἶναι ἀχώριστοι τῆς ὑπάρξεως ταύτης. Ἡμεταξὺ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας διαφωνία αὕτη, βάλλει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀμηχανίαν περὶ τοῦ πρακτέου. Νὰ προτιμήσῃ τὴν ἀρετὴν ; ἀλλὰ πολλάκις ἡ αὐστηρὰ ἀρετὴ ἐπισύρει τὴν ἔχθραν καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ γίνεται αἰτία λύπης. Νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀρετὴν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ; ἀλλ' οἱ πικροὶ ἔλεγχοι τῆς συνειδήσεως ! Μάτην ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς συνειδή-

σεως ! αὕτη ἐξηγεῖται μεγαλοπρεστέρα. Μάτην ὁ ἄθρωπος ὀνειροπολῶν συμφέρον καὶ φιλοδοξίαν, ζητεῖ νὰ πείσῃ ἑαυτὸν ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι φάντασμα ! ἐρυθριᾷ μὴ ὑπακούων εἰς αὐτήν. Ὁ ἄνθρωπος ὑπακούων εἰς τὴν φωνὴν ταύτην γίνεται ἀνεξάρτητος, διότι αἱ ἀνάγκαι τῆς ὑλικῆς φύσεως δὲν δεσπόζουσι πλέον αὐτοῦ, δὲν ἔχει πλέον ἐν ἑαυτῷ ξένον κύριον, ἀλλ' εἶναι αὐτὸς κύριος ἑαυτοῦ, αὐτὸς προστάζει ἑαυτὸν, τουτέστιν εἶναι ἐλεύθερος, διότι ἂν καὶ ὑπακούει εἰς ἓνα νόμον, ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἰδικός του νόμος, εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀληθινοῦ αὐτοῦ ὄντος.

§. 5.

Ἡ βασιλεία τοῦ ὑλισμοῦ ἀφ' οὗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἠπάτησε τοὺς μικροψύχους καὶ ῥαθύμους, ἀφ' οὗ ἐμάρανε τὰς χάριτας τοῦ βίου, ἀφ' οὗ ἐξηχρείωσε τὰς καρδίας, ἀφ' οὗ ἔφθειρε τὴν πίστιν καὶ τὰς παραμυθίας τῆς ἀνθρωπότητος, τέλος κατέπεσε διὰ νὰ μὴ σηκωθῇ πλέον ! Αἱ ἅγαι προαισθήσεις τῆς καρδίας ἡμῶν, αἱ πλέον εὐγενεῖς ἐπιθυμίαι, αἱ πλέον γλυκεῖαι ἐλπίδες, εἶναι προβλήματα, τὰ ὅποια μόνον ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ λύσῃ. Καὶ ὑπάρχει τῇ ἀληθείᾳ ἐν ἡμῖν ἐσωτερικὴ τις αἴσθησις βεβαιουῦσα ἀμέσως τὸ πνεῦμα ἡμῶν, ὑπάρχει ἐν ἡμῖν γενικός τις τύπος περιλαμβάνων ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν ἡμῶν κόσμον, ἡ συνείδησις ! Πῶς δὲ ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ συνείδησις, πόθεν πηγάζει, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν, διότι διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν συνείδησιν, ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν κριτήριόν τι προϋπάρχον, ὅπερ ἀδύνατον. Καθὼς ὁ σπόρος ὅς τις περιέχει ἐν δυνάμει τὸ δένδρον μὲ τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρποὺς, ἡ συνείδησις περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ὅλα τὰ τέλη τοῦ πνεύματος. Διὸ ὁ διανοητικὸς βίος ἄρχεται διὰ τῆς συνειδήσεως, ὅλη ἡ ὑπαρξίς συνακολουθεῖται ἀπὸ τὴν συνείδησιν

ὅλη ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐαυτοῦ συνειδήσεως. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη τῆς συνειδήσεως εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως, καὶ ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ συνείδησις ἀνεπτύχθη περισσότερο. Ἀλλ' ὅ,τι λέγομεν ἐνταῦθα περὶ ἀτόμων ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, διότι ἡ ἀνθρωπότης ὡς ὁ ἄνθρωπος δὲν προχωρεῖ εἰμὴ ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσει τὴν συνείδησιν αὐτῆς. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες οἵτινες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος ἐσφράγισαν ἐποχὴν τινα μὲ τὸ ὄνομα αὐτῶν, ὑπῆρξαν οἱ διερμηνεῖς τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ τοῦλάχιστον τῶν λαῶν ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν. Τέλος ἂν πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες χωρὶς νὰ κοινωνῶσι πρὸς ἀλλήλους, χωρὶς νὰ γνωρίζωνται, συναντῶνται ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ κατὰ τὰς αὐτὰς ιδέας καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς ἀνακαλύψεις, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων τούτων εἶχεν ἀναπτυχθῆ εἰς βαθμὸν ὥστε αἱ περὶ οὗ ὁ λόγος ιδέαι καὶ ἀνακαλύψεις ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἐξαγγελθῶσιν. Ἀλλ' ἡ συνάντησις αὕτη τῶν ἀνθρώπων ὁδηγεῖ ἡμᾶς τελευταῖον εἰς σπουδαίαν σκέψιν· ἡ συνάντησις αὕτη τῶν πνευμάτων ἐμφαίνει σύνδεσμόν τινα μεταξὺ ὅλων τῶν πνευμάτων, πνευματικόν τινα ὅλων τῶν πνευμάτων ὀργανισμόν ἔχοντα τὴν βάσιν αὐτοῦ ἐν τινι πνευματικῷ κόσμῳ, καθὼς ὁ φυσικὸς ἐν τῷ φυσικῷ. Διὸ ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἂν τὸ σῶμα ἡμῶν θερμαίνεται ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου περιφερομένου εἰς σφαῖραν τοσοῦτον ὑψηλὴν, κατ' ἀναλογίαν δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι αἱ ἀλήθειαι αἵτινες φωτίζουν ἡμᾶς, αἵτινες παραμυθοῦσιν ἡμᾶς καὶ ἐμψυχοῦσιν, εἶναι ἐξ ἄλλου κόσμου;

§. 6.

Ἀλλ' ὑπάρχει τῇ ἀληθείᾳ τὶ ἀνώτερον ἡμῶν, διότι ἔχομεν ἐννοίας αἵτινες δὲν δίδονται ἀπὸ τὴν πείραν· οὕτως αἱ

ἐννοιαὶ τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ δύο τινῶν ἐντυπώσεων ὅτι « εἰσὶ » ὅτι « ἡνωμένοι εἰσὶ δύο », καὶ κεχωρισμένοι « μία », ὅλαι αὗται αἱ ἐννοιαὶ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀνομοιότητος, τῆς ταυτότητος καὶ τῆς διαφορᾶς, τῆς μονάδος καὶ τῶν ἄλλων ἀριθμῶν, δὲν παράγονται ἀπὸ ἰδιαίτερόν τι ὄργανον τοῦ σώματος, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβωμεν τὴν ἐννοιαν ὀργάνου τινὸς ἐξ ἄλλου, ἀφ' οὗ δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν διὰ τούτου ὅ,τι αἰσθανόμεθα δι' ἐκείνου, διὰ τῆς ὁράσεως, φέρ' εἰπεῖν, ὅ,τι αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἀκοῆς. Αἱ ἰδέαι αὗται λοιπὸν εἶναι πρὸ τῆς πείρας, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐφαρμόζονται ἀναγκαίως εἰς πᾶσαν πείραν (1)· οὗ ἔνεκα αἱ ἰδέαι κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα, εἶναι τὰ παραδείγματα, αἱ αἰτίαι καὶ αἱ ἀρχαὶ ὅλων τῶν πραγμάτων, εἶναι τὰ νοήματα τοῦ Θεοῦ. Αἱ ἰδέαι δ' εἶναι ἄπειροι, διότι πᾶν ὃν ἔχει ἀναγκαίως τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ ἐν τῷ θείῳ νῶ. Ἄλλ' αἱ ἰδέαι ὥς ἐξηγοῦσαι τὴν θεῖαν εἰκόνα καὶ τὸν ἰδανικὸν τύπον τῶν πραγμάτων εἶναι τὰ μόνα ὄντα τὰ ὅποια ἀληθῶς εἶναι ἐξ αἰῶνος, δὲν ἔχουσιν οὔτε πρότερον, οὔτε ὕστερον. Ἐν γένει δὲ δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῶσι διὰ μιᾶς λέξεως, ὅτι « εἶναι ». Ὅ,τι λοιπὸν εἶναι ἐν τῇ φύσει, πρὸς τὰς ἰδέας ἀληθῶς δὲν εἶναι. Ναι μὲν πᾶν ὃν φιλοτιμεῖται νὰ γείνη κατὰ τὸ θεῖον παράδειγμα, νὰ ᾗναι, ἀλλὰ μάτην φιλοτιμεῖται! Ἐν βραχεῖ φθίνει, καὶ ἐξ αὐτοῦ μένει μόνον ἡ ἰδέα, ἥτις μόνη εἶναι αἰωνία, ἀνεξάρτητος τοῦ χρόνου, εἰς αἰεὶ ἡ αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ, μία καὶ ἀδιαίρετος. Δῆλον ὅτι μία εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, καὶ τοῦ δικαίου, ὥς μία ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ. Ἡ σοφία δὲν ἔχει δύο θύρας, ἡ ἀλήθεια δύο γλώσσας, καὶ ἡ δικαιοσύνη δύο μέτρα.

§. 7.

Αἱ ἰδέαι δυνατόν νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο πρώτιστα γένη,

(1) Ὅρα τὸν Θεαίτητον τοῦ Πλάτωνος.

ἐξ ὧν τὸ μὲν μετέχον κατὰ τι τῆς πείρας, τὸ δὲ οὐδαμῶς μετέχον. Τὸ πρῶτον γένος περιέχει τὰς ἀρχὰς τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, οἷαι αἱ ἔννοιαι τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ἐκτάσεως, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου. Αἱ ἔννοιαι αὗται φαίνεται ὅτι μετέχουσι τῆς πείρας, διότι ἀληθῶς ὑπάρχουν ἐν τῇ φύσει σώματα, ἀριθμοὶ ὠρισμένοι κτλ., ἀλλὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἐκτάσεως, τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ τοῦ χρόνου, δὲν ὑποπίπτει εἰς κάμμίαν αἴσθησιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι πρὸς ἀπόδειξιν τῶν θεωρημάτων μεταχειριζόμεθα τὰ σχήματα· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ζήτοῦμεν δι' αὐτῶν ν' ἀποδείξωμεν, δὲν εἶναι παντάπασιν ἐν αὐτοῖς τοῖς σχήμασιν, διότι ἡ ἀλήθεια τοῦ τριγώνου εἶναι ἐν αὐτῷ τῷ τριγώνῳ καὶ ἄνευ τοῦ αἰσθητοῦ εἶδους αὐτοῦ. Τὰ σχήματα τὸ πολὺ εἶναι ὥς μέσον διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἢ μᾶλλον διὰ νὰ διατυπώσωμεν αὐτὴν ἐν τῷ νῷ (1). Τὸ δεύτερον γένος περιέχει τὰς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Αὗται οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ἀποφεύγουσι τὴν αἴσθησιν, δυνατόν εἶπεῖν, ὅτι εἶναι ἀναίσθητοι, διότι ἡ αἴσθησις οὔσα φυσικὴ ἡδονὴ ἢ λύπη, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη δόξαν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου (2). Δὲν εἶναι πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἡμετέρων κρίσεων περὶ τῶν τοῦ κόσμου φαινομένων, ἀπ' ἐναντίας εἶναι ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν κρίσεων· οὕτως ὅταν λέγωμεν ὅτι πρᾶξις τις εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, ὑποθέτομεν ὅτι ὑπάρχει ἀγαθὸν πρῶτον, ὅτι ὑπάρχει τύπος τις ἀγαθοῦ πρὸς ὃν πᾶσα πρᾶξις διὰ νὰ ᾔῃ ἀγαθὴ πρέπει νὰ ὁμοιωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν. Ὅμοίως προτιθεμένου νὰ δώσωμεν γνώμην περὶ φιλοσοφικοῦ τινος συστήματος, περὶ κοινωνικῆς θεωρίας, ἢ περὶ ἔργου τέχνης, ὑποθέτομεν ὅτι ὑπάρχουσι τύποι

(1) Ritter Histoire de la Philosophie T. 11. p. 293—8.

(2) Ὁρα τὸν Ἰππίαν τοῦ Πλάτωνος.

πρῶτοι ἀληθοῦς, δικαίου κτλ. οἷτινες εἶναι τὸ κριτήριον παντὸς ἀληθοῦς, παντὸς δικαίου, παντὸς καλοῦ, τουτέστιν ὑποθέτομεν ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἐν ἡμῖν ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι εἶναι ἔμφυτοι (1).

§. 8.

Αἱ ἰδέαι λοιπὸν εἶναι τὸ κριτήριον καὶ τὸ μέτρον ὅλης τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου· οὕτως ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ κριτήριον καὶ τὸ μέτρον ὅλων τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἡ τοῦ καλοῦ ὅλων τῶν ὠραίων τεχνῶν, ἡ τοῦ ἀληθοῦς ὅλων τῶν ἔργων τῆς διανοίας. Αἱ ἰδέαι δὲ καταβαίνουσιν ἀπὸ τὸν θεῖον νοῦν μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸ ἀναμιμνήσκωσιν εἰς αὐτὸν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ πρὸς τὸ ὄντως ὄν, διὰ τὸ νὰ ὑψόνωσι τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς γῆς μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ἂν ᾗτο γέννημα οὐχὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ (2). Ἀλλ' ἂν αἱ ἰδέαι πρὸς τὸν ἄνθρωπον ᾗναι ἡ ῥίζα τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως, πρὸς τὸν κόσμον εἶναι ὁ ἀμετάβλητος καὶ ἀληθὴς τύπος, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τοῦ ὅ,τι εἶναι. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πράγματα ἐγένοντο κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἰδεῶν, κατὰ μίμησιν ἰδανικοῦ τινος τύπου, ἔπεται ὅτι ἂν αὐτὰ δὲν ᾗναι ἡ αἰτία τῆς γνώσεως, εἶναι τοῦλάχιστον ἡ ἀφορμὴ, καθὼ ἀναμιμνήσκοντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὰς ἰδέας. Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους « μηδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει.

§. 9.

Ἀφ' οὗ ἐξετάσαμεν τὰς ἰδέας πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸν κόσμον, ἃς ἐξετάσωμεν μετὰ ταῦτα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸν Θεόν. Εἶναι δῆλον ὅτι ὑπάρχουσιν

(1) Ὅρα Degerande. Histoire comparée T. 11. p. 244.

(2) Ὅρα τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος.

ιδέαι διαφόρων τάξεων, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν ἰδεῶν τινὲς εἶναι πλέον συμπεπλεγμέναι καὶ πλέον εὐρεῖται ἄλλων τινῶν. Οὕτως ἡ ἰδέα τοῦ σώματος περιέχεται εἰς τὴν γενικὴν ἰδέαν τοῦ διαστήματος, ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης ἥτις εἶναι ἰδιαιτέρα τις ἀρετὴ περιέχεται εἰς τὴν καθ' ἑαυτὴν ἰδέαν τῆς ἀρετῆς ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὅθεν ὅλαι αἱ ἰδέαι συγκροτοῦνται εἰς τάξεις οὕτως ὥστε ἡ μικρότερα νὰ μετέχη τῆς μεγαλητέρας, ἡ, ὅπερ ἐστὶ τὸ αὐτὸ, τὸ εἶδος νὰ μετέχη τοῦ γένους. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται νὰ κάμῃ στάσιν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ εἶδους ἢ τοῦ γένους, διότι τὸ εἶδος ἢ τὸ γένος δὲν περιέχουσιν ιδέας εὐρυτέρας τῶν ἐν αὐτῷ τῷ εἶδει καὶ τῶν ἐν αὐτῷ τῷ γένει. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν ἀναγκάζεται νὰ κατανοήσῃ ιδέας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐρυτέρας, καὶ δὲν δύναται ν' ἀναπαυθῇ εἰμὴ ἀφ' οὗ κατανοήσῃ ἰδέαν μὴ ὑποθέτουσαν πλέον ἄλλην, ἀλλ' ἐμπεριέχουσαν ὅλας τὰς ιδέας καὶ οὖσαν ἐν ἑαυτῇ βεβαιότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἡ ἰδέα αὕτη ὑπάρχει ὡς πρὸς τὸν νοῦν καὶ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ « ὄντος », τῆς ὁποίας ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀναγκαίως μετέχουσι, διότι ἀδύνατον, ὅ,τι εἶναι, νὰ ᾔῃ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ νὰ μὴ ᾔῃ, νὰ μὴ μετέχη κατὰ τινὰ τρόπον τοῦ ὄντος. Ἡ γενέτειρα αὕτη τοῦ παντὸς ἰδέα, ἡ οὖσα αἰτία ὑψίστη καὶ λόγος ἔσχατος τοῦ παντὸς, τὸ κατὰ θεῖον Πλάτωνα « ὄντως ὄν », τουτέστι τὸ ὄν παντὸς ὄντος, ἡ οὐσία πάσης οὐσίας, εἶναι ὁ Θεός! ἐπέκεινα τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, ὁ νοῦς δὲν κατανοεῖ πλέον τίποτε.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ βάσις τῶν ἰδεῶν, εἶναι τὸ μέτρον παντὸς πράγματος, εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς βεβαιότητος.

§. 10.

Μετὰ ταῦτα τὸ Ὄν εἶναι ἢ δὲν εἶναι; ἀνάγκη πᾶσα νὰ

ἵνα , καὶ ὅ,τι εἶναι δεικνύει ὅτι εἶναι , διότι πᾶν ὄν ἔχει
 τινὰ λόγον, πᾶς λόγος ἔχει ἄλλον ἀνώτερον λόγον, καὶ ὁ
 σκοτεινὸς λόγος παντὸς λόγου εἶναι ὁ Θεός. Ἀλλ' ἂν ὁ
 Θεὸς περιέχῃ τὸ πᾶν, ἔπεται ἴσως ὁ Πανθεϊσμός; ὄχι,
 διότι καίτοι θεωροῦντες τὸν Θεὸν ἐν παντὶ πράγματι, δυ-
 νάμεθα κάλλιστα νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸν ὑπερκείμενον τῶν
 πραγμάτων. Καθὼς ἡ ἰδέα τοῦ γένους ἀπλῶς διότι περιέ-
 χει τὰ εἶδη, εἶναι ἰδέα πλατυτέρα τοῦ εἶδους, τὸ δὲ εἶ-
 δος διότι περιέχει τὰ ἄτομα εἶναι ἰδέα πλατυτέρα τῶν
 ἀτόμων, οὕτως ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ διότι περιέχει τὰ γένη
 καὶ τὰ εἶδη, εἶναι ὑπὲρ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, καὶ ἐπομέ-
 νως καίτοι ὄντος τοῦ κόσμου ἐν τῷ Θεῷ, ὁ Θεὸς εἶναι
 ὑπὲρ τὸν κόσμον. Πρέπει λοιπὸν ἂν δὲν θέλωμεν νὰ φθεί-
 ρωμεν τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ
 κόσμος εἶναι πλήρης τῆς θείας νοήσεως, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι
 ἐν τῷ παντί.

§. 11.

Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον τὸ σύνολον τῶν ἰδεῶν, ἀλλ'
 εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἀπόλυτος οὐσία τῶν ἰδεῶν, εἶναι ἐν
 ὄν. Τὸ ὄν ὅμως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἡ νεκρὰ ἐνότης τῶν
 Ἑλεᾶτων, οὐδ' ἡ ποικιλία τῶν Ἡρακλειτικῶν, ἀλλ' εἶναι
 ὄν ἁρμονίας ἐν ἐνότητι καὶ ἐν ποικιλίᾳ. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ
 καθόλου ὄν, τὸ παντέλειον, ὅπερ ἐστὶ τὸ πανάγαθον, τὸ
 πάνσοφον, τὸ παντοδύναμον. Ἡ παντοδυναμία ὅμως τοῦ
 Θεοῦ εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ ὄν αὐτοῦ, εἶναι ἀναγκαίως ἀγα-
 θὴ, διότι ἀδύνατον τέλειον ὄν νὰ θέλῃ ἕτερόν τι τοῦ ἀγα-
 θοῦ (1). Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αὐτοτελής καὶ ἡ πρωτίστη τοῦ
 κόσμου αἰτία, εἶναι ὁ ποιητὴς καὶ ὁ πατὴρ τῆς Οἰκουμέ-
 νης, τὴν ὁποίαν ἐποίησε κατὰ τὸν σοφώτερον στοχασμὸν

(1) Ὁρα τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος.

ὥστε τὸ ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ θεῖος σκοπὸς, νὰ ἡδύ-
νατο νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς συναρμογῆς τῶν διαφόρων αὐ-
τῆς μερῶν. Ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος, δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν,
οὔτε τέλος· μόνον ὁ Θεὸς «εἶναι» καθ' ὅλην τὴν δύναμιν
τῆς λέξεως· «Ὁ Θεὸς ἦν, ὁ Θεὸς ἔσεται», εἶναι φράσεις
ἀναρμόδιοι εἰς τὸν Θεόν, ἀρμόδιοι δὲ μόνον εἰς τὰ ὄντα
ὅσα γίνονται καὶ ἀπογίνονται ἐν χρόνῳ. Ὁ Θεὸς εἶναι πάν-
σοφος, εἶναι ἡ πρόνοια τοῦ κόσμου ἥτις τηρεῖ τὸ σύνο-
λον τῶν ὄντων, χωρὶς διάκρισιν μεταξὺ τοῦ μεγάλου
καὶ τοῦ μικροῦ (1). Ἡ τελεία δὲ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κό-
σμῳ παρουσία συμβιβάζεται μὲ τὸ ἅγιον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀψευ-
δές. Ὑπάρχει Θεὸς ἀληθείας ὅς τις μισεῖ τὸ ψεῦδος καὶ
ὅς τις εἶναι κρείσσων τοῦ φθόνου καὶ τῶν παθῶν τῶν ἀν-
θρώπων — Ὑπάρχει Θεὸς δίκαιος διότι παιδεύει τὴν κα-
κίαν καὶ ἀμείβει τὴν ἀρετὴν. Τὸ εἶναι αὐτοῦ κεῖται ἐν αὐ-
τῇ τῇ ἀγαθότητι, ἥτις δὲν θέλει εἰμὴ τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν
ὅλων, ἥτις πληροῖ τὸ πᾶν τῆς ἀγάπης αὐτῆς καὶ δὲν εἶ-
ναι ποτὲ ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ.

§. 12.

Ὁ πανάγαθος Θεὸς εἶναι ὁ τύπος παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ
εἰς τὸ ἀγαθὸν σκοπῶν ἐποίησε τὸν κόσμον. Ἡ ὑπαρξὶς
λοιπὸν τοῦ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν ἀποδεικνύει τί-
ποτε κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα
δὲν ἔχει κύριον· εἶναι ἐνάρετος ὅς τις θέλει νὰ ᾗναι, δὲν
εἶναι ὅς τις δὲν θέλει. Ἐκαστος εἶναι ὑπεύθυνος τῆς ἐκλο-
γῆς τὴν ὁποίαν ἔκαμεν, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἀθῶος! Τὸ κακὸν
ὥς οὐσία, ὥς στοιχεῖον τοῦ κόσμου δὲν δύναται νὰ ᾗναι ἐν
τοῖς πράγμασι, διότι ταῦτα ἀποπνέουσι τῆς θείας οὐσίας.
Τὰ νομιζόμενα λοιπὸν κακὰ ὅταν θεωρηθῶσιν ἐκ τοῦ πλη-

(1) Ὅρα τοὺς Νόμους τοῦ Πλάτωνος.

σίον, εἶναι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον κακὰ καὶ προκύπτουσιν ἐκ τῶν ψευδῶν ἀναλογιῶν καὶ τῶν ψευδῶν συνδυασμῶν τῶν πραγμάτων θεωρουμένων καθ' ἕκαστα, ἐνῶ πρέπει νὰ θεωρῶνται πρὸς τὸ ἀρμονικὸν σύμπαν. Οὕτω προκύπτει ψευδὴς τις ἀναλογία πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀντὶ νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὸ γενικὸν συμφέρον, σκέπτηται τὸ ἑαυτοῦ πρὸ πάντων συμφέρον, ὅταν δηλαδὴ κάμνῃ σκοπὸν, ὅ,τι δὲν δύναται νὰ ᾔῃ εἰμὴ ἀποτέλεσμα. Ὅμοίως προκύπτει κακὸν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος κινῆται ἐκ πάθους οὐδόλως κρατούμενου ἀπὸ τὴν σκέψιν, ὅταν δηλαδὴ θυσιάζῃ τὸ εὐγενὲς στοιχεῖον τὸ προδιατεταγμένον νὰ ἄρχῃ τοῦ χυδαίου τοῦ προδιατεταγμένου νὰ ὑπακούῃ. Τὸ κακὸν ἐν τέλει εἶναι νόσος τῆς ψυχῆς προερχομένη ἀπὸ ἑλλειψιν νοήσεως (1). Αὕτη δὲ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄτακτον κράτος τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τῶν παθῶν καὶ ἀπὸ τινὰς ἄλλας ἐξωτερικὰς περιστάσεις, οἷον τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα. Ἀλλ' ἂν τὸ κακὸν ᾔῃ ἐν τῇ ὕλῃ, δὲν δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ ὅπου αὕτη δὲν εἶναι, τουτέστιν ἐν τῷ εἶναι τοῦ Θεοῦ.

§. 13.

Τὸ κακὸν λοιπὸν εἶναι τελευταῖον πλάνη ἥτις γεννᾶται ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ὕλης ἐπὶ τοῦ πνεύματος, καὶ ἀληθῶς « κακὸς ἐκὼν οὐδεὶς ». Τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει τὸ ἐναντίον αὐτοῦ, ὁ δὲ κόσμος δὲν εἶναι διηρημένος μεταξὺ δύο ἐχθρικῶν στοιχείων. Ἀλλ' ἂν τὸ κακὸν ᾔῃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ περιστάσεως, καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἠνώθη μὲ εἶδος σχηματισθὲν ἀπὸ ὕλην, ἔπεται ὅτι διὰ νὰ λείψῃ τὸ κακὸν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, πρέπει ν' ἀπελευθερωθῇ οὗτος κα-

(1) Ὅρα τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος.
Le vice est issu d'ânerie, ἔλεγεν ὁ Massillon.

τὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ὕλης (1) ἀναπτυσσόμενος ἐκ μικρῶν παίδων κατὰ τὸ πνεῦμα, ἢ μᾶλλον δὲ πρέπει ν' ἀναπτυχθῇ ἀρμονικῶς καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν καὶ κατὰ τὸ σῶμα, ὅπως ἀποκρούοντα πᾶν τὸ μαχόμενον ἀμφοτέροις ἔλθωσιν εἰς ἰσορροπίαν καὶ εἰς ὑγείαν (2). Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὑποχρεωτικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι ἡ σοφία εἶναι ἡ πρώτη ἀρετὴ. Ἀλλ' ἐκ τούτων ἀναγκαίως ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ ἡμεθα ἐπιεικεῖς πρὸς τὸν κακόν, διότι μόνον ἡ ἀμάθεια δύναται νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν νὰ ᾔῃαι ἀγαθός, ὅτι σοφοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ παιδεύῃ τοὺς γονεῖς μᾶλλον ἢ τὰ τέκνα, τοὺς δίδοντας μᾶλλον ἢ τοὺς λαμβάνοντας τὴν ἀνατροφὴν.

Τελευταῖον σκεπτόμενοι τὸ κακόν, πεποίθαμεν ὅτι μόνον τὸ λογικόν ζῶον δύναται νὰ κινήσῃ αὐτό, διότι τοῦτο μόνον μετέχει τῆς θείας δυνάμεως τοῦ νοός, τουτέστι τῆς δυνάμεως τοῦ ἐννοεῖν τὰ θεῖα. Τὸ κακόν φαίνεται κατὰ τινὰ τρόπον ἀναγκαῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ κάμῃ ἐπίδειξιν τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ φύσεως, καὶ διὰ ν' ἀποστομώσῃ τὸν ταλαίπωρον ὕλιστήν ζητοῦντα διὰ σοφισμάτων ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχουσαν συγγένειαν. Καὶ ἀληθῶς, μαχόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐναντίον τῶν τρομερωτέρων δυστυχιῶν τοῦ βίου καὶ ἐν γένει ἐναντίον τοῦ κακοῦ, δεικνύει κατὰ θεῖον Πλάτωνα « ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν » ζῆ βίον ἀγγελικόν ἐν σώματι. Νικῶν δὲ τὸ κακόν εἶναι πρὸς τὸ ἑαυτοῦ εἶδος τέλειος ὡς ὁ Θεός. Ἡ ἱστορία λοιπὸν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι στρατόπεδον πολεμικόν, ἀλλ' εἶναι μεγαλοπρεπὲς δράμα ἀναμεμιγμένον μὲ τραγικὰ ἐπεισόδια ὅπου τὸ κακόν καὶ τὰ πάθη εἶναι εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κακόν συγχινεῖ τὸν Θεόν, ὁ Θεός δίδει εἰς τινὰς θεσπεσίους ἀν-

(1) Ὁρα τὸν Τίμαιον.

(2) Ὁμοίως.

θρώπους, οἵτινες διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν ὑποφέρουσι περισ-
σότερον ἀπὸ τὰ κακὰ τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὰς κοινωνικάς
ἀδικίας, τὴν ἀναγκαίαν καρτερίαν διὰ νὰ ὑποφέρωσιν αὐτὰ,
καὶ διὰ νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θείων
θεσπισμάτων. Ναί, οἱ ἐκλεκτοὶ οὗτοι τοῦ Θεοῦ γίνονται
ἄξιοι τῆς συμπαθείας καὶ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ !

Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ πάσης σοφίας, ἡ λύσις παν-
τὸς προβλήματος, τὸ κέντρον τῆς ἀληθείας, τὸ τέρμα τοῦ
πνεύματος. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Θεοῦ ἃς ζῇ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν
διὰ νὰ φωτίζῃ τὴν νόησιν καὶ τὰ αἰσθήματα, καὶ διὰ νὰ γί-
νηται τὸ ὀρμητήριον ὅλων τῶν τοῦ ἀνθρώπου πράξεων.

§. 14.

Βαθμηδὸν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἀναπτυσσόμενος ἔρχεται τε-
λευταῖον πρὸς Θεὸν, ὡς ἰδέαν συμπληροῦσαν τὴν γνῶσιν, ὡς
λύσιν παντὸς προβλήματος, καὶ ἀρχὴν περιλαμβάνουσιν ἐν
ἐνότητι πᾶν τὸ εἶναι. Ἀλλ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου διάνοια ἐκ τοῦ
ὕψους τῆς ἰδέας ταύτης θεωροῦσα τὴν φύσιν, τί ἄλλο βλέ-
πει πάραυτα, ἢ ὑψηλὴν τινα ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ διακεκριμέ-
νην μὲν ἀπὸ τὸν θεῖον νοῦν, ἀλλ' ἔχουσιν τὴν βάσιν αὐ-
τῆς ἐν αὐτῷ τῷ θείῳ νῷ, καὶ οὔσαν δι' αὐτοῦ ; Καθὼς ἡ
ἐννοια τέρατός τινος, φέρ' εἰπεῖν, τῆς καλουμένης Χι-
μαίρας, εἶναι ἀχώριστος τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου δια-
νοουμένου τοῦτο, ἀλλὰ δὲν συγχέεται μὲ τὴν οὐσίαν
αὐτοῦ, διότι αὕτη εἶναι ἀρχὴ τις ἀπλῆ, ἀφθαρτος, διανοου-
μένη, αὐλὸς, ἀνωτέρα τῶν αἰσθήσεων, τὸ δὲ τέρας εἶναι
στιγμιαία τις ἐννοια ἅμα τε φαινομένη καὶ παρερχομένη,
δεκτικὴ αἰσθητῆς εἰκόνης κτλ. οὕτω καὶ ἡ φύσις καίτοι
ἔχουσα τὴν βάσιν ἐν τῷ Θεῷ, ἀναπαυομένη ἐν τῷ Θεῷ,
συγκρατουμένη διὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ λόγου αὐτοῦ,
δὲν εἶναι ὅμως Θεός. Ταῦτα περὶ τῆς φύσεως. Ἀλλὰ καὶ
ὁ ἄνθρωπος ὡς ὃν πεπερασμένον ἔχει τὰς ρίζας τῆς ἑαυ-

τοῦ ὑπάρξεως ἐν Θεῷ· ὁ Θεὸς εἶναι ἡ βάσις τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ πῶς ὁ ἄνθρωπος ἡδύνατο νὰ ᾔῃ ἐν Θεῷ χωρὶς νὰ ἔχῃ συνείδησιν τοῦ Θεοῦ; Ἡ φύσις καίτοι οὕσα ἐν Θεῷ δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τίποτε περὶ τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν ἔχει συνείδησιν ἑαυτῆς· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὅς τις εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχῃ συνείδησιν τοῦ Θεοῦ, νὰ μὴ εὕρίσκη τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτῷ, ἢ μᾶλλον νὰ μὴ εὕρίσκηται ἐν Θεῷ. Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον.

§. 15.

Ἀλλ' ἐὰν βάσις τῆς θρησκείας ᾔῃ ἡ στενὴ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου αὕτη καὶ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, ἔπεται ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἐφεύρεσις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τι τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀρέσκειαν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἢ νὰ μὴ ἔχῃ· ἡ θρησκεία εἶναι ἀναγκαία εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ βάσις αὐτοῦ. Ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ περιηγηταὶ οἵτινες ἐπεσκέφθησαν, ὡς εἶπον, καὶ λαοὺς ἀθρήσκους· ἀλλ' οἱ περιηγηταὶ οὗτοι διηγούμενοι τὰς πολλὰς τῶν λαῶν ἐκείνων δεισιδαιμονίας δὲν εἶναι ἄράγε εἰς φανεράν ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτούς; ἢ ἡ δεισιδαιμονία εἴτε ἡ πίστις εἰς ἀοράτους καὶ μυστηριώδεις δυνάμεις τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἡ καθ' αὐτὸ οὐσία πάσης θρησκείας; (1) Μάτην ὁ ἄνθρωπος ἤθελε δοκιμάσει ν' ἀπογυμνωθῇ πάσης περὶ θρησκείας ἰδέας καὶ νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς Θεόν. Ἡ κακία ἥτις ἔχει μέγιστον συμφέ-

(1) Si par «athée» l'on désigne un homme qui nierait l'existence d'une force inhérente à la nature, et sans laquelle l'on ne peut concevoir la nature, et si c'est à cette force motrice que l'on donne le nom de Dieu, il n'existerait point d'athées, et ce mot par lequel on les désigne n'annoncerait que des fous (Brougham. Discours sur la religion naturelle etc.).

ρον νὰ πείσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ὄνομα
κενόν, φαντασία, ἐπεχείρησε καὶ τοῦτο· ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ
τῶν ἀγώνων αὐτῆς διὰ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ
ἀνθρώπου καὶ τὸ ἔσχατον τῆς θρησκείας ἔχνος, αἱ τῆς θρη-
σκείας ιδέαι ἐπανῆλθον ζωηρότεραι, καὶ οἱ βιάζοντες τὴν
ἑαυτῶν φύσιν εἰς ἀσέβειαν ἀπέβησαν θρησκοὶ μέχρι δει-
σιδαιμονίας. Ἐνταῦθα λαμβάνει ἡμᾶς ἀπορία, ἐὰν Λεύκιπ-
πος, Δημόκριτος, Διαγόρας ὁ Μήλιος, Πρωταγόρας καὶ ὁ
τύραννος Κριτίας ἦσαν πραγματικῶς ἄθεοι. Τίς βεβαιοῖ
ἡμᾶς ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν ὑπῆρξαν δίκαιοι πρὸς τοὺς φι-
λοσόφους τούτους, ἀφ' οὗ βλέπομεν κατηγορουμένους διὰ
τὸ αὐτὸ ἔγκλημα τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Σωκράτην, καὶ
τὸν Ἀριστοτέλην; καὶ ἂν πάντες οὗτοι ἦσαν ἄθεοι θεωρη-
τικῶς, ἦσαν ἄράγε τοιοῦτοι καὶ κατὰ τὸν βίον; ἴσως ἡ
ἀμάθεια ἀδυνατοῦσα νὰ διακρίνῃ τὴν ιδέαν τῆς θρησκείας
ἀπὸ τὸ σύμβολον, γίνεται ἀφορμὴ νὰ ἐγκαλῶνται ἀθείας
καὶ οἱ εὐσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων! Τίς δὲν γινώσκει ὅτι
ὁ Βανίνης ἐν τῇ πυρᾷ ὧν ἐζήτει ὀλίγον ἄχυρον διὰ ν' ἀπο-
δείξῃ μὲ αὐτὸ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ;

§. 16.

Πηγὴ τῆς θρησκείας εἶναι ὁ ἄνθρωπος· τοῦτο δύναται νὰ
ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὸ καθόλου τῆς θρησκείας, τὸ ἀδιάφθο-
ρον καὶ τὴν ἐκ παντὸς χρόνου μεγάλην αὐτῆς δύναμιν
ἐπὶ ἀτόμων τε καὶ ἐθνῶν (1). Τίς δὲν αἰσθάνεται ἐν τῇ ψυ-
χῇ αὐτοῦ τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας ὅταν ἐν τῇ βαθείᾳ τῆς
νυκτὸς σιωπῇ θεωρῶν τοὺς ἀπειροπληθεῖς κόσμους σπινθη-
ροβολοῦντας ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ἀνέρχεται νοε-
ρῶς εἰς τὸν τῶν ἀπάντων ποιητήν; Τίς δὲν ἐδοκίμασε τὴν

(1) Ὅρα Benjamin Constant, De la Religion, T. 1. c. 1. Κικέρωνος Tusculanes T. 1. c. 13 Σένεκας ch. 171.

θαυμαστήν δύναμιν τῆς θρησκείας ἐν καιρῷ μεγίστων κινδύνων καὶ δεινοτάτων τοῦ βίου στιγμῶν; τὰς γλυκείας αὐτῆς παραμυθίας ἐν ὥρᾳ μάλιστα θανάτου; Αἱ εἰκόνες τῶν μεγάλων ζωγράφων, παριστάνουσαι τοὺς ἁγίους ὑφισταμένους τὸ μαρτύριον, ὑπερφυῶς ἐξηγοῦσι τὴν δύναμιν ταύτην τῆς θρησκείας. Ἐνῷ ἡ μάχαιρα εἶναι ἐγγὺς τοῦ καταφέρεσθαι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν μαρτύρων, ἡ αἰ φλόγες ἤδη καταφανίζουσι τὴν πυρὰν, οὐδ' ἔχνος φόβου ἡ ἀδημονίας βλέπει τις ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν! τοῦναντίον θεία τις ἔκστασις λάμπει εἰς τοὺς πρὸς οὐρανὸν ἀτενίζοντας ὀφθαλμούς των, καὶ ἐν τῇ θείᾳ αὐτῶν πίστει βλέπουσιν ὑπεράνω αὐτῶν ἀγγέλους κομίζοντας τὸν στέφανον τῆς νίκης. Μὴ θαυμάζωμεν λοιπὸν, ἂν οἱ ἄνθρωποι καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἐθεώρησαν τὴν θρησκείαν αὐτῶν ὡς τὸ πολυτιμότεον πάντων τῶν ἀγαθῶν.

§. 17.

Ἄλλ' ἡ θρησκεία φαίνεται ἀκμαία ἐπὶ τοῦ ὅλου τῶν κοινωνιῶν βίου, ἐντυπουμενὴ εἰς τὰ ἥθη, τὸ πολίτευμα, τὴν ἱστορίαν καὶ ἐν γένει τὴν φυσιογνωμίαν τῶν λαῶν. Τὰ πολιτικὰ καὶ νομοθετικὰ καταστήματα τῶν Αἰγυπτίων, τὰ ἥθη τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῶν βίου, τὰ γιγαντιαῖα κτίσματα, τὰ ὅποια ἔτι καὶ σήμερον θαυμάζονται, ταῦτα παραβαλλόμενα πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν ἀποφαίνουσι τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου ἐὰν ᾖναι ἀληθές, ὅτι οὐδὲν τοσοῦτον πιστῶς ἀπεικονίζει τὸν βίον λαοῦ τινος, ὅσον ἡ τέχνη, ἀρκεῖ νὰ ρίψωμεν βλέμμα εἰς τὰ θαύματα τῆς γλυπτικῆς, τῆς ποιήσεως, καὶ τῆς μουσικῆς τῶν πατέρων ἡμῶν διὰ νὰ ἴδωμεν καὶ ἐνταῦθα φανεράν τὴν ἐπιρροὴν τῆς θρησκείας. Ἴσως καὶ ὁ ἀτομικὸς τῶν Ἑλλήνων χαρακτήρ ἐνήργησε μικρόν τι ἐπὶ τῆς θρησκείας αὐτῶν· ἀλλ' ἐὰν μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν

λαῶν ὑπάρχη ἐν γένει ἀμοιβαία τις ἐνέργεια, ἡ τῆς θρησκείας ὅμως εἶναι πάντοτε ἀνωτέρα. Τοσαῦτα περὶ θρησκείας ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων. Τέλος πάντων ἐρχόμενοι καὶ εἰς τοὺς νέους λαοὺς παραηροῦμεν ὅτι ὅπου Τοῦρκοι, ἐκεῖ βλακεία καὶ ἀποστροφὴ πρὸς πάντα νεωτερισμὸν, ὅπου δὲ Χριστιανοί, ἐκεῖ ἐπιστήμη καὶ εὐγενὴς τάσις πρὸς τὰς μεταβολὰς καὶ βελτιώσεις.

§. 18.

Ἡ θρησκεία ἐξαγγέλλεται μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν. Ἀναγινώσκων τις τὴν ἱστορίαν ἐπιπολαίως φαντάζεται ὅτι οἱ λαοὶ γίνονται θῦμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῶν παθῶν· ἀλλ' ὅταν ἐξετάσῃ τὴν ὑπόθεσιν κατ' οὐσίαν, πληροφορεῖται τὸναντίον, ὅτι αἱ μεγάλαι πράξεις ἐνεργοῦνται πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς θρησκείας, ἥτις καθαρὰ μὲν οὔσα καὶ φιλελεύθερος ἐμπνέει δύναμιν εἰς τοὺς λαοὺς καὶ ἐνθουσιασμὸν πρὸς πᾶν μέγα καὶ εὐγενές, ἀναμεμιγμένη δὲ μὲ δεισιδαιμονίαν καὶ ἀπάτην παραλύει τὰ ἥθη καὶ ὑποδουλοῖ τελευταῖον τοὺς λαοὺς εἰς τὸ « Ἐλέω Θεοῦ τῶν τυράννων » (1). Ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο

(1) Ἐλέω Θεοῦ, ἡ ὅπερ ἐστὶ τὸ αὐτὸ « Omnis potestas a Deo » σημαίνουσιν ὅτι ἡ τυραννία εἶναι πάντοτε νόμιμος. « L'impieété déclarée, λέγει ὁ Βοσουέτος, et même la persécution n'exemptent pas les sujets de l'obéissance qu'ils doivent au prince ». Les sujets n'ont à opposer à la violence que des remontrances respectueuses, sans mutinerie et sans murmure pour leur conversion. » (Prov. 8). Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ὁ Ἰωάννης Δ' τῆς Ῥωσσίας, ἔσφαζεν ἐλέω Θεοῦ, ἐξήκοντα χιλιάδας δυστυχῶν Ῥώσων ἐν διαστήματι ἑξ ἑβδομάδων. « Ses sujets, λέγει ὁ ἱστορικὸς V. Karamsin (Trad. p. S. Thomas) furent les plus résignées des victimes, parcequ'ils regardaient le pouvoir souverain comme celui de dieu même, et toute résistance comme une impiété! » Πρὸς

τῆς θρησκείας μέρος ἐφ' ὅλων τῶν κινήσεων τῶν λαῶν δὲν ἤθελεν εἶσθαι φαινόμενον ἀνεξήγητον ἄνευ τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ πνεύματι αὐτῶν; Ἐξ ἄλλου οἱ Θεολόγοι οἵτινες διίσχυρίζονται ὅτι ἡ θρησκεία ἦλθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐξ ὑπερφυσικῆς τινος ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ποῦ στηρίζουσι τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην ἢ εἰς τὰς θρησκευτικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγκας; πᾶσα, οὕτως εἰπεῖν, δραματικὴ τοῦ Θεοῦ παρουσία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄνευ δυνάμεώς τινος ἢ ὀργάνου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἱκανοῦ ν' ἀντιληφθῇ τῶν ἀποκαλυπτομένων ἀληθειῶν, δὲν εἶναι τι ἀκατανόητον καὶ ἀνωφελές; Καὶ ὅμως ἴδιον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ μὴ κάμνη οὐδὲν οὐδέποτε μάτην.

§. 19.

Ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον. Πηγὴ τῆς θρησκείας εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνεργείας τίνος δυνάμεως ἀναπτύσσονται αἱ θρησκευτικαὶ ιδέαι, τοῦτο εἶναι τὸ μέγα ζήτημα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, οἱ μὲν ἐδόξασαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὰς τῆς θρησκείας ιδέας ἐκ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, οἱ δὲ ἐξ αἰσθήματός τινος τοῦ θείου, καὶ ἄλλοι τέλος ἐκ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ἀλλ' ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ὁμοῦ καὶ νὰ ἐννοῇ τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν, καὶ νὰ θέλῃ αὐτὸν ὡς παράδειγμα τοῦ βίου αὐτοῦ, δυνάμεθα ἐκ προοιμίων νὰ καταδικάσωμεν πᾶσαν δοξασίαν ζητοῦσαν τὴν θρησκείαν εἰς μίαν

τὸ παρὸν ἀντιτάττομεν εἰς τὸν Βοσουέτον, ἐπιφυλαττόμενοι νὰ συντύχωμεν μ' αὐτὸν εἰς τὸ πολιτικὸν μέρος τοῦ βιβλίου ἡμῶν, τὰς ἐξῆς περὶ βασιλέων γνώμας τοῦ ἱεροῦ Ἰσιδώρου : « *Reges a recte regendo vocati sunt: ideoque recte faciendo, regis nomen tenetur, peccando ammittitur.* » (Sent. L. III cap. 10). Καὶ ἄλλοι (Etymol. lib. IX. cap. 3). Unde apud veteres tale erat proverbium : « *Rex eris, si recte facias ; si non facies non eris.* »

δύναμιν τῆς ψυχῆς, ὡς ἐσφαλμένην. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔρεπει ν' ἀποφύγωμεν τοσοῦτον σπουδαῖον ζήτημα ἄνευ ἀπο-εἰξεως, ἐρχόμεθα ν' ἀναπτύξωμεν αὐτὰς τὰς δοξασίας, το-ούτῳ μᾶλλον, ὅσω ὅλαι ὁμοῦ καθ' ἡμετέραν γνώμην ἀπο-ελοῦσι τὴν ἀληθῆ περι θρησκείας ἰδέαν.

§. 20.

Λίαν ὀνομαστὸς συλλογισμὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλο-σοφίας εἶναι ὁ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας Ἀνσέλμου, τὸν ὁποῖον μεταφράζομεν σχεδὸν αὐτολεξεῖ· « ὦ Κύριε, σὺ » ὅς τις δίδεις τὸ φῶς τῆς πίστεως, δὸς εἰς ἐμὲ νὰ γνωρίσω » ὅσον νομίζεις ὅτι εἶναι καλὸν εἰς ἐμὲ νὰ γνωρίζω, ὅτι » ὑπάρχεις ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν, καὶ εἶσαι ὅ,τι ἡμεῖς πιστεύο- » μεν. Ἀλλ' ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι σὺ εἶσαι τὸ τελειότατον » ὄν, καὶ τοιοῦτον ὄν δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶσαι » μόνον ἐν νῷ, (in intellectu) διότι τότε ἡδύνατό τις νὰ ἐν- » νοήσῃ καὶ τι πράγματι (in re) ὄν, ὃ ἐστὶ πλέον τοῦ εἶναι ἐν » νῷ, ὃ ἐστὶ τι ἐπέκεινα, οὕτως εἶπεῖν, τοῦ τελειοτάτου, ὃ- » περ εἶναι ἀδύνατον. Λοιπὸν τὸ τελειότατον ὄν δὲν δύναται » νὰ ᾔῃ μόνον ἐν νῷ, ἀλλὰ καὶ ὄντως, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ μόνον ἰδέα ἀλλὰ καὶ ὑπαρξίς. Ἀλλὰ τοιοῦτον τελειότατον » ὄν εἶσαι σὺ ὁ Κύριος, ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὸν ὁποῖον δὲν δύνα- » μαι νὰ ἐννοήσω μὴ ὑπάρχοντα, καὶ εὐλόγως· διότι ἐὰν τὸ » πνεῦμα ἡδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τι ἐπέκεινα σοῦ, ἐπόμενον ᾔ- » το ὅτι ἐγὼ ᾔθελον εἶσθαι ὑπέρτερός σου καὶ γείνει δικαστῆς » σου, ὃ ἐστὶ βλασφημία. Διατί λοιπὸν ὁ ἄφρων λέγει ἐν τῇ » καρδίᾳ αὐτοῦ, « οὐκ ἔστι Θεὸς », ἐνῷ ὁ νοῦς βλέπει ὅτι σὺ » εἶσαι τὸ ἀληθῶς ὄν; διατί! διότι εἶναι ἄφρων (1). Ὁ συλ- » λογισμὸς οὗτος δυνατὸν νὰ περιληφθῇ ἐν τοῖς ἑξῆς: « ἔχομεν » τὴν ἰδέαν ἐνὸς πρώτου παντελείου ὄντος εἰς τὸ ὁποῖον ἐπο-

(1) S^{ti} Anselmi, Proslogium, Seu fides quaerens intelle-ctum Cap. 2. 3. 4.

» μένως πρέπει ν' αποδώσωμεν πᾶσαν δυνατὴν ἐντέλειαν·
 » ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς εἶναι ἐντέλεια· διότι τὸ ὑπάρχειν εἶναι πλεόν
 » τοῦ μὴ ὑπάρχειν· λοιπὸν ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Ἀλλ' ὁ συλλο-
 γισμὸς οὗτος περιέχει δύο παραλογισμούς. Πρῶτον ὁ Ἀν-
 σελμος συγχέει τὴν ἰδεώδη ὑπαρξιν μετὰ τὴν καθ' αὐτὸ ὑ-
 παρξιν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἐκ τῆς ιδέας πράγ-
 ματός τινος δὲν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐξάξωμεν ὅτι αὐτὸ
 τῷ ὄντι ὑπάρχει· οὕτω φανταζόμενοι τὸν Σατανᾶν ὡς τὸ
 πάγκακον ὄν, δυνάμεθα μὲν ἐκ τῆς ιδέας ταύτης νὰ ἐξά-
 ξωμεν ὅτι τὸ ὄν τοῦτο μισεῖ τὴν ἀρετὴν, ὅτι θέλει τὴν ἐξα-
 χρεῖωσιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι συνεργεῖ ὁ ἴδιος εἰς τοῦτο
 κατὰ τὸ δυνατόν· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὑ-
 πάρχει τῷ ὄντι Σατανᾶς, ὅτι ὑπάρχουσι πειρασμοὶ πρὸς
 τὸ κακὸν γεννώμενοι ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σατανᾶ; Δεύτερον, ἡ
 ὑπαρξίς θεωρεῖται ὡς ἐντέλεια· ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς δὲν προσ-
 θέτει οὐδεμίαν ιδιότητα εἰς τὸ ὄν, διότι τὸ ὄν πρέπει πρῶ-
 τον νὰ ὑπάρξῃ διὰ νὰ ἔχῃ ιδιότητος. Ἀλλ' ἰδοὺ τί λέγει ὁ
 Κάντιος περὶ Λεϊβνιτίου ἐξακολουθήσαντος τὴν ἀνάπτυξιν
 τῆς ἀποδείξεως ταύτης: « Ὁ Λεϊβνίτιος δὲν κατώρθωσε,
 » πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ν' ἀποδείξῃ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν
 » ὑπαρξιν ὄντος ἰδεατοῦ τοσοῦτον ὑψηλοῦ. Ὁ συλλογισμὸς
 » εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ εἶναι πόνος
 » μάταιος. Ὁ ἄνθρωπος δὲν αὐξάνει τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις
 » διὰ ψιλῶν ἰδεῶν, ὡς οὔτε ὁ ἔμπορος τὰ ἑαυτοῦ πλούτη,
 » προσθέτων ὀλίγα μηδενικά εἰς τὸ ταμεῖον » (1).

§. 21.

Σκεφθέντες ὅτι, ἂν ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ ἐπορίζετο ἐκ καθα-
 ρῶν συλλογισμῶν, αὕτη ἤθελεν εἶσθαι προνόμιον ὀλίγων

(1) Kant Critique de la raison pure. Trad. de M. Tissot. T. II. p. 194 et Suivant).

μόνον ἀνθρώπων ἐχόντων τὴν διάνοιαν ἀνεπτυγμένην, ἐν ᾧ
 ὁρησκέα τοῦναντίον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν ἔσχατον βαθμὸν
 τῆς ἐκπολιτεύσεως, ἄλλοι φιλόσοφοι ἐστράφησαν πρὸς τὴν
 θεωρίαν τοῦ κόσμου. Ὁ μέγας Κάντιος διερχόμενος τὴν ἀ-
 πόδειξιν ταύτην λέγει: « Ὁ κόσμος οὗτος παρουσιάζεται
 » εἰς ἡμᾶς ὡς μεγαλοπρεπῆς ποικιλίας, τάξεως, σοφίας,
 » καὶ κάλλους σκηνῇ, εἴτε κατὰ τὸ ἄπειρον τοῦ διαστή-
 » ματος θεωρηθῇ, εἴτε κατὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἐσωτερικῆς αὐ-
 » τοῦ διαιρέσεως. Μὲ ὅλας τὰς γνώσεις ἡμῶν, πᾶσα γλῶσ-
 » σα ἐνώπιον τηλικούτου θαύματος μένει ἄλαλος, οἱ ἀριθ-
 » μοὶ χάνουσι τὴν δύναμίν των, καὶ οἱ διαλογισμοὶ ἡμῶν
 » τοσοῦτον ἐπαίρονται, ὥστε ἡ ἐπὶ τοῦ ὅλου κρίσις ἡμῶν
 » τελευτᾷ εἰς ἄφωνον μὲν ἔκστασιν, ἀλλὰ τοσοῦτω μᾶλ-
 » λον εὐγλωττον. Πανταχοῦ βλέπομεν ἁρμονίαν ἀποτελε-
 » σμάτων καὶ αἰτιῶν, σκοπῶν καὶ μέσων, τάξιν εἰς τὴν γέ-
 » νεσιν καὶ τὴν φθορὰν, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἔγεινεν ἀφ' ἑαυ-
 » τοῦ ὡς ὑπάρχει, τὸ πᾶν παραπέμπει εἰς μίαν αἰτίαν, αὕτη
 » δὲ εἰς ἑτέραν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς· ὥστε ὁ κόσμος ἤθελε
 » βυθισθῇ εἰς τὸ χάος, ἂν δὲν ὑπεθέτομεν ὅτι ὑπάρχει τι
 » ἐξ ἀρχῆς ἐκτὸς τῶν ἀπείρων τοῦ κόσμου τούτων συμβε-
 » βηκότων, τὸ ὁποῖον συντηρεῖ τὸν κόσμον καὶ ἐξασφαλίζει
 » τὴν ἑαυτοῦ διάρκειαν.

Τὰ κύρια ἐπιχειρήματα, λέγει ὁ Κάντιος, τῆς ἀποδεί-
 ξεως ταύτης δυνατόν νὰ περιληφθῶσιν ἐν τοῖς ἐπομέ-
 νοις:

« Εἰς τὸν κόσμον εὐρίσκονται πανταχοῦ προφανῇ σημεῖα
 » τάξεως ἐμφαινούσης ἐν ὀρισμένον τέλος, ἐκτελούμενον
 » μετὰ πλείστης σοφίας καὶ ἁρμονίας ἐν πολλῇ ποικιλίᾳ καὶ
 » ἐν ἀπείρῳ διαστήματι. »

« Ἡ τελεολογικὴ αὕτη τάξις εἶναι παντάπασιν ἄλλο-
 » τρία τοῦ κόσμου τούτου, εἶναι ἐπείσακτος· τουτέστι ἡ φύ-
 » σις τῶν διαφόρων πραγμάτων δὲν ἠδύνατο οὕτω διαφορο-

» τρόπως νὰ συνάδῃ πρὸς τοσοῦτον ὠρισμένους τελικοὺς
» σκοποὺς, ἐὰν τὰ πράγματα ταῦτα δὲν διετάσσοντο πρὸς
» αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς ὑπὸ τινος σοφίας καὶ κατὰ τινας
» ιδέας, αἵτινες εἶναι ἡ βάσις αὐτῶν τῶν πραγμάτων. »

« Ἄρα ὑπάρχει αἰτία μία πρώτη καὶ ἔννοος, ἥτις ὡς
» τοιαύτη, εἶναι αἰτία ἐνεργοῦσα ὅχι τυφλῶς, ἀλλὰ καὶ
» νοῦς ἐνεργῶν ἐλευθέρως. »

« Ἡ ἐνότης τῆς αἰτίας ταύτης συμπεραίνεται ἐκ τῆς ἐν-
» τητος τῶν τοῦ κόσμου μερῶν, ὡς μερῶν τεχνικοῦ ἔργου,
» συμπεραίνεται δὲ μετὰ βεβαιότητος ἐκ τῆς παρατηρήσεως
» ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ὅταν ἡ παρατήρησις ὑπάρχῃ ἀδύνατος,
» συμπεραίνεται μὲ πιθανότητα ἐξ ἀναλογίας. »

« Τελευταῖον ἡ ἀπόδειξις αὕτη, λέγει ὁ Κάντιος, θέλει
» προφέρεσθαι πάντοτε μὲ σέβας ὡς ἀρχαιοτάτη ἀπόδειξις,
» ἀπλουστάτη, καὶ μᾶλλον συνάδουσα πρὸς τὸν κοινὸν νοῦν
» τῶν ἀνθρώπων. Αὕτη συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς
» φύσεως ἀνακαλύπτουσα σκοποὺς καὶ τέλη ὅπου ἡ παρα-
» τήρησις ἡμῶν δὲν ἐπαρκεῖ, καὶ ἐπαυξάνει τὰς φυσικὰς γνώ-
» σεις ἡμῶν διὰ τῆς ἀρχῆς ἐνότητος ὑπαρχούσης ἐκτὸς τῆς
» φύσεως. Ἐξ ἄλλου αἱ γνώσεις αὗται ἀντενεργοῦσαι ἐπὶ
» τῶν αἰτιῶν αὐτῶν, ἥτοι ἐπὶ τῶν ἰδεῶν αἵτινες προεκάλε-
» σαν αὐτάς, στερεοῦσι τὴν εἰς τὸ ὑπέρτατον ὄν πίστιν ἡ-
» μῶν μέχρι πεποιθήσεως ἀκινήτου. Λοιπὸν ἤθελεν εἶσθαι
» ὅχι μόνον λυπηρὸν, ἀλλὰ καὶ ἀνόητον νὰ ψέγῃ τις τοιαύ-
» τὴν ἀπόδειξιν. »

Ἄλλὰ παράδοξον ! ὅτι, ἀφ' οὗ ὁ Κάντιος ἀπέδωκεν εἰς τὴν
προκειμένην ἀπόδειξιν αὐτὸ τὸ ὡραῖον ἐγκώμιον, ἰσχυρίζε-
ται ὅτι αὕτη δὲν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ! » Ὅ,τι
» ὑπάρχει, λέγει πάλιν ὁ Κάντιος, εἶναι ἐκτὸς ἀναλογίας πρὸς
» τὴν ιδέαν καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲν παράδειγμα
» τῆς πείρας δύναται νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν ιδέαν, διότι ἡ
» ιδέα δὲν ἔχει μέτρον. Ἄλλὰ κατὰ μείζονα λόγον θέλει

εἶσθαι ἀδύνατον νὰ εὕρωμεν ὕλην εἰς τὴν πεῖραν ἱκανὴν νὰ συμπληρώσῃ τὴν ιδέαν τοῦ παντελείου ὄντος, τοσοῦτον ὑπερκειμένου τῆς πείρας. »

§. 22.

Ἡ κοσμολογικὴ καλουμένη ἀπόδειξις εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀρχαία, ὅσον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ περιέχουσιν ἤδη ταύτην μὲ ὅλην τὴν ἀπλότητα. Τὸ πλεόν θαυμαστὸν ποίημα τῆς ἀρχαιότητος, τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωβ, ἀναπτύσσει ὁμοίως ταύτην μὲ χάριν ἀνέκφραστον. Ἐν γένει οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἀπὸ μιᾶς γνώμης ἐκήρυξαν, ὅτι ἡ φύσις, ἔνεκα τοῦ διοργανισμοῦ αὐτῆς, τῶν νόμων, τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀπειροειδῶν ὄντων, τὰ ὅποια σήμερον καλεῖ εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ αὖριον ἐπαναβυθίζει εἰς τὸν θάνατον, ἀναφωνεῖ τὴν ὑπαρξιν ὄντος πανσόφου, παναγάθου, καὶ παντοδυνάμου, ποιητοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὅπως οὖν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτυχθῇ, ἀδύνατον νὰ μὴ βλέπῃ εἰς τὸ θαῦμα τῆς φύσεως τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος. Ἡ φύσις εἶναι ὡς μέγα βιβλίον γεγραμμένον μὲ ἱερογλυφικοὺς χαρακτῆρας, ἐν οἷς ἕκαστος ἡμῶν ἀναγινώσκει κατὰ τὸ δυνατόν τὰ μυστήρια αὐτῆς. Ὡς τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς φύσεως ! Παραδιδόμενοι εἰς τὴν θεωρίαν αὐτῆς νομίζομεν ὅτι εὕρισκόμεθα ἐν μέσῳ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ, ἐνθα φωναὶ ἁρμονικαὶ πάνταχόθεν καὶ ἀναρίθμητοι ψάλλουσι τὴν δόξαν τοῦ ὑψίστου, ἐνθα σιμὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν φθόγγων τοσαύτης μουσικῆς ἀκούεται καὶ ὁ ταπεινὸς ψιθυρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ! Εἶναι λοιπὸν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φύσεως ἀναπνέομεν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ζωογόγον πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα ἀκτὶς φωτὸς φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὡς τι βλέμμα τοῦ Θεοῦ, πᾶν ἄνθος ὡς τι μειδίαμα τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ σοφίας. Μ' ὅλα ταῦτα ἡ κοσμολογικὴ ἀπόδειξις δύναται ἀληθῶς

νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγὴ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ; Ὁ Κάντιος ἐδίδαξεν ἡμᾶς ν' ἀμφιβάλλωμεν. Ἐὰν ἡ βάσις τῆς ἀποδείξεως ταύτης ᾖ ἡ ἰδέα τοῦ αἰτιατοῦ, τί ἐμποδίζει νὰ προχωρῶμεν ἐπ' ἄπειρον εἰς αἰτίας ; ἀλλὰ καὶ τί χρησιμεύει ; οὕτω μὲν ἠθέλομεν προχωρεῖ πάντοτε εἰς αἰτίας, ἀλλ' οὐδέποτε ἠθέλομεν ἔλθει εἰς τὴν μοναδικὴν τῶν ὄλων αἰτίαν, τὴν ἀπόλυτον αἰτίαν· ὁ συλλογισμὸς ἡμῶν ἠθέλεν ὁμοιάζει μὲ ποταμὸν ἀενάως μὲν ῥέοντα ἀλλὰ μηδέποτε εὐρίσκοντα ὠκεανὸν δεχόμενον τὰ ὕδατα αὐτοῦ. Διατί ἐν τοσούτῳ ἅμα θεωροῦντες τὴν φύσιν πηδῶμεν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ; ἀφ' οὗ ὁ χαρακτήρ τῆς φύσεως εἶναι τὸ πεπερασμένον διατί δὲν εὐχαριστοῦμεθα νὰ ἐξηγῶμεν ταύτην δι' αἰτίας ὡσαύτως πεπερασμένης, ἀλλὰ ζητοῦμεν ἀπόλυτον αἰτίαν καὶ δὲν ἀναπαυόμεθα εἰμὴ εἰς ταύτην ; πόθεν ἔρχεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδέα αὕτη ; ἐκ τῆς φύσεως ; ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν οὐδὲν καθ' ἑαυτὸ, οὐδὲν μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τόπῳ τε καὶ χρόνῳ. Ἐκ τῶν σχέσεων ἡμῶν ἢ συλλογισμῶν ἐπὶ τῆς φύσεως ; ἀλλ' ὁ συλλογισμὸς δὲν εἶναι ποιητικὴ τις δύναμις ἰδεῶν ἢ ἀληθειῶν, ἀλλ' ἀναπτύσσει μόνον τὰς ἀληθείας, τὰς ὁποίας λαμβάνομεν ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἢ ἐν γένει στηρίζεται εἰς ἀληθείας τινὰς πρώτας, αἰτινες εἶναι ἡ βάσις αὐτοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ κόσμου λοιπὸν γίνεται ἀφορμὴ, τὸ πολὺ, τοῦ νὰ διεγερθῇ εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ γεννηθῇ· διότι τὸ ἔλασσον δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸ μεῖζον. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ συνυπάρχει μὲ τὴν οὐσίαν ἡμῶν, προϋπάρχει παντὸς λόγου καὶ ἀποδείξεως, καὶ κινουμένη ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς φύσεως παρουσιάζεται ἀμέσως εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν διὰ νὰ βάλῃ τέλος εἰς τὰς σκέψεις αὐτοῦ καὶ διὰ νὰ λύσῃ τὸ μέγα τοῦ κόσμου πρόβλημα. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ἔρχεται εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν ὡς ἀνάμνησις ζωῆς τινος προτέρας, ὡς λόγος τὸν ὁποῖον ὁ ὕψιστος ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ ἀγαθότητι καταπέμπει εἰς τὰ ἀδύνατα τέχνα του.

Ἄλλοι φιλόσοφοι ἐδόξασαν ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ἄμεσος ἀντίληψις τοῦ νοός (1). Καθὼς λέγουσιν, ἔχομεν αἰσθητήρια διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ὑλικῶν φαινομένων, οὕτως ἔχομεν καὶ τὸν νοῦν ὡς εἶδος τι ὀργάνου ἢ ἐσωτερικοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τὸ δέχεται τὰς ἀκτῖνας τοῦ θείου φωτός. Ἄλλ' ἐάν, λέγουσι, καλῶμεν ἐπιστήμην τὸ σύστημα ἀληθειῶν στηριζομένων ἐπὶ συλλογισμῶν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρμόζει ἡ λέξις « πίστις. » Διὸ συμπεραίνουν ὅτι διὰ τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος πληροφορεῖται περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ κόσμου ἀνωτέρου ἡμῶν. Ἡ θεωρία αὕτη ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται λίαν πιθανή. Ἐσωτερικὴ τις αἴσθησις ἀντιλαμβανομένη τοῦ θείου, καθὼς ἡ ἐξωτερικὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν τοῦ κόσμου, δὲν φαίνεται τῇ ἀληθείᾳ παράδοξον. Ἀφ' ἐτέρου ἡ θρησκεία ὡς ἀντίληψις τοῦ νοός ἤθελεν ὑπάρχει ἐφ' ἅπασαν τὴν γῆν, ἤθελεν εἶσθαι ἀδιάφθορος ὡς ὁ νοῦς, καὶ ὡς ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀξιολογωτάτης δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ μικρὰν ἐπιρροὴν ἤθελεν ἐξασκεῖ ἐπὶ τοῦ βίου αὐτοῦ. Μ' ὅλα ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι αἱ περὶ θρησκείας ιδέαι δὲν ἐμφανίζονται ἄμέσως εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν μὲ τὸν χαρακτῆρα ἐν γένει τῶν ἀντιλήψεων, τουτέστι τοῦ σαφοῦς καὶ τοῦ ὠρισμένου. Βλέποντες, παραδείγματος χάριν, δένδρον, ἀντιλαμβανόμεθα ἄμέσως καθαρῶς, διακρίνοντες ὠρισμένον τι σχῆμα κτλ. ἀλλ' αἱ περὶ θρησκείας ιδέαι παρουσιάζονται κατ' ἀρχὰς συγκεχυμέναι, σκοτειναί, καὶ ἐφεξῆς, μόνον διὰ μακρῶν καὶ δυσχερῶν τῆς διανοίας ἐργασιῶν καθίστανται εἰς τὴν συνείδησιν καθαρώτεραι. Τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὁ Ἰακώβης διατείνεται ὅτι αἱ περὶ θρησκείας ιδέαι οὐδέποτε δύνανται νὰ γείνωσι σαφεῖς· ἀλλὰ τὸ σκότος τοῦτο τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν εἶναι σφοδρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀντιλήψεως.

(1) Jacobi. Oeuvres complètes. T. 11, introd.

Ὑπάρχει καὶ γνώμη περὶ θρησκείας, ὅτι αὕτη εἶναι ψιλὸν αἶσθημα (1). Τὸ αἶσθημα λέγουσιν, εἶναι ἡ βάσις τῆς ὅλης τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς· ὅλαι αἱ δυνάμεις ἐνοῦνται εἰς τὸ αἶσθημα καὶ ὅλαι μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ. Τὸ αἶσθημα τῷ ὄντι βοηθεῖ ἢ ἐμποδίζει τὴν ὕψωσιν τοῦ πνεύματος, διαδίδει τὴν μελαγχολίαν ἢ τὴν ζωηρότητα εἰς τὰς ιδέας ἡμῶν καὶ προκαλεῖ ἢ περιστέλλει τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν ὡς βάσις τῶν διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ὄντως πηγὴ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπομένως ὅ,τι ἅπαξ αἰσθανθῶμεν εἶναι ἀλήθεια ἀναντίρρητος. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκεία εἶναι αἶσθημα. Ἡ σεμνότης τῆς φύσεως, αἱ δυστυχίαι πιέζουσai ἡμᾶς, ὁ θάνατος συνοδευόμενος μὲ οὕτω μυστηριώδεις φόβους, διεγείρουσιν εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἶσθημά τι ἀνεξήγητον, ἐνθα ἀπεικονίζεται ἕτερος κόσμος καὶ τι ὄν ἀγαθὸν καὶ δίκαιον· ὅτι δὲ ἡ θρησκεία εἶναι αἶσθημα, ἀποδεικνύεται, λέγουσιν, ἐξαιρέτως ἐκ τούτου, ὅτι ἡ εὐσέβεια δὲν συνίσταται εἰς ιδέας, ἀλλ' εἰς τινὰ διάθεσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ἀνθρωπίνην καρδίαν ἀδιάφορον πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ· ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ ἐξαίρετον τοῦτο τῆς θρησκείας αἶσθημα ὑπάρχει τῷ ὄντι εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο διὰ νὰ διεγερθῇ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν πρέπει πάντοτε νὰ κινήθῃ ὑπὸ τινος ιδέας. Οὕτω τὸ τῆς θρησκείας αἶσθημα τοῦ σοφοῦ ὑποτρέφεται ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ἡ σύντροφος τῆς ζωῆς αὐτοῦ· ἡ τοῦ χριστιανοῦ γαλήνη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου προέρχεται ἐκ τῆς ἐλπίδος αἰωνίας ἐν ἄλλῃ ζωῇ μακαριότητος· οἱ δὲ τοῦ κακοῦ φόβοι ἐκ τῆς ιδέας τῶν θλίψεων καὶ ταλαιπωριῶν, αἵτινες θέλουν συνοδεύει αὐτὸν πέραν τοῦ τάφου. Ἐν γένει τὸ αἶσθημα

(1) Benjamin Constant. De la Religion, T. I.

δὲν γεννᾷ ἰδέας, ἀλλ' ἐνοῦται μὲ αὐτὰς καὶ συγχέεται, χω-
ρίς νὰ ἐξετάζη πόθεν ἔρχονται. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν εἶναι
τυφλὸν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἶναι σκοτεινὸς θάλαμος ὃς τις
φωτίζεται ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ νοός. Ταῦτα ἀρκοῦσι διὰ ν'
ἀποδείξωσι καὶ τὸ γελοῖον τῆς δόξης τινῶν φανταζομέ-
νων, ὅτι τὸ αἶσθημα δύναται νὰ τεθῇ βάσις τῆς ἐπιστή-
μης. Ἡ ἐπιστήμη, στηριζομένη εἰς τὸ ἐπίστασθαι, εἰς τὸ
γινώσκειν, δὲν δύναται νὰ ᾔηται ἔργον τοῦ αἰσθήματος μη-
δὲν ἐπισταμένου, μηδὲν γινώσκοντος, ἀλλὰ τοῦ νοός ὃς
τις εἶναι ἡ θύρα τοῦ πνεύματος, δι' ἧς σύμπασα ἡ Οἰκουμένη
δύναται νὰ εἰσέλθῃ (1).

§. 25.

Ἐρχόμεθα τελευταῖον εἰς τὴν γνώμην, ἣτις ἐποικοδο-
μεῖ τὴν θρησκείαν ἐπὶ τῶν χρειῶν τοῦ πρακτικοῦ βίου τοῦ
ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κάντιος, δὲν ἐρωτᾷ μό-
νον, τί δύναται νὰ γνωρίσῃ, ἀλλ' ἐρωτᾷ μὲ ἀπορίαν οὐχὶ
μικροτέραν, τί πρέπει νὰ θέλῃ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, τί δύ-
ναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν. Τί πρέπει νὰ θέλῃ!
δεσποτική τις φωνὴ τῆς συνειδήσεως προστάσσει αὐτὸν νὰ
θέλῃ μόνον τὴν ἀρετὴν! Ἡ φωνὴ δ' αὕτη ἀνωτέρα παντός
αἰσθήματος ἡδονῆς ἢ λύπης ἰσοδυναμεῖ, λέγει ὁ Κάντιος,

(1) Vouloir fonder une théologie spéculative sur le sen-
timent à l'exclusion du savoir, c'est chose toute aussi im-
possible que de la fonder sur le savoir à l'exclusion du
sentiment. C'est sur l'ensemble des facultés humaines qu'il
faut élever l'édifice de la vérité, si l'on ne veut pas qu'il
s'écroule d'un côté, pendant qu'on l'édifie de l'autre; et s'
il est vrai que l'Évangile est la vérité, il faut nécessaire-
ment qu'il réponde aux besoins de tout ce qui constitue
la nature humaine etc. (Amand Saintes. Histoire critique
du rationalisme en Allemagne, depuis son origine jusqu'à
nos jours. Paris 1841).

μέ τοῦτο : « ἔτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ζητῇ τὴν ἑαυτοῦ εὐδαιμονίαν, θυσιάζων τὴν ἠθικὴν. » Ἀλλὰ πῶς ὁ ἄνθρωπος πληροφορεῖται ὅτι ὑπακούει εἰς τὴν ὑψηλὴν ταύτην φωνήν, ὅτι εἶναι ἐνάρετος ; Ὅταν οὕτω πράττῃ, προσθέτει ὁ Κάντιος, ὥστε ἡ ἀρχὴ τῶν πράξεων αὐτοῦ δύναται νὰ γείνη βάση παγκοσμίου τινὸς νομοθεσίας. Ἐν τοσούτῳ αἱ χρεῖαι τοῦ σώματος βιάζουσι τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ἐντεῦθεν ἀντίθεσις καὶ ἀγὼν μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, ἥτοι μεταξὺ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις αὕτη, λέγει ὁ Κάντιος, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου, διότι τὸ πᾶν φαίνεται διωργανισμένον πρὸς τὴν τάξιν. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσιν ἠθικαὶ ἀρχαί, καὶ ἀναμφιβόλως ὑπάρχουσιν, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ὅς τις εἶναι τὸ σύμβολον τῆς εὐδαιμονίας, πρέπει νὰ μεταμορφωθῇ, ὥστε ἡ εὐδαιμονία νὰ θεωρῇται ὡς συνέπεια μᾶλλον, ἢ ἀντίθεσις τῆς ἀρετῆς. Τὰ τοῦ κόσμου τούτου ἢ μᾶλλον ὁ κόσμος οὗτος, ἤθελε φανῇ ὡς ἔρημος καὶ ἀκατανόητος χώρα ἄνευ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρξεως, ἄνευ σκοποῦ τινος· ἀλλ' ἐὰν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοσοῦτον ἀντιθέτων κόσμων, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φύσεως, ὑπάρχῃ σύνδεσμός τις ἢ συμφωνία, ποῦ θέλει ἄράγε εὑρεθῇ ἡ αἰτία ταύτης ἢ εἰς ὃν τι ἀνώτερον, τὸ ὁποῖον ἐποίησε τὴν φύσιν, ἀποβλέπον εἰς τὴν ἠθικὴν ; Καὶ οὕτω, λέγει ὁ Κάντιος, ἐννοεῖ τις τὸν Θεὸν ὅχι μόνον ὡς ποιητὴν τῆς φύσεως, καθὼς εἰς τὴν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὡς αἷτιον τῆς ἠθικῆς. Τελευταῖον, λέγει ὁ Κάντιος, « ὁ ἐστεμμένος μ' ἀστέρας οὐρανὸς ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς μου, καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μου, ἀρκούντως μὲ πληροφοροῦσι περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. »

§. 26.

Ὁ ἥσυχος βίος τοῦ Καντίου, ὅς τις, ἂν δὲν δύναται νὰ

παραβληθῇ κατὰ τὸν τραγικὸν ἥρωϊσμόν μὲ τὸν υἱὸν τοῦ Σωφρονίσκου, δύναται ὅμως ἄριστα νὰ παραβληθῇ μ' αὐτὸν κατὰ τὴν ἀγιωτάτην αὐτοῦ ἀρετὴν, ἢ τοῦ Καντίου ὀξυδέρ-
κεια, ἥτις ὡς ὄμμα ἀετοῦ περιλαμβάνει ὅλην τὴν ἀνθρώ-
πινον ἐπιστήμην, ἢ τοῦ λόγου αὐτοῦ παντοδυναμία, ἐξ οὗ
ὡς ἐκ τοῦ δημιουργικοῦ « γεννηθήτω » ἔμελλε νὰ προέλθῃ
ὁ σοφὸς οὗτος κόσμος τῆς Γερμανίας, ταῦτα εἶναι ἄξια
διὰ νὰ σύρῃσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν γενικὴν τοῦ ἐξό-
χου τούτου ἀνδρὸς φιλοσοφίαν, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδ' αἱ
προεκτεθεῖσαι περὶ θρησκείας αὐτοῦ ιδέαι δύνανται νὰ ἐν-
νοηθῶσιν, οὐδὲ βῆμα πρὸς τὰς θεωρίας τῶν λοιπῶν Γερ-
μανῶν φιλοσόφων δυνάμεθα νὰ κάμωμεν.

§. 27.

Εἶπον ὅτι ὁ Κάντιος ἐπεχείρησεν εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον
ὅ,τι ὁ Κοπέρνικος εἰς τὸν φυσικόν. Οὗτος μὲν μετήνεγκε
τὴν κίνησιν ἐκ τοῦ ἡλίου εἰς τὴν γῆν, ἐκεῖνος δὲ τὴν γνῶσιν
ἐκ τοῦ ἀπολύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἡ ιδέα αὕτη δὲν
εἶναι διόλου νέα. Πρὸ δισχιλίων ἤδη ἐτῶν ὁ Κικέρων ἔλε-
γε περὶ Σωκράτους « *Primus philosophiam devocavit e coe-
lo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit* »
(1). Καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω-
μεν ὅτι μετὰ τὸν Καρτέσιον, ὁ ἄνθρωπος ἔγεινεν ἡ βάση
τῆς νέας φιλοσοφίας· ὅθεν καὶ πολλάκις ἀνέφερον τοὺς πρῶ-
τους στίχους τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κονδιλλακίου (2), ὡς ἀρ-

(1) Tusc. Quaest. lib. v.

(2) Soit que nous nous élevions pour parler métapho-
riquement, jusque dans les cieux, soit que nous descen-
dions dans les abîmes, nous ne sortons pas de nous mê-
mes, et ce n'est que notre pensée que nous apercevons. »
(Condillac, Essai sur l'Origine des connaissances humai-
nes 1re part Sect. I. ch. 3).

μοδιωτάτην καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐπιγραφὴν. Πλὴν ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶχεν ἀσπασθῆ τὴν ιδέαν ταύτην μετόσον θάρρους ἢ ἀναλύσει αὐτὴν μετόσσην αὐστηρότητα ὥς ὁ Κάντιος, τοῦτο ἔγεινεν αἰτία διὰ νὰ θεωρηθῇ αὐτὸς μᾶλλον ὥς πατὴρ τῆς ιδέας ταύτης.

§. 28.

Ὁ Κάντιος ἀνοίγει τὸ βιβλίον τοῦ πνεύματος ἐπιγραφόμενον, « Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ νοός », προτάσων τὴν Ἀριστοτελικὴν ῥῆσιν « οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ » αἰσθήσει », ἥτοι οὐδεμία γνῶσις πρὸ τῆς πείρας. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κάντιος φαίνεται εὐθὺς ἀσπαζόμενος τὴν φιλοσοφίαν τῶν αἰσθήσεων, ἣτις ἦτο τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, χωρίζεται ὅμως ἀπ' αὐτῆς ἀμέσως διακρίνων τὸ ἄρχεσθαι μετὰ τῆς πείρας ἀπὸ τοῦ ἔρχεσθαι ἢ γίγνεσθαι ἐκ τῆς πείρας. Πᾶσα γνῶσις, λέγει ὁ Κάντιος, προϋποθέτει μὲν τὴν πεῖραν, ἀλλ' ἡ μόνη πεῖρα δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γνῶσιν. Ἐστω ἡ πρότασις « ὁ δεῖνα φόνος ὑποθέτει τινὰ φονέα. » Ἡ πρότασις αὕτη σύγκειται ἐκ δύο στοιχείων, ἐξ ὧν τὸ μὲν περιέχει τὴν ιδέαν εἰδικοῦ τινος φόνου γενομένου οὕτως ἢ ἄλλως, μετόσο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄργανον, τὸ δὲ τὴν ιδέαν οὐχὶ φονέως ἐν γένει, ἀλλὰ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φονέως τὸν ὁποῖον πρόκειται ν' ἀνακαλύψωμεν· ἀλλ' ἡ εἰδικὴ αὕτη πρότασις περιέχεται εἰς τὴν καθόλου « πᾶς φόνος ὑποθέτει τινὰ φονέα », καὶ αὕτη πάλιν εἰς ἄλλην καθολικωτέραν, μετὰ τὴν ὁποῖαν ἀδύνατον νὰ προβῶμεν περαιτέρω, ὅτι πᾶν φαινόμενον ἔχει αἰτίαν τινά. Ἄν λοιπὸν, λέγει ὁ Κάντιος, ἡ πεῖρα δὲν προσέφερε τὸ παράδειγμα τοῦ φόνου, τὸ πνεῦμα δὲν ἤθελε συλλάβει τὴν ιδέαν τοῦ φονέως ἥτοι τῆς αἰτίας· ἡ πεῖρα λοιπὸν ἔδωκε μὲν ἐνταῦθα τὴν ὕλην (materia) τῆς γνώσεως, ἀλλὰ δὲν ἔδωκεν αὐτὴν τὴν γνῶσιν, διότι οὐδὲν παράδειγμα τῆς πείρας δύναται νὰ δώσῃ τὴν

ιδέαν τῆς αἰτίας. Ἐντεῦθεν ὁ Κάντιος συμπεραίνει ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν ὑπάρχουσιν ιδιότητες αἵτινες ἀναπτύσσονται μὲν ἐν καιρῷ τῆς πείρας, ἀλλὰ δὲν γεννῶνται ἐξ αὐτῆς. Τὰς ιδιότητας δὲ ταύτας ὁ Κάντιος ὠνόμασε τύπους (formae).

§. 29.

Ἀφ' οὗ ὁ Κάντιος ἀνεκάλυψεν ὅτι εἰς τὴν ἐμπειρικὴν γνῶσιν εἰσέρχονται ιδιότητές τινες τοῦ πνεύματος νομοθετοῦσαι ὥς εἰπεῖν, καὶ ἐπικυροῦσαι ταύτην, διότι ἀμφισβητουμένου π. χ. ὅτι πᾶν φαινόμενον ἔχει αἰτίαν τινά, ἤθελεν ἀμφισβητηθῇ ἡ ὑπαρξίς φονέως τινὸς ὑπάρχοντος φόνου, ἐπρόκειτο μετὰ ταῦτα νὰ ἀναλύσῃ καὶ νὰ ἐπαριθμήσῃ αὐτάς. Διὸ λαμβάνων τὰς δύο μεγάλας πηγὰς τῆς γνώσεως, τὴν αἴσθησιν (Sinnlichkeit), καὶ τὴν νόησιν (Verstand) ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν διὰ νὰ διακρίνῃ ὅ,τι κυρίως ἀνήκει εἰς τὸ πνεῦμα.

§. 30.

Ὡς πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὁ Κάντιος ἀνεκάλυπτεν ὅτι οὐδεμία παράστασις τῶν αἰσθητῶν εἶναι δυνατὴ ἄνευ τῶν ἰδεῶν τοῦ τόπου καὶ χρόνου. Ἀλλ' ὁ μὲν τόπος εἶναι ἀναγκαῖός τις τοῦ πνεύματος ἡμῶν τύπος τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζομεν εἰς τὴν ὕλην τῶν αἰσθήσεων, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σύγχρονον τῶν πραγμάτων ὑπαρξίν, ὁ δὲ χρόνος εἶναι ὡσαύτως ἀναγκαῖος τοῦ πνεύματος τύπος διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν τάξιν καθ' ἣν τὰ πράγματα ἀκολουθοῦσιν ἀλλήλα· ὁ τόπος λοιπὸν καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο ἀναγκαῖοι τοῦ πνεύματος ἡμῶν τύποι καὶ τοσοῦτον ἀναγκαῖοι, ὥστε, ἐνῶ δυνάμεθα ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν νοῦν ἡμῶν τὴν ιδέαν τῶν σωμάτων καὶ πάντων τῶν ἐν χρόνῳ συμβαινόντων, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀφαιρέσωμεν τὴν ιδέαν

τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου· οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τόπος εἶναι τὸ τῶν μερῶν τοῦ τόπου ἄθροισμα, ἢ ὁ χρόνος τὸ τῶν μερῶν τοῦ χρόνου ἄθροισμα, διότι τὰ μέρη ταῦτα τοῦ τόπου ἢ τοῦ χρόνου ὑποθέτουσιν ἀπ' ἐναντίας τὴν μίαν τοῦ τόπου καὶ χρόνου ιδέαν. Τοιαῦτα διὰ τὴν αἰσθησιν. Ἄλλ' εἰς τὴν παθητικὴν δύναμιν τῶν αἰσθήσεων ἔπεται ἡ νόησις (Verstand), δύναμις ἐνεργητικὴ ἣτις διατάσσουσα τὰ ἀσυναφῆ στοιχεῖα τῆς αἰσθητῆς γνώσεως, ἀποτελεῖ τὴν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ἔννοιαν (begriffe). Παρατηρεῖ ὁ Κάντιος ὅτι μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως ὑπάρχει ἀναγκαία τις ἀναφορὰ, διότι ἔννοιαι ἄνευ τινὸς αἰσθητοῦ περιεχομένου εἶναι κεναὶ ἔννοιαι, ὥσπερ ὑποτυπώσεις ἄνευ ἐννοιῶν εἶναι τυφλαὶ ὑποτυπώσεις. Ἄλλ' ὑποβάλλων τὴν νέαν ταύτην δύναμιν εἰς τὴν ἀνάλυσιν διὰ ν' ἀνακαλύψῃ νέας τινὰς τοῦ πνεύματος ιδιότητας, ὁ Κάντιος εὗρισκεν ὅτι πᾶσαι τῆς νοήσεως αἱ ιδιότητες ἢ τύποι δυνατὸν νὰ περιληφθῶσιν εἰς τέσσαρας, τὸ ποσὸν, τὸ ποιὸν, τὴν ἀναφορὰν, καὶ τὸν τρόπον. Ἄλλ' ἐκάστη τούτων ἐννοεῖται τριχῶς· τὸ ποσὸν ὡς μονάς, πολλότης, καὶ ὁλότης· τὸ ποιὸν ὡς θέσις, ἄρσις, καὶ περιορισμός. Ἡ ἀναφορὰ ὡς οὐσιότης, αἰτιότης, καὶ κοινωνία ἢ ἀλληλεπίδρασις. Ὁ τρόπος ὡς δυνατὸν, πραγματικὸν, καὶ ἀναγκαῖον. Αἱ δώδεκα αὗται ιδιότητες ἢ τύποι, προηγουῖνται πασῶν τῶν ὑποτυπώσεων, καὶ ὅ,τι εἰς ταύτας δέν ἀναφέρεται δέν εἶναι τῆς νοήσεως ἡμῶν. Ἀλλὰ τοὺς τύπους τούτους ὁ Κάντιος προτιμᾷ νὰ ὀνομάσῃ μὲ περίφημον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὄνομα, ὀνομάζει κατηγορίας!

§. 31.

Τὴν δύσκολον ταύτην ἔρευναν τῶν νόμων τῆς διανοίας, ὁ ἡμέτερος Ἀριστοτέλης εἶχεν ἤδη ἐπιχειρήσει. Ἄλλ' εἶναι περίεργον ν' ἀκούσῃ τις μετὰ δισχίλια ἔτη τὸν φιλόσοφον

τῆς Κενισβέργης κρίνοντα τὸ ἔργον τοῦ συμπολίτου ἡμῶν.
 » Ἦτο, λέγει ὁ Κάντιος, ἐπινόημα ἄξιον τοιούτου ἀνδρός,
 » οἷον ὁ Ἀριστοτέλης, νὰ ἐπιχειρήσῃ τοιοῦτον τῆς διανοίας
 » ἔργον, ἂν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην ὑπ' οὐδεμιᾶς ὠδηγεῖ-
 » το ἀρχῆς. Λαμβάνων αὐτὰς ὡς ἐπήρχοντο εἰς τὸ πνεῦμά
 » του, συνήγαγε κατὰ πρῶτον δέκα, τὰς ὁποίας ὠνόμασε
 » κατηγορίας· ὕστερον δὲ νομίσας ὅτι εὔρεν ἄλλας ἔτι πέν-
 » τε προσέθηκεν αὐτὰς εἰς τὰς προηγουμένας, ὀνομάσας
 » αὐτὰς, τὰ μετὰ τὰς κατηγορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταύ-
 » τας ὁ κατάλογος τοῦ Ἀριστοτέλους ἔμεινεν ἀτελής. Πρὸς
 » τούτοις εὐρίσκει τις καὶ τύπους οἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὴν
 » αἴσθησιν· ποτὲ, ποῦ, πρότερον, ἅμα, κίνησις. Ἐπα-
 » ριθμεῖ καὶ ἐννοίας συνθέτους ἐνεργεῖν, πάσχειν, καὶ πα-
 » ραλείπει ἄλλας τινὰς ἀπλᾶς.» Ἀλλ' εἰς τὸν Γερμανὸν φιλό-
 » σοφον ἀπαντᾷ ὁ Γάλλος Κουσῖνος: «Δὲν θέλω ἐνταῦθα ἀναλά-
 » βει τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπέχω πολὺ νὰ
 » πιστεύσω, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός εἶναι
 » τέλειον· μ' ὅλα ταῦτα πείθομαι, ὅτι εἶναι ἀρχὴ τις ἀξιο-
 » θαύμαστος, καὶ ἐν μέρει ὁ Κάντιος ἀδίκως μέμφεται τὸν
 » Ἀριστοτέλην. Ἐὰν τῷ ὄντι ὑπάρχωσιν εἰς τὸν κατάλο-
 » γον τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν
 » αἴσθησιν, αὗται ὑπάρχουσι, διότι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐζή-
 » τει μόνον ὡς ὁ Κάντιος τὰ καθαρὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύ-
 » ματος, ἀλλ' ἐν γένει τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τὸ πνεῦμα
 » ἐφαρμόζει, οὐδαμῶς ἀποβλέπων εἰς τὴν πηγὴν αὐτῶν.
 » Ἀλλ' ὁ κατάλογος, λέγει, τὸν ὁποῖον προτείνει ὁ Κάντιος,
 » εἶναι ἄράγε ὁ ἐντελέστατος, καὶ ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀπαιτή-
 » σεις τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου; δὲν πιστεύω, καὶ θέλω
 » προσπαθήσει τάχιστα ν' ἀποδείξω ὅτι δὲν εἶναι ἀνεπίλη-
 » πτος » (1).

(1) Ὁρα Cousin, Leçons sur Kant, T. I.

§. 32.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Ὁ Κάντιος ἀνα-
 χθείς εἰς αὐτὸν τὸν βαθμὸν τῆς γνώσεως, ἐρωτᾷ πότερον,
 νὰ προχωρήσῃ ἢ νὰ στῇ; « Μέχρι τοῦδε, λέγει, περιηγή-
 » θημεν τὸ βασίλειον τοῦ καθαροῦ πνεύματος. Ἀλλὰ τοῦτο
 » εἶναι ὥς τις νῆσος, τὴν ὁποίαν ἡ φύσις περιέχλειςεν ἐν-
 » τὸς ἀμετακινήτων ὀρίων. Ἡ νῆσος αὕτη εἶναι τὸ βασί-
 » λειον τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἶναι περικυκλωμένη ὑπὸ ἀπε-
 » ράντου καὶ ταραχώδους θαλάσσης καὶ εἶναι πλήρης φαν-
 » τασμάτων. Ὁ πλέων ἀπατᾶται ἀπὸ ψευδεῖς σκοπέλους,
 » νομίζει ἐκάστοτε ὅτι ἀνακαλύπτει γῆν, καὶ ὑπὸ τῆς ἐλ-
 » πίδος μόνον κρατούμενος ἀκαταπαύστως σχεδιάζει, ἀλλ'
 » ἐπὶ ματαίῳ. Πρὶν λοιπὸν, λέγει ὁ Κάντιος, ριφθῶμεν εἰς
 » τοῦτον τὸν Ὠκεανὸν, διὰ νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἔκτασιν αὐ-
 » τοῦ καὶ πληροφορηθῶμεν, τί δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν, νο-
 » μίζομεν φρόνιμον νὰ ρίψωμεν ἅπαξ ἔτι τοὺς ὀφθαλμοὺς
 » εἰς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον πρόκειται ν' ἀφήσωμεν, διὰ νὰ
 » ἴδωμεν πρῶτον, ἐὰν δυνάμεθα, ἢ μᾶλλον ἐὰν πρέπη νὰ
 » προτιμήσωμεν αὐτὸν, ὑποτεθέντος ὅτι πέραν αὐτοῦ δέν
 » ἦθελεν ὑπάρχει γῆ διὰ νὰ στῶμεν, καὶ ἴδωμεν δεύτερον,
 » ὅποια ἔχομεν δίκαια εἰς τὴν κατοχὴν αὐτοῦ τοῦ τόπου, καὶ
 » πῶς δυνάμεθα νὰ διατηρηθῶμεν ἐναντίον πάσης ἐχθρικῆς
 » ἀξιώσεως ».

§. 33.

Ὁ Κάντιος προτιμᾷ νὰ μείνῃ εἰς τὴν νῆσον ταύτην, καὶ
 ἀρχίζων ἀμέσως τὴν ἀνάκρισιν τῶν αἰσθήσεων ἀποφαίνε-
 ται ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ λεγομένη γνῶσις εἶναι ψιλὸν τοῦ πνεύ-
 ματος ἡμῶν φαινόμενον. Ἐὰν τῷ ὄντι ἡ γνῶσις αὕτη δέν
 ᾔηται δυνατὴ εἰμὴ διὰ τῶν τοῦ πνεύματος ἡμῶν τύπων

τοῦ τόπου καὶ χρόνου, δὲν εἶναι ἄρά γε δυνατόν νὰ μὴ φαί-
 νωνται τὰ πράγματα εἰς ἡμᾶς ὅποια εἶναι, ἀλλ' ὅποια αἰ-
 διότητες τοῦ πνεύματος ἡμῶν παριστῶσιν αὐτὰ εἰς ἡμᾶς ;
 Τόσαῦτα δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῶν κατηγοριῶν. Ἐν-
 γένει δὲ διὰ νὰ δυνηθῇ τὸ πνεῦμα νὰ συμπέσῃ μ' αὐτὰ τὰ
 πράγματα, ἔπρεπεν, εἰ δυνατόν, νὰ εἰσχωρήσῃ ὑπὸ τὸν
 φλοιὸν οὕτως εἰπεῖν, τῶν τύπων καὶ τῶν κατηγοριῶν, μὲ
 τὰς ὁποίας ἐμόρφωσε τὰ πράγματα· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν
 ἤθελεν εἶσθαι δυνατόν, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι ἡ ἡμετέρα
 αἴσθησις δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἡμετέρα αἴσθησις, οὔτε ἡ ἡμε-
 τέρα νόησις, ἡμετέρα νόησις, ἤτοι ἐπὶ τῷ ὄρω ὅτι ἠθέλομεν
 κοινωνήσῃ μὲ τὰ πράγματα ἄλλως πλὴν διὰ τοῦ πνεύματος
 ἡμῶν, ὁ Κάντιος συμπεραίνει ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν δύναται νὰ
 γνωρίσῃ εἰμὴ τὸ πνεῦμα καὶ οὐχὶ τὰ πράγματα.

§. 34.

Ἄλλ' αἱ κατηγορίαι δὲν εἶναι ἡ κορωνὶς τοῦ πνεύματος.
 Ὑπεράνω τῶν κατηγοριῶν εἶναι ὁ λόγος, ἡ τὸ λογικόν,
 ἤτοι ἡ δύναμις τῶν ἀρχῶν, ἄγουσα εἰς ἐνότητα τὰς κατη-
 γορίας. Αἱ ἀρχαὶ λοιπὸν εἶναι πρὸς τὸ λογικόν ὅ,τι ὁ τό-
 πος καὶ ὁ χρόνος πρὸς τὴν αἴσθησιν, καὶ αἱ κατηγορίαι
 πρὸς τὴν νόησιν. Χαρακτὴρ δὲ τοῦ λογικοῦ εἶναι νὰ ἐξάγῃ
 ἐκ τινος ἀρχῆς συμπέρασμα τι καὶ ἐξ ἐκείνης νὰ βεβαιοῖ
 τοῦτο διὰ τρίτου τινὸς ὅρου δεικνύοντος, ὅτι τὸ συμπέρα-
 σμα περιέχεται ἐν τῇ ἀρχῇ. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ εἰς τὸ λογι-
 κὸν νὰ στηρίξῃ ἰδιαιτέραν τινὰ ἀλήθειαν εἰς ἄλλην γενικω-
 τέραν καὶ ν' ἀνεύρῃ εἰς ταύτην τὸν λόγον ἐκείνης, λέγον
 π. χ. ὅτι ὁ Σωκράτης ἐστὶ θνητὸς, διότι πάντες οἱ ἄνθρω-
 ποι εἰσὶ θνητοί. Τὸ λογικὸν ἐπιδιώκει ἄκραν τινὰ ἀρχήν,
 περιέχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον πασῶν τῶν ἀρχῶν, ἀρχήν
 ὑφισταμένην καθ' ἑαυτήν· ἢ μᾶλλον τὸ λογικὸν δὲν ἀνα-
 παύεται, εἰμὴ εἰς τὸ ἀπόλυτον. Τὸ ἀπόλυτον λοιπὸν ἐν παν-

τί πράγματι εἶναι τὸ τέλος τοῦ πνεύματος, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ πνεῦμα ζητεῖ τὰς τοῦ νοῦς ἀρχάς, δι' ὧν ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἄκραν τῶν πραγμάτων ἔνωσιν.

§. 35.

Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος δὲν εἶναι διόλου δεισιδαίμων. Ἐννοήσας ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ συμπίπτουσι κατὰ τι μὲ τὰς ιδέας τοῦ Πλάτωνος, υἱοθετεῖ ἀμέσως τὴν λέξιν, ὀνομάζων αὐτὰς ιδέας. «Ὁ Πλάτων, λέγει, ὠνόμασε τὰς ἀρχάς » ιδέας διὰ νὰ δηλώσῃ τι ἀλλότριον τῶν αἰσθήσεων, καὶ » κατὰ πολλὰ ὑπερβαῖνον τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστο- » τέλους, διότι εἰς τὴν πεῖραν δὲν ὑπάρχει τι δυνάμενον νὰ » συγκριθῇ μὲ τὰς ιδέας. Αἱ τοῦ Πλάτωνος ιδέαι εἶναι τὰ » παραδείγματα τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ ὡς αἱ κατηγο- » ρίαι ἢ κλείς πάσης δυνατῆς πείρας. Αἱ ιδέαι ἀπορρέου- » σιν ἐκ τοῦ ὑψίστου νοῦς διὰ νὰ γείνωσιν ἢ προῖξ τοῦ ἀν- » θρωπίνου νοῦς, ὅς τις μηκέτι εὐρισκόμενος εἰς τὴν προ- » τέραν αὐτοῦ κατάστασιν, μόλις διὰ τῆς ἀναμνήσεως, (του- » τέστι διὰ τῆς φιλοσοφίας) δύναται ν' ἀνακαλέσῃ τὰς ιδέας » ταύτας, αἵτινες ἔγειναν σήμερον τόσον σκοτειναί. Ὁ » Πλάτων εἶχεν ὀρθῶς ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ γνωστικὴ δύναμις » ἡμῶν ἡσθάνετο ἀνάγκην πολὺ ὑψηλοτέραν τῆς τοῦ καθο- » λικεύειν τὰ φαινόμενα διὰ ν' ἀναγινώσκη αὐτὰ ὡς πεῖρα· » ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν ἀνυψούμενος εἰς γνώσεις ὑπερμέτρως » ὑψηλὰς δὲν εὕρισκει τί ἀνάλογον εἰς τὴν πεῖραν, ἂν καὶ » αὗται ὧσιν ἀληθῆ ὄντα καὶ οὐχὶ ψιλὰ ἔννοιαι. » Ἀλλὰ καθὼς ὁ Μοντέσκιος ἀπαντῶν τὸν Ἀλέξανδρον, λέγει, ὅτι δὲν θέλει ἀφήσῃ αὐτὸν πολὺ ταχέως, οὕτω καὶ ὁ Κάντιος συναντήσας τὸν Πλάτωνα δὲν συγκατατίθεται ν' ἀφήσῃ αὐτὸν τάχιστα. Προχωρῶν λοιπὸν λέγει : « Εἰς τὴν » ἠθικὴν ἐξαιρέτως ὁ Πλάτων ἀνεκάλυπτε τὰς προκειμένας » ιδέας. Ἡ ἠθικὴ στηρίζεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἡ ἐλευ-

» θερία ὑπόκειται εἰς νόμους, οἵτινες εἶναι τοῦ πνεύματος.
 » Ὅς τις λοιπὸν ἤθελε ζητήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀρετῆς εἰς
 » τὴν πεῖραν, οἷον παράδειγμα τοῦ βίου, ὥς τινες ἐφαντά-
 » σθησαν, οὗτος ἤθελε ζητήσῃ ἀρετὴν τινα ἀμφίβολον,
 » κινητὴν κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ μηδένα ἀναγκάζουσαν.
 » Καθεὶς τ' ἀνάπαλιν ἐννοεῖ, ὅτι, ἐάν τις τινα προτείνῃ εἰς
 » αὐτὸν ὥς παράδειγμα ἀρετῆς, εὐρίσκει ἀμέσως ἐν ἑαυτῷ
 » τὸν ἀληθῆ τύπον διὰ τὸ παραβάλλῃ αὐτὸν μὲ τὸν προτει-
 » νόμενον· ἀλλ' ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀρετῆς. Ἡ
 » πεῖρα δύναται μέχρι τινὸς νὰ ᾔῃ ὠφέλιμος εἰς τὸν πρα-
 » κτικὸν βίον, ἀλλ' οὐδέποτε ἡ πεῖρα θέλει προσφέρει τὸ
 » καθ' αὐτὸ παράδειγμα τῆς ἀρετῆς. Διότι αἱ πράξεις τινῶν
 » ἀνθρώπων δὲν συμφωνοῦσιν ἐντελῶς μὲ τὴν καθαρὰν ἰδέαν,
 » τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἔχομεν περὶ ἀρετῆς, δὲν ἐπεταὶ ἐκ τού-
 » του ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι φαντασμαγορία, ἀφ' οὗ μάλι-
 » στα δι' αὐτῆς κρίνομεν πᾶσαν ἠθικὴν πράξιν. Ἡ ἀρετὴ
 » λοιπὸν εἶναι ἡ βάσις πάσης ἠθικῆς τελειότητος, ὅσον τὰ
 » προσκόμματα τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως συγχωροῦσι ταύ-
 » την. »

» « Ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος ἔγεινε παροιμιώδης, ὥς
 » ἀναζητοῦσα φαντασιώδη τινὰ τελειότητα, ἣτις δὲν δύνα-
 » ται νὰ ὑπάρχῃ εἰμὴ εἰς τὸν νοῦν ἀργῶν τινῶν σοφιστῶν,
 » καὶ ὁ Βρουκέρος λέγει, ὅτι ὁ Πλάτων κατέστη γελοῖος,
 » διῖσχυρισθεὶς ὅτι οὐδέποτε ἡγεμὼν θέλει διοικήσῃ καλῶς,
 » μὴ διακείμενος ἐρωτικῶς πρὸς τὰς ἰδέας. Ἀλλ' ἀντὶ τὸ νὰ
 » θεωρῶσιν ὥς ἀνωφελῆ τὴν ἰδέαν τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῇ
 » ἐλεεινοτάτῃ τῷ ὄντι προφάσει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγ-
 » ματοποιηθῇ αὕτη εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἤθελεν εἶσθαι προ-
 » τιμότερον ν' ἀναπτυχθῇ αὕτη καὶ διὰ νέων προσπαθειῶν
 » νὰ προαχθῇ εἰς φῶς; Πολιτικὴ διάταξις συντείνουσα εἰς
 » τὴν μείζονα τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν, οὕτως ὅμως, ὥστε
 » ἡ ἐλευθερία ἐκάστου νὰ συνυπάρχῃ μετὰ τῆς ἐλευθερίας
 » πάντων, εἶναι τοῦλάχιστον ἀναγκαία τις ἰδέα ἣτις ἤθελε

» χρησιμεύσει ὡς θεμέλιον οὐ μόνον εἰς τὸν πρῶτιστον
 » τῆς πολιτείας νόμον, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς νόμους, μὴ
 » λογιζομένων ἀπ' ἀρχῆς τῶν προσκομμάτων τῶν προκυ-
 » πτόντων ἐκ τῆς παραλείψεως τῶν ἀληθῶν περὶ νομοθε-
 » σίας ἰδεῶν μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

» Καταισχύνῃ εἰς τὸν φιλόσοφον, ὅς τις ἐπικαλεῖται τὴν
 » ἀγοραίαν πείραν, ὡς ἐναντίαν πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας; Τί
 » ἤθελεν εἶσθαι αὕτη ἡ πείρα, ἂν οἱ προκείμενοι νόμοι ἤθε-
 » λον ἐν ἀρμοδίῳ καιρῷ κατασκευασθῇ συμφώνως μὲ τὰς
 » ἰδέας, καὶ ἂν ἀντ' αὐτῶν ἀγοραῖαι ἐμπειρικαὶ ἰδέαι δὲν
 » ἐματαίουν πᾶσαν ἀγαθὴν προαίρεσιν; Ὅσω ἡ νομοθεσία
 » καὶ ἡ διοίκησις θέλουν εἶσθαι συμφωνότεραι μὲ τὰς ἰδέας,
 » τοσοῦτω αἱ ποιναὶ θέλουν εἶσθαι σπανιώτεραι, καὶ δὲν
 » πρέπει νὰ φανῇ παράξενον, ἂν τις, ὡς ὁ Πλάτων, ἐβε-
 » βαίῃ το περιττὸν ἐν τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ τῶν ποινῶν.
 » Ἄν καὶ αἱ ποιναὶ οὐδέποτε ἴσως θέλωσι κατασταθῇ ἀνω-
 » φελεῖς, ἀναγκαῖον ὅμως ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωσιν αἱ πολιτεῖαι
 » τοιοῦτον τύπον, ὁποῖον ἀκολουθοῦσαι δύνανται νὰ ἔλθωσι
 » βαθμῆδὸν εἰς τελειότητα. Οὐδεὶς δύναται νὰ προσδιορίσῃ
 » τὸν ὅρον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τὴν μεταξὺ τῆς
 » ἰδέας καὶ τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῆς ἀπόστασιν, διότι
 » ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία δύναται νὰ ὑπερβῇ πᾶν ὅριον.

Ἄλλ' ὁ Πλάτων οὐ μόνον ἐν τῇ ἠθικῇ, ὅπου ὁ ἀνθρώ-
 πινος νοῦς ἀναπτύσσει ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐλευθερίαν, ἀνεκτά-
 λυπτε τὰς ἰδέας, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φύσει εὑρίσκει σημεῖα
 προφανῇ, ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ἡ βᾶσις τῶν πραγμάτων. Τὸ
 » φυτὸν, τὸ ζῶον, ἡ τάξις τοῦ κόσμου (δηλονότι ὅλη ἡ φύ-
 » σις) ὑποφαίνει, ὅτι αὕτη ὑπάρχει διὰ τῶν ἰδεῶν. Τῇ ἀλη-
 » θείᾳ οὐδὲν ἄτομον ὑπάρχει τέλειον πρὸς τὸ εἶδος αὐτοῦ,
 » καθὼς οὐδεὶς ἄνθρωπος ὑπάρχει τέλειος πρὸς τὴν ἰδέαν
 » τῆς ἀνθρωπότητος, ἧς ἅπαντες ἐν τοσοῦτῳ φέρομεν τὸν
 » τύπον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ· ἀλλ' οὐχ ἥττον αἱ ἰδέαι αὗται

» ὑπάρχουσιν αἰωνίως αἱ αὐταὶ ἐν τῷ νῷ ἡμῶν, καὶ εἶναι αἱ
» ἀπ' ἀρχῆς τῶν πραγμάτων αἰτίαι. »

Ὁ Κάντιος περαίνει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Πλάτωνος λέγων:
« Ἐν τῇ φυσικῇ τάξει ἡ πεῖρα δύναται νὰ δώσῃ κανόνας
» καὶ ἀληθείας· ἀλλ' ἐν τῇ ἠθικῇ φεῦ! ἡ πεῖρα εἶναι πηγὴ
» ἀπάτης, καὶ εἶναι μέμψεως ἄξιοι ὅσοι ζητοῦσιν εἰς τὴν
» πεῖραν, τουτέστιν εἰς ὃ,τι γίνεται, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέ-
» πει νὰ γίνηται. »

§. 36.

Ἡ γνῶσις σχιαγραφουμένη διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐνδυνα-
μουμένη διὰ τῆς νοήσεως, ἀποτελεῖται διὰ τοῦ λογικοῦ τεί-
νοντος διηνεκῶς πρὸς τὴν ἄκραν τῆς γνώσεως ἐνότητα.
Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, εἰμὴ διὰ τοῦ ἀπολύ-
του, οἷονεὶ θεμελίου τῆς συνθέσεως τοῦ παντός, ἄρα αἱ τοῦ
λογικοῦ ιδέαι ἤτοι ἀρχαὶ δὲν δύνανται νὰ προσδιορισθῶ-
σιν, εἰμὴ δι' αὐτοῦ τοῦ ἀπολύτου, τὸ ὁποῖον τριχῶς ἔστι
θεωρητόν· πρῶτον, ὡς ἀπόλυτος ἐνότης τῶν φαινομέ-
νων τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου, δεύτερον ὡς ἀπόλυτος ἐνό-
της τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, καὶ τρίτον ὡς ἀπόλυτος
ἐνότης τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων. Αἱ τρεῖς αὗται ἐνότη-
τες εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ὁ κόσμος, καὶ ὁ Θεός. Αἱ ιδέαι
αὗται δὲν εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖαι
τοῦ νοὸς ιδέαι, συνδεδεμέναι μὲ τὰς πλέον κοινὰς αὐτοῦ
χρήσεις, μὲ τὰς καθημερινὰς χρήσεις, εἶναι ἡ λύσις τοῦ αἰ-
νίγματος τῆς γνώσεως. Ἀλλ' αἱ ιδέαι αὗται ἔχουσαι τὴν
βάσιν ἐν τῷ ἀπολύτῳ, ἔχουσι, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρί-
σωμεν τὸ ἀπόλυτον ὡς ἀπόλυτον ἀλλ' ὡς ιδέαν, ὡς περ οἱ
τύποι καὶ αἱ κατηγορίαι, τουτέστιν εἶναι ἀπλαῖ τοῦ πνεύ-
ματος ἡμῶν ιδέαι. Αἱ ιδέαι λοιπὸν τῆς ψυχῆς, τοῦ κόσμου,
καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ὄντα ἀληθῶς ὑπάρχοντα· καὶ τόσῳ
ὀλιγώτερον δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ, κό-

σμος, Θεός, ὅσω οὐδ' ἴχνος ὑπάρχει αὐτῶν εἰς τὴν πεῖραν. Ὁ Κάντιος λοιπὸν συμπεραίνει ὅτι ἡ ψυχολογία, ἡ κοσμολογία, καὶ ἡ Θεολογία, εἶναι ἐπιστῆμαι κεναὶ, δόλιαι καὶ ἀπερίσκεπτοι. Ἀλλὰ τὸ παραδοξότερον πάντων εἶναι ὅτι ἡ ἀπάτη αὕτη τῆς μεταφυσικῆς εἶναι ἀναγκαία, ὅτι ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων δὲν δύναται νὰ προφυλαχθῇ. « Δὲν
» δυνάμεθα, λέγει ὁ Κάντιος, ν' ἀποφύγωμεν τὴν ἀπάτην
» ταύτην τοῦ πνεύματος, ὅσον δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν
» τὸ νὰ φαίνεται ἡ θάλασσα εἰς ἡμᾶς ὑψηλοτέρα μακρὰν τῆς
» ξηρᾶς ἢ πλησίον τῶν παραλίων, διότι τότε βλέπομεν αὐ-
» τὴν δι' ὑψηλοτέρων ἀκτίνων, ἢ ὅσον ὁ ἀστρονόμος δὲν
» δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸ νὰ φαίνεται εἰς αὐτὸν ἡ σελήνη
» μείζων ἀνατέλλουσα, ἂν καὶ δὲν ἀπατᾶται περὶ τοῦ ἁλη-
» θοῦς μεγέθους αὐτῆς. » Καὶ ἀλλαχόθι ὁ Κάντιος λέγει :
» Ὁ νοῦς, διότι δύναται νὰ προαχθῇ εἰς τόσον ὕψος, ἐπαί-
» ρεται καὶ νομίζει ὅτι δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ἴδια αὐτοῦ
» ὅρια. Ἡ ἐλαφρὰ περιστέρα, διότι πετᾷ ἐλευθέρως εἰς τὸν
» ἀέρα, νομίζει, ὅτι ἤθελε πετᾷ ἐλαφρότερον εἰς τὸ κενόν.
» Οὕτως ὁ Πλάτων ἐγκαταλείπων τὸν αἰσθητὸν κόσμον,
» διότι οὗτος εἶναι πρόσκομμα εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ νοῦς,
» ἀεροβατεῖ διὰ τῶν πτερύγων τῶν ἰδεῶν εἰς τὸ κενὸν τῆς
» διανοίας διάστημα. Ἀλλ' ὁ Πλάτων δὲν παρετήρησεν ὅτι
» μ' ὅλας τὰς προσπάθειάς αὐτοῦ δὲν προχωρεῖ, διότι δὲν
» ἔχει κανὲν σημεῖον διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ μεταφέρῃ τὴν
» διάνοιαν ἐκτὸς τῶν φυσικῶν αὐτῆς ὁρίων. Τοιοῦτον εἶναι
» τὸ πεπρωμένον τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, νὰ περαίνῃ ὅσον τά-
» χιστα τὸ ἑαυτοῦ οἰκοδόμημα, καὶ πολὺ ὕστερον ν' ἀνησυ-
» χῇ, ἐὰν τὸ θεμέλιον ᾗναι στερεόν. »

Ὁ Κάντιος κλείει τὸ βιβλίον τοῦ πνεύματος διὰ τῶν λυ-
πηρῶν τούτων λέξεων. « Ἐπειδὴ ἡ ἀπάτη αὕτη ἐστὶ καὶ ἔσε-
» ται φυσικὴ, ἤτοι φρόνιμον λέγει, νὰ συτάξωμεν τὰ πρακτικὰ
» τῆς δίκης ταύτης τοῦ πνεύματος, καὶ νὰ τὰ καταθέσωμεν εἰς

« τ' ἀρχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ὅπως προφυλαχθῇ εἰς τὸ
» μέλλον. »

§. 37.

Ἄλλ' ὁ φιλόσοφος εἶναι ἄνθρωπος· ὥστε, ἐὰν ὡς φιλόσο-
φος ζητῇ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς δόξας τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἄν-
θρωπος ὁμῶς πιστεύει ὁ ἴδιος εἰς αὐτὰς τὰς δόξας. Διὸ
ὅταν ἡ ἐξήγησις δὲν συμφωνῇ μὲ τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου,
γεννᾶται ἄγων μεταξὺ φιλοσόφου καὶ ἀνθρώπου, τοῦ μὲν
νομίζοντος ὅτι ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ ἀρκεῖ καὶ ἀρνούμενου πᾶν
ὅ,τι αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ, τοῦ δὲ ὑπερασπιζομένου
τὴν ἑαυτοῦ πίστιν καὶ μὴ συγκατατιθεμένου νὰ θυσιάσῃ αὐ-
τὴν εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ φιλοσόφου· τουτέστιν ἐνῶ ἐν ταύ-
τῃ τῇ σελίδι ὑπερισχύει ὁ φιλόσοφος, ἐν ἄλλῃ πάλιν ὑπερι-
σχύει ἡ πίστις τοῦ ἀνθρώπου (1). Ἡ περίεργος αὕτη πάλη
ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὸν φιλόσοφον Κάντιον. Τῷ ὄντι ἀφ' οὗ ὁ
Κάντιος ὡς φιλόσοφος ἐφθειρε τὰς παραμυθίας τῆς ἀνθρω-
πότητος, ὡς ἄνθρωπος ζητεῖ ἔπειτα ν' ἀποκαταστήσῃ αὐ-
τὰς διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοός εἰς θεωρητικὸν
καὶ πρακτικόν. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κάντιος, οὐ μόνον ἐ-
ρωτᾷ τί δύναται νὰ ἡξεύρῃ, ἀλλ' ἐρωτᾷ ἔτι, τί πρέπει εἰς
τὸν βίον τοῦτον νὰ πράξῃ· ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς πρακτι-
κῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας εἶναι πρόβλημα, λέγει ὁ Κάν-
τιος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λύσῃ ὁ πρακτικὸς νοῦς, καὶ ἰδοὺ
πῶς : Καὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν, λέγει ὁ Κάντιος, τοῦ πρακτι-
κοῦ νοός δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ δύο στοιχεῖα, τὰ
ὁποῖα εὔρομεν εἰς τὸν θεωρητικὸν νοῦν, τὸ ἐμπειρικὸν ἢ ὕλι-
κὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Τὸ ὕλικόν, στηριζόμενον εἰς τὸ αἰ-
σθητικὸν τῆς φύσεως ἡμῶν, ζητεῖ τὴν ἡδονήν, ἐνῶ τὸ ἀναγ-

(1) *Mélanges Philosophiques* par Théodore Touffroy.
Art. De la Philosophie et du sens commun.

καῖον, στηριζόμενον εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ ζητεῖ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' εἰ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἀληθῶς ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἢ πρέπει οὗτος νὰ δύναται νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀντίφασις καὶ πρόβλημα ἄλυτον. Τὸ ἀγαθὸν λοιπὸν ὑποθέτει πρῶτον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ ὑποθέτει ἐντελῆ ἀρμονίαν μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ὅπερ ἀδύνατον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν πολίτην τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, ἀναγκαίως ἔπεται ὅτι ὑπάρχει ὃν τὸ ὁποῖον θέλει καταστήσει ἐν ἄλλῳ κόσμῳ δυνατὴν τὴν ἀρμονίαν μεταξὺ εὐδαιμονίας καὶ ἀρετῆς. Ἐντεῦθεν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς.

§. 38.

Ἐσημείωσαν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Καντίου περιέχει δύο ἀντιφάσεις. Ὁ Κάντιος, εἶπον, φθάνων εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἐλπίδος μελλούσης ἀρμονίας μεταξὺ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀρετῆς, περιπίπτει εἰς τὴν ἀκρισίαν ἐκείνων, οἱ τινες δὲν πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει Θεὸς, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν βλέπουν τοιαύτην ἀρμονίαν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἀπατῶνται, διότι ὁ Κάντιος ἀπλῶς λέγει, ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀρετῆς. Τῷ ὄντι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν κεῖται κατὰ τὸν Κάντιον ἐν τῇ ἀνάγκῃ τῆς εἰς ἄλλην ζωὴν ἀμοιβῆς, ἀλλ' ἐν τῷ πεπερασμένῳ τούτῳ τοῦ βίου μὴ συγχωροῦντος εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκπληρώσῃ πληρέστατα τὴν ἠθικὴν ἀλλ' ὁ πρακτικὸς νοῦς καὶ ἡ παντοδυναμία αὐτοῦ εἶναι ἀληθῶς ἀντίφασις τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα κατ' οὐδένα τρόπον νὰ αἰτιολογήσωμεν. Καὶ ὅταν ὁ Κάντιος λέγῃ, ὅτι πάντοτε, πρὶν πράξωμεν, πρέπει νὰ πληροφορηθῶμεν προηγουμένως, εἰ ἂν τὸ μέλλον νὰ πράξωμεν συμφωνῇ μὲ λογικὴν τινὰ τάξιν πραγ-

μάτων· ἢ ὅταν λέγῃ, ὅτι ἡ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς ἄγει πάντοτε ἡμᾶς εἰς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀναιρεῖ ἄρά γε ὁ ἴδιος τὸν πρακτικὸν νοῦν ; διότι δυνάμεθα νὰ ἔλθωμεν εἰς τοιαῦτα συμπεράσματα ἄλλως ἢ διὰ συλλογισμῶν στηριζομένων εἰς ἀρχὰς τοῦ θεωρητικοῦ νοός ; Ὁ πρακτικὸς νοῦς τείνων νὰ δώσῃ ἠθικὴν τινα τοῦλάχιστον βεβαιότητα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, εἶναι ψευδὴς τις καὶ ἐπίπλαστος νοῦς, εἶναι εἰδὸς τι συμβιβασμοῦ, ὡς ἐλέγομεν, μεταξὺ τοῦ φιλοσόφου Καντίου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Προσθέτομεν ὅτι ὁ συλλογισμὸς τοῦ Καντίου ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐξάγοντος τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ φυσικοῦ τοῦ ἐκ τῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας τοῦ κόσμου ἀνερχομένου εἰς τὴν ἀνωτάτην τοῦ παντός αἰτίαν. Διὸ ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Καντίου κατ' ἐκείνων τῶν συλλογισμῶν δύνανται κάλλιστα νὰ γραφῶσι καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου.

§. 39.

Δυνάμεθα ἐν γένει νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ ἔξοχον γνώρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου εἶναι ἡ φαινομενολογία. Τὸ καθ' αὐτὸ ὄν, τὸ νοούμενον κατὰ τὸν Κάντιον, εἶναι ἀκατάληπτον, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν ἐὰν τὸ φαινόμενον ᾖ τῆς αὐτῆς φύσεως τοῦ ὄντος πρὸς ὃ ἀναφέρεται. Ἀλλ' ἡ ὑπολαμβανομένη αὕτη ἀκαταληψία εἶναι ψιλή τις τοῦ Καντίου ὑπόθεσις. Οἱ ἄνθρωποι φυσικῶς κρίνουσιν ὅτι τὸ φαινόμενον ὡς ἀνάπτυξις τοῦ ὄντος, ἀπεικονίζει τὴν φύσιν τοῦ ὄντος, διότι ἀδύνατον τὸ ὄν ἀναπτυσσόμενον νὰ μεταβάλλῃ φύσιν· ὁ Κάντιος λοιπὸν, ὅς τις ἐπεχείρει νὰ καταδικάσῃ τὴν γενικὴν κρίσιν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἐν μέσῳ μὲ γενικόν τι καὶ ἀόριστον, ἀλλ' ὥφειλε τοῦλάχιστον ν' ἀποδείξῃ τοῦτο, διότι πᾶν δυ-

νατὸν ἔχει καὶ ὀριά τινα. Ὁ Κάντιος νομίζει, ὅτι εἶναι ἀνίκητος, ὅταν λέγῃ, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν, ἐὰν ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ᾖ ἀπόλυτος, ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι τύπος τῆς διανοίας ἡμῶν ἐξαρτώμενος ἐκ τῆς κατασκευῆς ἡμῶν. Ἀλλ' ἐρωτῶμεν τὸν Κάντιον, τίνος ἔργον εἶναι ἡ κατασκευὴ αὕτη; ἐὰν ᾖ τοῦ Θεοῦ, καθὼς πιστεύει καὶ ὁ Κάντιος, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς κατέθεσεν ἐν αὐτῇ ἴχνη τινὰ ἑαυτοῦ; Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἀπόλυτον δὲν ὑπάρχῃ ὡς ἀπόλυτον, ἀλλ' ὡς ιδέα, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐὰν τὸ ἀπόλυτον ᾖ ψιλή τις τοῦ ἀνθρώπου ἐπίνοια, ἔπεται ὅτι αἱ ἀπόλυτοι ιδέαι τῆς ἠθικῆς, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς θρησκείας εἶναι ὡσαύτως ἀνθρώπινοι ἐπίνοιαι. Εὐγενέστατον ἀληθῶς εἶναι τὸ παράγγελμα τοῦτο τοῦ Καντίου « πρᾶττε ὡς ἂν ἐμελλες νὰ γείνησθε παράδειγμα παγκοσμίου νομοθεσίας. » Ἀλλὰ ποῖον εἶναι τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πράξω; ὁ Κάντιος εἰς τοῦτο σιγᾷ καὶ ἕκαστος μένει κύριος νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀγαθόν καὶ τὴν παγκόσμιον νομοθεσίαν ὡς θέλει. Ἡ ιδέα, τὴν ὁποίαν ὁ Κάντιος ἔχει περὶ δικαιοσύνης, συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων σπουδαζόντων ν' ἀνεύρωσι πολιτικὸν τύπον, καθ' ὃν τὸ δίκαιον ἐκάστου νὰ συμβιβάζεται μετὰ τὴν ἐλευθερίαν πάντων. Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ τὸ δίκαιον; ὁποίαν χρῆσιν οἱ ἄνθρωποι θέλουσι κάμει αὐτοῦ τοῦ δικαίου, ὁ Κάντιος καὶ ἐνταῦθα σιγᾷ. Ἐπειτα δὲ ἡ ἐλευθερία ἐκάστου καὶ οὐχὶ τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, τὸ τῶν πάντων δίκαιον, θέλει εἶσθαι ἡ βᾶσις τῆς ἐλευθερίας; καὶ εἰς μόνην τὴν ἐλευθερίαν θέλει περιορισθῇ τὸ δίκαιον; Τέλος πάντων ἡ θρησκεία θέλει εἶσθαι ἰδίᾳ τις τοῦ ἀνθρώπου πεποίθις.

§. 40.

Ἀφ' οὗ ὁ Κάντιος διίσχυρίσθη ὅτι ἡμεῖς δὲν γνωρίζομεν τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' ὁποῖα φαίνονται εἰς τὸ πνεῦμα ἡ-

μῶν, ὅτι ἡ ἰδέα ἐν γένει δὲν ἐγγυᾶται, εἰμὴ τὴν ἰδέαν, ἡ ἀφ' οὗ
ὁ Κάντιος διίσχυρίσθη, ὅτι τὸ πᾶν εἶναι πρόβλημα ἐκτὸς τοῦ
πνεύματος, ἐπόμενον ἦτο νὰ συμπεράνη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ
Φίχθιος ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἀπόρροια τοῦ πνεύματος, καὶ ἰδοὺ
πῶς : Τὸ πνεῦμα τίθεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἐνέργεια, ὡς ἐλευ-
θέρα θέλησις. Δυνάμει τῆς πρωτοτύπου ταύτης ἐνεργείας
τὸ πνεῦμα ζητεῖ ἐπ' ἀπειρον νὰ ἐκταθῇ, νὰ περιλάμψη παν-
τοειδῶς· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀπαντῶν ἐν ἐμπόδιον ἐκτὸς
αὐτοῦ, ἵσταται, στρέφει πρὸς ἑαυτὸ, καὶ ἰδοὺ ἡ στιγμή
καθ' ἣν τὸ πνεῦμα ἀποκτᾷ συνείδησιν ἑαυτοῦ· ἀλλ' ἐὰν τὸ
ἐμπόδιον τοῦτο τὸ ἐκτὸς τοῦ πνεύματος ὃν δὲν δύναται νὰ
ῥῆναι εἰμὴ ὁ κόσμος, ἔπεται ὅτι ὁ κόσμος λαμβάνει τὴν ὕπαρ-
ξιν διὰ τῆς θέσεως εἴτε τῆς ἐλευθέρας τοῦ πνεύματος θελή-
σεως, τουτέστιν ὁ κόσμος εἶναι κτίσμα τοῦ πνεύματος. Τῷ
ὄντι, νὰ ἐρωτᾷ τις, λέγει ὁ Φίχθιος, πῶς εἶναι δυνατὸς ὁ
κόσμος, εἶναι τ' αὐτὸ ὡς ἂν τις ἡρώτα πῶς ἡμεῖς δυνάμεθα
νὰ ἔχωμεν συνείδησιν ἡμῶν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ παντοδύναμος
αὕτη τοῦ πνεύματος ἐνέργεια ἥτις θέτει τὸν κόσμον ὡς ἀν-
τίθεσιν τοῦ πνεύματος, θέτει παραδόξως καὶ τὸν Θεὸν ὡς
πνεῦμα ἀπόλυτον, ὡς ἀρμονίαν συμπάντων τῶν πνευμάτων.
Πάντες ἄς μείνωσιν ἐλεύθεροι, πάντες ἄς ἔχωσι τὸ αὐτὸ
φρόνημα, καὶ ἡ ἐνωσις πάντων διὰ τῆς ἐλευθερίας θέλει εἶ-
σθαι ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία, ἡ ἀληθὴς τῶν ἁγίων κοινωνία. Ὁ
Θεὸς λοιπὸν τοῦ Φιχθίου δὲν ὑπάρχει ὡς οὐσία, ὡς ὃν συνει-
δὸς ἑαυτοῦ, διότι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ μόνη οὐ-
σία, εἶναι ἡ καθόλου αἰτία, ἐξ ἧς τὸ πᾶν προέρχεται, πρὸς ἣν
τὸ πᾶν ἐπανέρχεται, ὡς κέντρον ὁμοῦ καὶ περιφέρειαι. Ὁ
πανεγωῖσμός ἡ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία, τοιοῦτον εἶναι τὸ συμ-
πέρασμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φιχθίου.

§. 41.

Ἡ τοῦ Φιχθίου ἀπάτη εἶναι προφανής· παραλαβὼν τὸν

νοῦν καὶ τὰς ἀπολύτους ιδέας, καθὼς ὑπῆρχον εἰς τὸ σύστημα τοῦ Καντίου, βιάζεται ν' ἀποκλεισθῇ ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰ πάντα εἰς τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα. Ἀλλ' ὁ νοῦς, ἐπαναλαμβάνομεν, καίτοι ὑπάρχων ἐν ἡμῖν, δὲν εἶναι ὁμῶς ἡμῶν. Οὐδεμία σοφιστεία δύναται ν' ἀπατήσῃ ἡμᾶς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια πηγάζει ἐξ ἡμῶν. Λέγομεν τῇ ἀληθείᾳ « ἡ πρᾶξις ἡμῶν, ἡ ἀρετὴ ἡμῶν, τὸ ἀμάρτημα ἡμῶν, » διότι αἰσθανόμεθα ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἡ αἰτία τούτων. Ὁμοίως λέγομεν « ὁ νοῦς ἡμῶν » ἀλλ' ἀπλῶς διὰ νὰ σημειώσωμεν ἀναφορὰν τινὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν. Οὐδεὶς οὐδέποτε εἶπεν « ἡ ἀλήθεια ἡμῶν » διότι καθείς αἰσθάνεται ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι οὔτ' αὐτοῦ οὔτ' ἄλλου τινός. Παράδοξον τῷ ὄντι φαίνεται νὰ θέλωσι νὰ περιορίζωσι τὸν νοῦν εἰς μόνην τὴν τοῦ ἀνθρώπου γνῶσιν. Τίς, λέγουσι, δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τῶν ἀμέσων τῆς συνειδήσεως ἀντιλήψεων ; ὁ σκεπτικός ; ἀλλ' οὗτος δὲν δύναται τοῦλάχιστον ν' ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἀμφιβάλλει, ὅτι ἠξεύρει ὅτι ἀμφιβάλλει περὶ τινος πράγματος, ὅτι ἠξεύρει ὅτι δὲν ἠξεύρει τι, ὅτι τέλος πάντων ἠξεύρει τί (1). ἀλλ' ἐὰν ἡ τοῦ νοός γνῶσις ᾗναι ἐνταῦθα ἐκτὸς πάσης ἀντιρρήσεως, διατί νὰ φιλονεικῇται ἡ αὐτονομία τοῦ νοός, ὅταν φέρῃ εἰς ἡμᾶς ἀγγελίας τοῦ ἀγνώστου κόσμου ; Τῇ ἀληθείᾳ δὲν δύναται νὰ ἐξασκῇ τις τοιαῦτα δικαιώματα ἐπὶ τοῦ νοός, ὥστε νὰ λέγῃ πρὸς αὐτὸν « νοῦ, » ὕπαγε ἕως ἐκεῖ, καὶ μὴ περαιτέρω » (2).

Ἀλλ' ἂς ἀπονεύωμεν τὸν ὀφειλόμενον φόρον εἰς τὸν Στωϊκὸν τῷ ὄντι πατριωτισμὸν τοῦ Φιχθίου ! Τὸ παράδοξον τοῦτο σύστημα τὸ ἐπὶ τῆς αὐτονομίας τοῦ πνεύματος, ἐποικοδομοῦν τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν, κατὰ τὴν σοφὴν πρόνοιαν τοῦ κόσμου ἐμφαίνει τὴν ἀνέγερσιν τῆς Γερμανι-

(1) Si dubitat, cogitat ; si dubitat, scit se nescire (S. August. De Trinitate X. 14).

(2) V. Cousin. Fragments Philosophiques.

κῆς ἐθνικότητος ἐπαισθανομένης ἑαυτῆς, καὶ διαμαρτυρο-
μένης ἐν ὀνόματι τῆς γενικῆς τῶν λαῶν αὐτονομίας κατὰ
τοῦ Ναπολέοντος !

§. 42.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ ἐπιστή-
μη εἶναι μόνον ὀλίγων τινῶν. Ἡ ἀνθρωπότης ὥς τις ποιη-
τικὴ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος ἐμπνεομένη, ἀποκαλύ-
πτει πάσας τὰς ἀληθείας καὶ ἐκφράζει αὐτάς με ὥδ' αὖ προ-
φήτου, ὅς τις λαλεῖ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας· ἀλλὰ πλησίον
τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχει ἡ ἀριστοκρατία αὐτῆς, τουτέ-
στιν ἡ φιλοσοφία, ἀκροαζομένη ἐκείνην μετὰ προσοχῆς,
συνάγουσα τὰς λέξεις καὶ σημειοῦσα αὐτάς διὰ νὰ τὰς ἀπο-
δώσῃ ἐν τινι ἁρμονικῷ συστήματι εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἀν-
θρωπότητα, πολλάκις ἀγνοοῦσαν τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔργον. Ἀλλ'
ἡ ἀριστοκρατία αὕτη, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη, ἐὰν δὲν θέλῃ
νὰ γείνη βδελυκτὴ, πρέπει νὰ μὴ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ λαοῦ,
ἀλλὰ νὰ συμπαθῇ μ' αὐτὸν καὶ νὰ ἐργάζεται δι' αὐτὸν στη-
ρίζομένη ἐπ' αὐτοῦ· διὸ πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα ἔχον
ἔλαττον τῆς φυσικῆς πίστεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φέ-
ρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν καταδίκην του, λέγει ὅτι δὲν εἶναι σο-
φὸν, διότι ἀληθῶς δὲν εἶναι συνετὴ σοφία ἡ χωρίζουσα τὸν
ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ, ἡ μένουσα ἔνθεν ἢ βαί-
νουσα πέραν τῶν ὁμοφώνων πεποιθήσεων τῆς ἀνθρωπίνης
οἰκογενείας. Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐλθοῦσα ἡ Γερμανικὴ φιλο-
σοφία, τοῦ μὲν Καντίου θέσαντος τὸ ἀπόλυτον ἢ τὴν Μετα-
φυσικὴν ὡς ἀπάτην καὶ παραλογισμόν τοῦ πνεύματος, τοῦ
δὲ Φιχθίου συγχέαντος τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μετὰ τὴν φυσι-
κὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ κόσμου τάξιν, ἔπρεπεν αὕτη νὰ συντριβῇ
ἐνώπιον τῆς πίστεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἐὰν ὁ Σχελίγγιος,
οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς, δὲν ἤρχετο νὰ λύσῃ τὰ
δεσμὰ τοῦ Προμηθέως. Κατὰ τὸν Κάντιον αἱ παντοδαπαὶ

ἀντιλήψεις ἔρχονται εἰς ἐνότητα καὶ τάξιν διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς διανοίας· ἀλλὰ κατὰ τὸν Σχελίγγιον αἱ κατηγορίαι, ὡς νόμοι συστατικοὶ τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, μαρτυροῦσι τὴν ἐξάρτησιν ἡμῶν. Ὁ φιλόσοφος, λέγει ὁ Σχελίγγιος, ἐὰν θέλῃ νὰ οἰκοδομήσῃ εἰς στερεὰν γῆν, πρέπει νὰ τεθῇ ἀμέσως εἰς τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἐν ᾧ ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις καὶ αἱ διαφοραὶ ἀφανίζονται. Τὸ ἀπόλυτον ἢ τὸ ἐν ᾧ ἀποκαλύπτεται ἀναγκαίως ἢ ἀναπτύσσεται γενετικῶς εἰς δύο παραλλήλους τάξεις, εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν φύσιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διαφορὰ ποιότητος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ποσότητος μόνον, ὀρίζουσης τὰς διαφόρους δυνάμεις ἐν αἷς τὸ ἀπόλυτον ἀναπτύσσεται. Τὸ πνεῦμα λοιπὸν δὲν εἶναι ἀνώτερον τῆς ὕλης, οὐδ' ἡ ὕλη τοῦ πνεύματος διότι ἀμφῶς εἶναι τῆς αὐτῆς τάξεως, τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ. Ἐὰν, λέγει ὁ Σχελίγγιος, ἡδυνάμεθα δι' ἐνὸς μόνου συνθετικοῦ βλέμματος νὰ περιλάβωμεν τὸ σύμπαν, ἡθέλομεν ἰδεῖ, ὅτι ὑπάρχει τελεία ἰσοσταθμία μεταξὺ τῶν δύο βραχιόνων τῆς γενικῆς πλάστιγγος, ἥτις κρατεῖ τὸν φυσικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον. Ἀλλὰ πῶς τὸ ἀπόλυτον ἐμφανίζεται ἐν τῇ φύσει, πῶς ἐν τῷ πνεύματι; ἐν μὲν τῇ φύσει, λέγει ὁ Σχελίγγιος, ἐμφανίζεται τὸ ἀπόλυτον ὑπὸ τρεῖς διαφόρους δυνάμεις ἥτοι τριμερῶς· πρῶτον ὡς ὕλη καὶ βαρύτης, δεύτερον ὡς φῶς καὶ κίνησις, τρίτον ὡς ὀργανισμὸς καὶ ζωὴ· ἐν δὲ τῷ πνεύματι πάλιν τριμερῶς, τουτέστιν ὡς ἀλήθεια καὶ ἐπιστήμη, ὡς ἀγαθὸν καὶ θρησκεία, ὡς καλὸν καὶ τέχνη. Τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων τῆς πρώτης σειρᾶς ἀποτελεῖ τὸ τοῦ κόσμου σύστημα, τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων τῆς δευτέρας σειρᾶς ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν· ἀλλ' ἐὰν ἡ φύσις καὶ τὸ πνεῦμα ᾖναι ἰσάλληλα, ἔπεται ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θέλει ἔχει νόμους οὕτως ἀναγκαίους ὡς οἱ τῆς φύσεως, ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις ἥτις παρατηρεῖται εἰς τὸν τῆς φύσεως κόσμον θέλει ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν τῆς ἀνθρωπότητος κόσμον, τουτέστιν ἡ ἱστορία κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς ἐπο-

χὰς καὶ τὰς φαινομένας ἀποπλανήσεις συναποτελεῖ ἁρμονικόν τι σύστημα, καθ' ὅλα ὁμοιον μὲ τὴν ἁρμονίαν τῆς φύσεως. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν συγκεφαλαιοῦνται, λέγει ὁ Σχελίγγιος, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς ἐν τινι μικροκόσμῳ, ἐνῷ ἀφανίζονται πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως. Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ ὑστάτη τοῦ κόσμου περίληψις, εἶναι ὡς ὁ στέφανος τῆς φύσεως καὶ τὸ προϊόν τῆς ὀργανικῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ἀλλ' ὁμοίως αἱ δυνάμεις τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἄκραν αὐτῶν ἀνάπτυξιν συγκεφαλαιοῦνται ἐν τῷ κράτει, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πραγματοποίησις τῆς δημοσίου ζωῆς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ ἠθικῇ, τῇ θρησκείᾳ καὶ τέχνῃ. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ δύναμις, ἥτις ὑπερπηδῶσα τοὺς ὅρους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως ἔρχεται μέχρι τῆς ἀπολύτου ταυτότητος. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ὁ καθαρὸς νοῦς, καὶ ἡ τελευταία γνῶσις αὐτοῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἥτοι τὸ ἀπόλυτον ἐπιστρέφον πρὸς ἑαυτό. Τὸ ἀπόλυτον λοιπὸν ἐπανέρχεται τέλος πάντων εἰς ἑαυτὸ ὡς κέντρον ἑαυτοῦ καὶ ὡς συνείδησις τοῦ ἀπολύτου καὶ τῆς ἀπολύτου ταυτότητος.

Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ φυσικὴ ἀνέκαθεν ἐχθραὶ, τοῦ λοιποῦ ὡς ἀδελφαὶ θεωρούμεναι, τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς ζωογονοῦν τὸ πᾶν, ὑψηλὴ τις ποίησις ἐπιχεομένη εἰς ὅλην τὴν φιλοσοφίαν, καὶ ὑπεράνω τούτων πάντων ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ παροῦσα καὶ φωτίζουσα πάντα τὰ μέρη τοῦ συστήματος, ταῦτα εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σχελιγγίου.

§. 43.

Ὁ Σχελίγγιος θέλων ν' ἀνασκευάσῃ τὸν Φίχθιον μετέπεσεν εἰς ἄλλην ὑπερβολὴν, ἀντικαταστήσας εἰς τὴν ἀπόλυτον τοῦ πνεύματος αὐτονομίαν τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κόσμου σύγχυσιν μετὰ τοῦ ἀπολύτου. Διό ἐὰν ὁ Θεὸς τοῦ Σχελιγγίου

ἦναι τὸ ἀγαθὸν ὄν, τὸ καλὸν, τὸ ἀληθές, εἶναι συγχρόνως καὶ τὸ πλεόν φρικῶδες ὄν, τὸ πλεόν εὐτελές, τὸ πλεόν κακοῦργον. Ἐὰν ἦναι ἡ εὐωδία τοῦ ῥόδου, ἡ φωνὴ τῆς ἀηδόνης, τοῦ ἀνθρώπου,, ἡ λαμπρότης τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, εἶναι καὶ ἡ ἀναθυμίασις τῶν πτωμάτων, καὶ οἱ κρωγμοὶ τοῦ κόρακος, καὶ ἡ δυσώδης αὐτοῦ τροφή, εἶναι καὶ τὸ ὠχρὸν φῶς γῆς βορβορώδους, ἢ μᾶλλον εἶναι αὐτὸς ὁ βόρβορος. Ἐὰν ὁ Θεὸς τοῦ Σχελιγγίου ἦναι ὅ,τι τέρπει τὰς αἰσθήσεις, εἶναι καὶ πᾶν ὅ,τι ἐναντιοῦται εἰς αὐτὰς ἢ μᾶλλον εἶναι ἡ αἰτία πάσης λύπης. Ἐὰν ἡ φωνὴ τοῦ Σχελιγγιανοῦ Θεοῦ ἀκούεται εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς βροντῆς, εἰς τὴν ταραχὴν τῶν κυμάτων, ἀκούεται καὶ εἰς τοὺς ὀλοθυγμοὺς τῆς ὑαίνης, καὶ εἰς τὰς ψυχοῤραγίας τοῦ θανάτου. Ἐὰν ὁ Θεὸς τοῦ Σχελιγγίου πετᾷ ὡς ἀετὸς εἰς τὸν οὐρανόν, ἔρπει καὶ χαμαὶ εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ σκώληκος. Τέλος πάντων ἐὰν ὁ Θεὸς τοῦ Σχελιγγίου ἦναι ἡ ἀρετὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, εἶναι ἐνταυτῷ ἡ κακία καὶ ἡ μανία, ἡ μωρία καὶ ἡ μοχθηρία, εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ παραφροσύνη. Ὁ Θεὸς τοῦ Σχελιγγίου εἶναι ὁμοῦ ὁ Ἄβελ καὶ ὁ Κάιν, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἄνυτος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ὁ Νέρων, ὁ Σαβαώθ καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ δῆμιος καὶ τὸ θυμῶν, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος, ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ ἀπελπισία, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· ἐνὶ λόγῳ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου δὲν ὑπάρχει διαφορά. Ταῦτα πάντα ὑπάρχουσι διακεκριμένα μόνον εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἀπατᾶται καὶ δὲν ἠξεύρει τί εἶναι (1).

(1) Histoire de la Philosophie Allemande par Willm (Ouvrage couronné par l'Institut.) T. 3me Philosophie de M. Schelling. Résumé et Conclusion.

Ὁ Ἐγγελοῦς τελευταῖον ζητεῖ νὰ ἐνώσῃ τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα συστήματα ἀναπτύσσων τὸ τοῦ Σχελιγγίου ἀπόλυτον κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φιχθίου, τουτέστι μεταφέρων τὰς τοῦ Φιχθίου θέσεις καὶ ἀντιθέσεις εἰς αὐτὸ τὸ ἀπόλυτον (I). Διὸ ὅλαι αἱ κατηγορίαι καὶ οἱ λογι-

(1) La Philosophie Allemande vient de parcourir une période comparable peut-être au demi-siècle qui suivit dans la Grèce l'école de Socrate. Kant est l'auteur de ce grand mouvement. Sa vie modeste n'offre rien qui s'élève jusqu'au tragique héroïsme du fils de Sofronisque, quoique sa vertu fût aussi pure ; mais son génie original l'égale presque aux plus grands noms de l'histoire de la pensée. C'est lui qui plus résolument qu'aucun autre a réalisée cette idée des modernes, que l'esprit de l'homme, en lui-même, isolé de tout ce qu'il réfléchit, de tout ce qu'il atteint, de tout ce qu'il suppose, est l'objet pur de la philosophie. La science ainsi comprise est tout ensemble étroite et profonde. Elle donne sur la raison une certitude absolue et le doute absolu sur tout le reste. Si le monde est problématique, si l'esprit humain seul ne l'est pas, l'existence du monde dépend tout entière de l'esprit humain, et la raison crée tout ce qu'elle conçoit. C'est là du moins ce que Fichte a tiré du Kantisme, Fichte ce Stoïcien patriote que ne croyait qu'à l'âme et construisait sur le fondement de l'indépendance spirituelle toute la morale et toute la politique. Mais si la pensée produit tout ce qu'elle comprend, ce qui existe n'existe que conformément à la pensée, et le monde est identique à l'intelligence ; la description de l'idéal concorde avec la description du réel, et la philosophie naturelle a pour type la philosophie de l'esprit humain. C'est là ce que M. de Schelling a osé penser, et ce qu'il a tenté d'établir avec la double puissance de la méthode et de l'imagination ; habile comme un philosophe de la Grèce à mêler la physique et la poésie. C'est le même système de l'identité universelle que Hegel a revêtu des formes rigoureuses, déguisant l'

κοὶ νόμοι τοῦ ὄντος, ὅλα τὰ τῆς φύσεως εἶδη, ὅλαι αἱ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων ἐνέργειαι εἶναι κατὰ τὸν Ἑγελον τοσαῦται τοῦ ἀπολύτου ἀναπτύξεις, διεγείρουσαι αὐτὸ εἰς τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν.

Τὸ ἀπόλυτον κατὰ τὸν Ἑγελον ἦτοι ἡ ἰδέα, λέξεις συνώνυμοι εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου, εἶναι ἡ σύνολος οὐσία ἐξ ἧς διὰ σειρᾶς τινος μεταμορφώσεων ἡ τριαδικῶν ἀναπτύξεων ἐξέρχεται ὁ κόσμος. Ἡ ἰδέα ὑπάρχει κατ' ἀρχὰς ὥς ἀφηρημένη, ὥς σπόρος μὴ ἀνεπτυγμένος, τουτέστιν εἶναι ἰδέα ἐν ἑαυτῇ (an sich), εἶναι λογική. Ἡ λογική λοιπὸν δὲν εἶναι πλέον ἢ σχολαστική, ἀλλ' εἶναι ὁ πρῶτος βαθμὸς τοῦ ἀπολύτου εἴτε τῆς μεταφυσικῆς ἀλλ' ἔπειτα ἡ ἰδέα ἀναπτυσσομένη ἐξέρχεται ἑαυτῆς (für sich), ἦτοι γίνεται φύσις. Ἡ φύσις εἶναι τὸ σῶμα τῆς ἰδέας. Τὰ πολλὰ τῶν πραγμάτων εἶδη ὑποφαίνουσι, λέγει ὁ Ἑγελος, τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ἰδέας ἀναπτύξεις, ἢ μᾶλλον ἡ φύσις εἶναι τὸ τῶν προσπαθειῶν τῆς ἰδέας ἀποτέλεσμα ὥς νὰ δειχθῇ ἐξωτερικῶς, ὅποια εἶναι κατ' οὐσίαν. Μ' ὅλα ταῦτα ὁ σκοπὸς τῆς ἰδέας οὐδέποτε πραγματοποιεῖται εἰς τὴν φύσιν, διότι ἐν παντὶ πράγματι τὸ φυσικὸν εἶναι ἥττον τῆς ἰδέας. Ὑπάρχει μάλιστα, λέγει ὁ Ἑγελος, καὶ φανερά τις ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἰδέας εἰς πάντα σωματικὸν καὶ ψυχικὸν ὄργανισμόν, καὶ ἐντεῦθεν προέρχονται ὅλαι τῆς φύσεως αἱ ἀ-

hypothèse sous une apparence algébrique, et créant de toute pièce une philosophie tout ensemble romanesque et démonstrative. Ainsi l'idée ne garantit qu'elle-même, disait Kant. Fichte ajoute : l'idée donne l'être. L'être reproduit l'idée, continue M. de Schelling. L'idée est l'être, conclut Hegel. Et voilà comme un idéalisme sceptique a renouvelé sous nos yeux le panthéisme de Spinoza.

(De la Philosophie Allemande, Rapport à l'Académie des Sciences morales et politiques Par. C. De Remusat, membre de l'Institut, Paris 1845).

τέλειαι, τὰ παντοειδῆ τέρατα, τὰ μικτὰ εἶδη καὶ τὰ νόθα, διαχωρίζοντα τὰς διαφόρους τάξεις τῶν ὄντων ἀπ' ἀλλήλων. Τέλος πάντων ἡ ἰδέα ἐπιστρέφουσα πρὸς ἑαυτὴν γίνεται ἰδέα καθ' ἑαυτὴν (an und für sich) ἥτοι πνεῦμα. Ὅλοι τῆς φύσεως οἱ βαθμοὶ εἶναι τοσαῦτα βήματα, δι' ὧν ἡ ἰδέα ἔρχεται βαθμηδὸν εἰς τὴν πνευματικότητα. Ἄλλ' ἡ ἰδέα μεταβαίνουσα διαδοχικῶς εἰς τὰς τρεῖς ταύτας σφαίρας, διέρχεται εἰς ἑκάστην τούτων τρεῖς βαθμοὺς, καὶ ἕκαστος βαθμὸς διέρχεται τρεῖς ἑτέρους βαθμοὺς, καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Οὕτως ἡ ἰδέα λογικὴ ὑπάρχει, ὡς ὄν, οὐσία καὶ ἔννοια. Τὸ ὄν ὡς ποιὸν, ποσὸν, μέτρον. Ἡ οὐσία, ὡς ὑπόστασις, φαινόμενον, ὑπαρξίς. Ἡ ἔννοια, ὡς ἔννοια ψυχολογικὴ, μεταφυσικὴ, ἀπόλυτος. Ὁμοίως ἡ ἰδέα φύσις ὑπάρχει ὡς μηχανικὴ, φυσικὴ καὶ ὀργανικὴ. Τὸ πνεῦμα τέλος πάντων ἀναπτύσσεται εἰς τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἑγelos, σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν, σώματος, ψυχῆς, καὶ πνεύματος· ἡ πρότασις σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν· ὁ συλλογισμὸς ἐκ τριῶν ὄρων· ἡ ἔκτασις στηρίζεται ἐπὶ τριῶν διαστάσεων· τὸ σχῆμα ἐπὶ τριῶν γραμμῶν. Ἡ οἰκογένεια ὑποθέτει τρία μέλη, καὶ αὐτὴ ἡ θεότης εἶναι ἐνιαία τριάς.

Αἱ διάφοροι μέχρι σήμερον φανεῖσαι θρησκείαι, δύνανται λέγει ὁ Ἑγelos, νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἑκφρασις τῆς συνεχοῦς ταύτης ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, τῆς κινήσεως ταύτης τῆς θείας οὐσίας ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ὑψηλότερα τοῦ ἀπολύτου ἀνάπτυξις· ἀλλ' ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν τῆς τριάδος καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως δογμάτων γυμνῶς διαφαίνονται αἱ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος μεταμορφώσεις. Ὁ πατήρ, ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα παριστῶσιν ἀκριβῶς τὸν τριαδικὸν τοῦτον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀπολύτου νόμον, τουτέστι τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ, τὸν Θεὸν φύσιν, καὶ τὸν Θεὸν συνείδησιν ἢ πνεῦμα.

Ἡ ἀποκάλυψις μ' ὅλα ταῦτα, λέγει ὁ Ἐγγελος, δὲν εἶναι πρᾶξις τις τοῦ Θεοῦ μεμονωμένη ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' εἶναι συνεχὴς καὶ αἰδῖος. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ θέλει ἐξακολουθεῖ ν' ἀναπτύσσεται ὡς πᾶν τὸ προδιατεταγμένον νὰ ζῇ ἐν χρόνῳ τε καὶ τόπῳ. Ἀλλ' ἡ θρησκεία δὲν εἶναι εἰσέτι ἡ τελεία τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξις· ὑπεράνω αὐτῆς κεῖται ἡ φιλοσοφία. Ὑπάρχει ἀληθῶς μεταξὺ αὐτῶν εἰδός τι ταύτοτης, διότι ἀμφότεραι κινοῦσι τὰ αὐτὰ ζητήματα· μ' ὅλα ταῦτα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων· διότι ἐνῶ ἡ θρησκεία ἀναπαύεται εἰς τὴν πίστιν, ἡ φιλοσοφία τοῦναντίον ἀναπαύεται εἰς τὸν νοῦν. Ἴδου διατί ἡ θρησκεία ἀποδέχεται τὰ δόγματα καὶ τὰ σύμβολα, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία θέλει νὰ διασχίσῃ τὸ σύμβολον διὰ νὰ κατὰσχη τὴν ιδέαν, ἥτις κρύπτεται ὑπ' αὐτό.

Ὁ Ἐγγελος συμπεραίνει ὅτι τὸ ἀπόλυτον ἀποτελειοῦται εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

§. 45.

Ὁ Πανθεϊσμός βεβαίως εἶναι ὁ γενικώτατος χαρακτήρ καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγγέλου. Τὸ ἀπόλυτον κατὰ τὸν Ἐγγελον εἶναι τὸ τῶν Ἀλεξανδρέων «ἐν ἐπέκεινα τοῦ ὄντος,» Θεός τις ἀφηρημένος ἄνευ συνειδήσεως ὅς τις ἀποτελειοῦται διαδοχικῶς εἰς τὸν κόσμον. Ὁ Θεός, λέγει ὁ Ἐγγελος, ἀναπτυσσόμενος ἐξωτεροῦται καὶ γίνεται φύσις· ἀλλ' ἡ φύσις δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸν Ἐγγελον ὡς φύσις, τουτέστιν ὡς ἀντίθεσις τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὡς τις σπόρος ἐξ οὗ τάχιστα ὁ ἐν μορφῇ φύσεως Θεός θέλει ἐξέλθῃ ὡς Θεός ἐν μορφῇ πνεύματος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τὸ ἀσεβέστερον μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγγέλου. Ἐάν, εἶπον, ὁ κόσμος πρέπη νὰ θεωρῇται ὡς ἔκπτωσις τοῦ θείου, προτιμότερον ἦτο καὶ διὰ τὸν Ἐγγελον καὶ διὰ τοὺς Ἀλεξανδρεῖς νὰ μὴ ὑπάρχῃ κόσμος. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου δὲν ὑπάρχει τόπος διὰ τὴν ἀθανασία οὐδενὸς ἀτόμου, διότι τὸ πᾶν

βαθμῆδὸν θέλει βυθισθῇ ἐν τῷ θείῳ πνεύματι ὡς ἐν τινὶ ἀσπλάγχνῳ Θεῷ καταβιβρώσκοντι ἀκαταπαύστως τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα. Τέλος πάντων, ἐπειδὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου εἶναι πρόσκαιρον, τὸ πᾶν εἶναι εἰς ἀδιάκοπον ῥοὴν καθὼς εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου, εἶναι ἀδύνατον νὰ εὕρωμεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου ἀρχὴν τινα σταθερὰν καὶ αἰδίου θρησκείας, δικαίου, ἡθικῆς· τοῦλάχιστον εἶναι παντελῶς ἀδύνατον κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο νὰ ὑπάρξῃ θρησκεία, ἀφ' οὗ ἡ πρὸς ὑπαρξιν ταύτης ἀναγκαία μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ διάκρισις εἶναι ἀδύνατος εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἐγγέλου, ὅπου ὁ κόσμος εἶναι ὁ παρὼν Θεός.

§. 46.

Ὁ Σχελίγγιος καὶ ὁ Ἐγγελος ἀναπαυόμενοι εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Καντίου προσέδραμον ἀμέσως εἰς τὸ ἀπόλυτον, θαρρόυντες ὅτι ἡ ἀλήθεια φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐναργείας, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους τὸ ὅλον θέλει δικαιολογήσῃ τὰ μέρη· ἀλλ' αἱ συνέπειαι ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων ἀποκαλύπτουσι τὰ ἐλαττώματα τῆς μεθόδου τοῦ Καντίου καὶ ὑποφαίνουσι τὴν ἀνάγκην νέας τελειότερας ἀναλύσεως τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὁ σεβαστὸς ἡμῶν διδάσκαλος Βίκτωρ Κούσινος, ἐπιφέρων κρίσιν εἰς τὴν Γερμανικὴν φιλοσοφίαν, λέγει: «Ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία ἐπιθυμοῦσα νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ πράγματα ὡς ἀληθῶς εἰσὶν, ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν ὄντων καὶ ἔρχεται βαθμῆδὸν μέχρι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν διαφορῶν αὐτοῦ δυνάμεων, τουτέστιν ἔρχεται εἰς τὴν ψυχολογίαν διὰ τῆς ὄντολογίας, τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς ὁμοῦ. Καγὼ πέποιθα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ σύνοψις τοῦ παντός, ὅτι αἱ ρίζαι τῆς ψυχολογίας εἶναι ἐν τέλει εἰς τὴν ὄντολογίαν. Ἀλλὰ πῶς ἡξεύρω τοῦτο; διὰ τοῦ ἀνθρώπου! ἡ τοῦ ἀνθρώπου σπουδὴ ἀνακαλύψασα εἰς ἐμὲ στοιχεῖα τινὰ

» τὰ ὁποῖα, καίτοι ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ἀνεῦρον καὶ εἰς
 » τὴν φύσιν, δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπαγωγῶν καὶ συλλογι-
 » σμῶν μὲ ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους ν' ἀναφέρω ταῦτα εἰς τὴν
 » ἀόρατον καὶ ἐκείνου καὶ ταύτης, καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ
 » τῆς φύσεως, ἀρχήν· ἀλλὰ δὲν ἤρχισα ἀμέσως ἐντεῦθεν,
 » καὶ δὲν ἔθεσα εὐθὺς ιδιότητας ὡς δυνάμεις, διότι δυνά-
 » μει τίνος ἤθελα θέσει ταύτας; διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐπα-
 » γωγῆς; ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐγνώριζον εἰσέτι οὔτε τὸν ἄνθρω-
 » πον οὔτε τὴν φύσιν· ἴσως διὰ τῆς λεγομένης ἐν Γερμα-
 » νίᾳ κατασκευαστικῆς (*méthode de construction*) ἢ παρ' ἡμῖν
 » ὑποθετικῆς μεθόδου; ἀλλὰ καὶ ἀληθινὴ ἐὰν ὑποτεθῇ
 » αὕτη, εἶναι μηδὲν ἐπιστημονικῶς. Τῷ ὄντι, ἐὰν ἅμα
 » ἐπιλαμβανόμενος τῆς γνώσεως, πρῶτον ζήτημα ἀπαντῶ
 » τὴν γνῶσιν ἐμαυτοῦ, ἐγὼ εἶμαι τὸ ὄργανον, τὸ ὁποῖον
 » γινώσκει τὸ πᾶν· πρὶν λοιπὸν κάμω χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ
 » ὀργάνου, πρέπει νὰ γνωρίσω αὐτὸ, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν
 » ἡξεύρω κυρίως εἰπεῖν οὔτε τί κάμνω, οὔτε διατί κάμνω
 » αὐτό. Ἀναμφιβόλως ἡξεύρω τὴν στιγμὴν ταύτην ὅτι ὁ
 » μικρὸς τῆς ἀνθρωπότητος κόσμος εἶναι ἀπεικόνισις κρείτ-
 » τονός τινος ἐτέρου κόσμου· ἀλλὰ δι' ἐκείνου τοῦ μικροῦ
 » κόσμου ἤλθον εἰς τὴν γνῶσιν τούτου, καὶ διὰ τῆς συν-
 » δρομῆς ἐκείνου κατενόησα τοῦτον. Ἰδοὺ ἐγὼ σήμερον εἰς
 » τὴν ἀνωτάτην κορυφὴν ὄρους, ἀφ' οὗ ἀποκαλύπτεται εἰς
 » τοὺς ὀφθαλμούς μου ὑπερμεγέθους ὀρίζων· ἀλλ' ἡξεύρω
 » ὅτι ἤλθον ἐνταῦθα διὰ μέσου σκοτεινῆς κοιλάδος, δύνα-
 » μαι εἰσέτι νὰ διακρίνω καὶ νὰ δείξω εἰς ἄλλους τὴν ὁ-
 » δὸν, ἥτις μὲ ἀνήγαγεν εἰς τόσον ὕψος διὰ νὰ βοηθήσω,
 » καὶ ἐνθαρρύνω καὶ αὐτοὺς νὰ ὑψωθῶσιν ὡς ἐγὼ, ἀντὶ νὰ
 » κάμω αὐτοὺς νὰ πιστεύσωσι καὶ νὰ πιστεύσω ἐγὼ ὁ ἴδιος
 » ὅτι ἔπεσον αὐτοῦ ἀνωθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ » (1). Ἄς ἐπανέλ-
 » θωμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἀνθρώπινον φύσιν· αὕτη ὡς ὄργανον

(1) Victor Cousin, *Fragments Philosophiques*. Préface.

τῆς γνώσεως ἢ ἀρκεῖ ἢ δὲν ἀρκεῖ· ἐὰν δὲν ἀρκῇ, ἄλλο μέ-
σον γνώσεως δὲν ἔχομεν, καὶ οὐδ' οἱ πρὸ ἡμῶν εἶχον. Ἀλλ'
ὅταν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τύχην τῶν δια-
φόρων τῆς φιλοσοφίας συστημάτων, ἴσως πεισθῶμεν ὅτι
ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀρκεῖ. Ὁ χρόνος ἡδυνήθη τῷ ὄντι νὰ
ἀφανίσῃ πολλὰς ὑποθέσεις· ἀλλ' ὅ,τι κυρίως ἐζωογόνει ταύ-
τας ἔμεινε, διότι ἦσαν ἀλήθειαι ἔχουσαι τὰς ἑαυτῶν ρίζας
εἰς αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου τὴν φύσιν. Τί ἄλλο φέρ' εἰπεῖν τοσοῦ-
τον ἀπαθανάτισε τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Πυθαγόρου, τὰς ιδέας τοῦ
Πλάτωνος, τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ ἡ ἀλή-
θεια αὕτη, ὅτι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ὑπάρχουσι στοι-
χεῖα, τὰ ὅποια θέλουσιν εἶσθαι αἰωνίως ἀνεξήγητα διὰ τῶν
αἰσθήσεων; Ἐν γένει δὲ αἱ ὑποθέσεις ὑποκρύπτουσι πάντοτε
καὶ ἀλήθειάν τινα· διότι τὸ ψεῦδος καθ' ἑαυτὸ ἄνευ μικρᾶς
τινος ἀληθείας ἀγορευούσης ὑπὲρ αὐτοῦ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ
ἀκατανόητον.

§. 47.

Ὅτε ὁ Καρτέσιος ἐπεχείρησε ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ πάντων,
περὶ ἑνὸς μόνου δὲν ἡδυνήθη ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ὑπάρχει.
Εἰμὶ, λέγει ὁ Καρτέσιος, ἐὰν νοῶ, εἰμὶ, ἐὰν ἀμφιβάλλω ὅτι
νοῶ, εἰμὶ καὶ ὅταν ἀπατῶμαι· διότι διὰ ν' ἀπατῶμαι πρέ-
πει νὰ ὑπάρχω (1). Ἀλλ' ἡ ιδέα τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν δύνα-
ται νὰ διεγερθῇ μόνη ἐν τῷ πνεύματι ἡμῶν ἄνευ ἀφορμῆς
τινος; πρὸς ὃν πεπερασμένον καὶ ἀτελές, ὁποῖον τὸ ἡμέτε-
ρον, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Ὁ τέλειος ἄνθρωπος πεπροικι-
σμένος μ' ὅλας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ

(1) Πρὸ τοῦ Καρτεσίου ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος εἶχεν εἰπεῖν:
Mihi, esse me, idque nosse et amare, certissimum est. Nulla
in his vero academicorum argumentorum formido, dicen-
tium: quid si falleris; si enim fallor, sum; nam qui non
est, utique nec falli potest; ac per hoc, sum, si fallor.
(De Civ. Dei Lib. 2).

ἀνθρώπου οὕτω θαυμασίως διωργανισμένον, ἡ αὐτόνομος αὕτη ψυχὴ ἱκανὴ νὰ ἐννοήσῃ τὰς ἀρχάς, ῥέπουσα πάντοτε πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὁμοιάζει μ' αὐτὸν τὸν θαυμαστὸν τοῦ Τιμαίου κόσμον ἐξελθόντα ὅλον διωργανισμένον καὶ τέλειον ἐκ τῶν τοῦ δημιουργοῦ χειρῶν, ἀλλὰ περιμένοντα τὴν πρώτην κίνησιν ἀπὸ τὸν αἰδίου κινητὴν. Διὸ ἃς ἔλθῃ λύπη, ἡδονή, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἃς κινήσῃ τὴν αἴσθησιν, ἀμέσως τὸ πᾶν συγχρόνως διεγείρεται· πᾶσα δύναμις βαδίζει πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἡ ζωὴ πανταχοῦ κυκλοφορεῖ. Ἡμεῖς λοιπὸν, ἡ ἡ δύναμις ἡμῶν ἀποκτᾷ πρῶτον συνείδησιν διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς πρὸς τινὰ ἄλλην ἐξωτερικὴν δύναμιν, ἣτις περιορίζει καὶ τροποποιεῖ αὐτήν. Ἀλλ' αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι δυνάμεις παριστῶσι τὸ πεπερασμένον, ἢ ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι εἶναι τὸ νεῖκος, ὁ πόλεμος· ἀλλὰ μόνον ὁ πόλεμος θέλει ὑπάρχει, καὶ οὐδέποτε θέλει ὑπάρχει φιλία, εἰρήνη; Τοιαύτη εἶναι ἡ τῆς διανοίας ἡμῶν κατασκευὴ, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν τὸ πεπερασμένον ἄνευ τῆς μείζονος τελειότητος, ἣτις λείπει εἰς αὐτὸ, νὰ συλλάβωμεν τὸν πόλεμον ἄνευ τῆς εἰρήνης, τὸ πλῆθος ἄνευ τοῦ ἐνός. Τὸ ἀπόλυτον λοιπὸν ὑπάρχει, ἐάν τι ὑπάρχῃ, εἶναι ἰδέα ἐγγενὴς ἐν ἡμῖν, ἔμφυτος. Διὸ ὁ μὲν Λώκιος (1) εὐφυῶς εἶπεν, ὅτι ἂν ποτὲ ὁ Θεὸς ἐνετύπου εἰς ἡμᾶς ιδέας τινάς, ἤθελε βεβαίως προτιμήσῃ τὴν ἐαυτοῦ μᾶλλον παρὰ πᾶσαν ἄλλην, ὁ δὲ Ἰάμβλικος λέγει (2) ὅτι « συνυπάρχει γὰρ ἡμῖν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ ἡ περὶ Θεοῦ ἔμφυτος γνῶσις, κρίσεώς τε πάσης ἐστὶ κρείττων καὶ προαιρέσεως, λόγου τε καὶ ἀποδείξεως προϋπάρχει. »

§. 48.

Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ τοῦ ἀπολύτου ἰδέα δὲν εἶναι ἔμ-

(1) Essais sur l'Entendement humain l. t. ch. 3.

(2) Περὶ μυστηρίων μ. 7. κ. 3.

φυτος εἰς ἡμᾶς, οὐδέποτε θέλομεν ἔχει αὐτήν. Ὁ αἰσθη-
τὸς κόσμος εἶναι οὐδὲν πρὸς τὴν ιδέαν ταύτην· διότι τὸ
ἐλαττον δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὸ μεῖζον· οὐδὲν ἢ ἀνατροφή,
διότι οὐδὲν παράδειγμα τῆς πείρας δύναται νὰ ᾔῃ ἀνά-
λογον πρὸς τὴν τοῦ ἀπολύτου ιδέαν. Μένει ἡ πίστις· ἀλλὰ
καὶ αὕτη ἄνευ τινὸς θαύματος δὲν δύναται νὰ λαλήσῃ εἰς
ἡμᾶς ἄλλην γλῶσσαν παρὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς λαλοῦ-
μεν. Τέλος πάντων, ὅταν λέγωσιν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει αἰ-
τίαν τινὰ, βάλλουσι τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ἀπορίαν, ἢ νὰ πε-
ριπλεχθῇ εἰς ἄπειρον αἰτιῶν σειρὰν, ἢ νὰ στῇ εἰς μίαν πρῶ-
την αἰτίαν ἀνεπίδεκτον περαιτέρας ἀναγωγῆς· ἀλλ' ἐὰν ἡ
τῆς αἰτιότητος ιδέα ᾔῃαι τόσον γόνιμος, τίνοσ ἐνεκα θέ-
λομεν ἀντιτάξαι εἰς αὐτήν τὸ «ἀνάγκη στῆναι;» Ἐν-
νοοῦμεν καὶ ἡμεῖς ὅτι πᾶσαι αὗται αἰ αἰτίαι ἢ δυνάμεις δὲν
ὑπάρχουσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἀπεικονίζουσι πᾶσαι μίαν καὶ
μόνην δύναμιν καὶ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτῆς· ὥστε, ἂν αὕτη
ἀφαιρεθῇ, πᾶσαι ἐκεῖναι ἀφανίζονται· ἀλλὰ τί ἄλλο τοῦτο
ἀποδεικνύει, ἢ ὅτι ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ προὑπάρχει τοῦ κόσμου,
τῆς ιδέας τοῦ αἰτιατοῦ, ὅτι ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ μᾶλλον διε-
γείρει εἰς ἡμᾶς τὴν ιδέαν τῆς αἰτίας, ἢ ἡ ιδέα τῆς αἰτίας
τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ;

§. 49.

Ἄμα λοιπὸν διεγειρομένης τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, αἱ
τρεῖς δυνάμεις αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀδιαίρετον τοῦ πνεύ-
ματος ἡμῶν ἐνότητα, ἀρχίζουσι τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, καὶ
ἡ τοῦ νοεῖν δύναμις ὁρμᾷ εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας ιδέας τοῦ ἀν-
θρώπου, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Ἐξ αὐτῶν ἡ φαντασία δύ-
ναι ν' ἀφαιρέσῃ τὴν ιδέαν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος καὶ
ὁ Θεὸς μένουσιν ὡς δύο ἀντίθετοι τῆς διανοίας πόλοι, διότι
εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τί ἄνευ τῶν δύο τούτων ιδεῶν
τῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ. Αἱ δύο αὗται ιδέαι

εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὰ ὅρια τῆς διανοίας· διότι ἐνῶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑψωθῶμεν πέραν τοῦ Θεοῦ, δὲν δυνάμεθα οὐδὲ νὰ καταβῶμεν κάτω τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Οἱ ὑλισταὶ κινουῦσιν ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἐμφύτου ἐν γένει τῶν ἰδεῶν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔχουσι τοιαύτας ιδέας· ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐν γένει λέγομεν ὅτι, καὶ ὅταν ἀποδειχθῇ ὅτι ἐνίστε ἰδέα τις ἐμφυτος δὲν παρουσιάζεται ἀμέσως εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν, τοῦτο οὐδὲν ἀποδεικνύει κατὰ τοῦ ἐμφύτου αὐτῆς· διότι πολλάκις ἀξίωμα φυσικῆς ἐναργείας παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ ἀμέσως. Ἡ μαιευτικὴ τῶν πνευμάτων τοῦ Σωκράτους, ἐστηρίζετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην τοῦ πνεύματος.

Συμπεραίνομεν ἄρα μὲν τὸν Ἰάμβλικον ὅτι « οὐδὲ λόγον περὶ Θεοῦ ἄνευ Θεῶν λαλεῖν δυνατόν » (1).

§. 50.

Μετὰ ταύτας τὰς περὶ τῆς φύσεως καὶ πηγῆς τῆς θρησκείας ἐρεῦνας, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν θρησκείαν, « συνείδησιν τοῦ Θεοῦ. » Ἀλλ' ἡ τοῦ θείου συνείδησις πρέπει νὰ ᾔηται πλήρης, τουτέστιν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ᾔηται ἐν Θεῷ διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ ἐνεργειῶν, τουτέστι διὰ τῆς θελήσεως, τοῦ αἰσθήματος, καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑψωθῇ διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ μέχρι Θεοῦ, κατανοῶν τὸν Θεὸν ὡς τὸν πρῶτον καὶ ὕστατον τοῦ παντὸς λόγον καὶ τὴν βάσιν πάσης ἀληθείας. Διὸ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἔφεσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν εἶναι ἱερὰ ὡς ὑπερφαίνουσα τὴν ἑξοχὴν ταύτην τοῦ πνεύματος ἐπιστροφὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὔτε πεποιθήσεις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν, οὔτε αἰσθήματα· διότι ταῦτα

(1) Περὶ μυστηρ. κ. 3. π. 18.

ἢ μαραίνονται ὑπὸ δυσαρέστου ἀνησυχίας, ἢ ἀφανίζονται ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀταξίας καὶ τοῦ σκότους, τὰ ὅποια πανταχόθεν περικαλύπτουσιν ἡμᾶς. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ᾔηται ἐν Θεῷ καὶ διὰ τοῦ αἰσθήματος. Ὁ ἄνθρωπος ὅς τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ πάντα τὰ τῆς κτίσεως ὄντα, καθόσον καὶ ταῦτα μετέχουσι τῆς θείας οὐσίας· ἀγαπᾷ πάντας τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ ὡς ἀδελφοὺς ἐν Θεῷ, καταπαύει τὰς ἑαυτῶν ὀδύνας, λογίζεται ἑαυτὸν ὑπεύθυνον, ὅταν οὗτοι ἀμαρτάνωσι, καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὅς τις ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν δὲν θύει τὸ πνεῦμα εἰς τὸ σῶμα καὶ ἐναλλάξ, ἀλλ' ἀμφοτέρωθεν ἀγαπᾷ, πεποιθὼς ὅτι καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἔργα τοῦ Θεοῦ· θεωρεῖ ὅθεν τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ὡς ναόν τινα ἀνεγηγερμένον εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ, ὅπου τὸ πᾶν πρέπει νὰ ᾔηται καθαρὸν, ἵνα δύνῃται ὁ Θεὸς νὰ οἰκῇ πρεπόντως, καὶ ἡθοποιεῖ ἐπομένως ὅλας τὰς φυσικὰς αὐτοῦ πράξεις. Ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ὑψώθη μέχρι τοῦ Θεοῦ καὶ προσήνεγκεν εἰς αὐτὸν τὸν φόρον τῆς ἑαυτοῦ ἀγάπης, θέλει ἐνοῦσθαι μετ' αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς θελήσεως, μηδὲν ἄλλο θέλων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ παρ' ὅ,τι ὁ Θεὸς θέλει· τουτέστι πρέπει νὰ θέλῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὁ θέλων τὸ ἀγαθόν, ἔπεται ὅτι θέλει τοῦτο καὶ εἰς πᾶν ὅ,τι ὑπεμφαίνει τὴν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν· θέλει τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, εἰς τὰ ἔσχατα τῶν πλασμάτων ὄντα, ἥτοι θέλει τὴν τοῦ κόσμου ἁρμονίαν καὶ ἀποφασίζει σταθερῶς νὰ διευθύνῃ τὴν θέλησιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἁρμονίαν ταύτην, ἥτις ἐξαγγέλλει τὴν θείαν θέλησιν καὶ πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν ἐκούσιον ἡμῶν θυσίαν. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ νόμοι τοῦ βίου τούτου δὲν συγχωροῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ καθῆκον μὲ συνείδησιν αὐτοῦ διηνεκῇ.

ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι
νὰ τεῖνῃ κατὰ δύναμιν πρὸς Θεόν, καθιερωὶν πρὸς τοῦτο
καὶ ὠρισμένας τινὰς ὥρας εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

§. 51.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς, εἰς τὸ πνεῦ-
μα ἡμῶν, τὴν θέλησιν, καὶ τὸ αἶσθημα. Ὁ Θεὸς εἶναι πα-
ρὼν εἰς ἡμᾶς πάντας, εἰς τὸν νοῦν μάλιστα ἡμῶν ὄντα
τελείαν τοῦ θείου νοὸς εἰκόνα. Ἡ εἰς τὸν νοῦν δ' ἡμῶν
ἀποκάλυψις αὕτη τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀληθοῦς αἰτία τῆς ἡμε-
τέρας ἐπιθυμίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, ὅς τις
αἰσθάνεται τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ζητεῖ κατὰ τὸ δυνατόν νὰ
γεῖνῃ ἄξιος τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ· διότι ἠξεύρει ὅτι
ὁ Θεὸς ὁ ζῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς τι-
νας καθαρὰς ψυχὰς, δύναται εἰσέτι ν' ἀποκαλυφθῇ εἰς τινα
ἀνθρώπινα πνεύματα, τὰ ὅποια ἀναζωπυροῦντα εἰς τὸ πνεῦ-
μα τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν τὴν ἐπιθυμίαν, ἀγάπην καὶ γνῶ-
σιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς διατάττει νὰ φέρωσι πρὸς ἑαυτὸν τὴν
ἀνθρωπότητα.

§. 52.

Ἀλλ' ἡ τοῦ ἀνθρώπου διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ
ὑψώσεις μέχρι τοῦ Θεοῦ ἐκδηλοῦται ἰδίως διὰ τῆς προσευ-
χῆς, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν τῆς ἀνθρωπότητος κόσμον
ἀποκάλυψις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς χάριτος· ἀλλ' αἱ δύο αὗται
ὀψεις τῆς θρησκείας, ὥσπερ δύο σημεῖα καθ' ἃ ἐφάπτον-
ται ἀλλήλων οἱ δύο ἀντίθετοι κόσμοι, ὁ πεπερασμένος καὶ
ὁ ἄπειρος, πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωνται ἐκτὸς παντὸς ἀν-
θρωπομορφισμοῦ. Ἡ μὲν προσευχὴ δὲν πρέπει νὰ διευθύνη-
ται εἰμὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ χάρις δὲν δύναται νὰ ἐνερ-
γῇται, εἰμὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἡ τε προσευχὴ καὶ ἡ χά-

ρις δὲν ἐπιτρέπουσι μεσίτην τινὰ οἷονδ' ἢ ποτε μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς ἀληθείας εἶναι ἱερὰ, διότι εἶναι προσευχή, εἶναι λατρεία προσφερομένη εἰς τὸν Θεόν. Μ' ὅλα ταῦτα ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν κατὰ τινὰς ἐποχὰς, ἢ διὰ νὰ εὐχαριστῇ καὶ εὐλογῇ τὸν Θεὸν αὐτοῦ, ἢ διὰ νὰ ἐπικαλῇται κατὰ τὰς δεινὰς τοῦ βίου περιστάσεις τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν. Ὁ ἄνθρωπος ὅς τις μὲ καθαρὰν καρδίαν προσέρχεται εἰς τὸν Θεόν, εἶναι βέβαιος ὅτι θέλει ἀπολαύσει τῆς θείας χάριτος, ἥτις ἀεννάως καταβαίνει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

§. 53.

Ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου, πᾶσα ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ ἡ ἀνθρωπότης σύμπασα προσεκλήθησαν νὰ ζῶσιν ἐν Θεῷ. Πᾶσα συζύγων ἢ φίλων κοινωνία, πᾶσα φυλὴ, πᾶς λαὸς, πᾶσα μερικὴ ἀνθρωπότης πρὸς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα, ἔχει καθῆκον ν' ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐκάστη τούτων θέλει ἰδίᾳ συνδράμει εἰς τὴν θρησκευτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνατροφὴν, ὅπως δυνηθῇ οὗτος ν' ἀναπτυχθῇ καὶ διὰ τῶν σχέσεών του πρὸς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα. Ὁθεν ἡ θρησκεία εἶναι κατάστασις ἁρμονίας μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ἀνθρωπότητος· πάντες οἱ ἄνθρωποι, πάντες τῆς γῆς οἱ λαοὶ εἶναι ἀδελφοὶ ἐν Θεῷ. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπινοι κοινωνίαι ἐνοῦνται διὰ τοῦ αὐτοῦ θρησκευτικοῦ συνδέσμου, καὶ ὁ κόσμος ὅλος μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος, τό, τε πνεῦμα καὶ ἡ φύσις ἀναπέμπουσιν ἀκαταπαύστως μίαν προσευχὴν εἰς τὸν οὐρανόν.

§. 54.

Ἀλλ' ἄς ἐξετάσωμεν τὴν θρησκείαν καὶ πρὸς τὸν ἰδιαίτερον τοῦ ἀνθρώπου βίον. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν παροῦσαν

ὑπαρξιν αὐτοῦ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην τοῦ Θεοῦ, διότι ἡξεύρει ὅτι οὐδὲν δύναται ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ἢ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦ ἀληθοῦς πηγὴ, καὶ ὅτι κύριον αὐτοῦ καθῆκον εἶναι νὰ τελειοποιηθῇ κατὰ τὸ δυνατόν, διὰ νὰ κατασταθῇ ἄξιον ὄργανον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος αἰσθανθῇ τὴν ἑαυτοῦ ἀδυναμίαν, βαδίζει εἰς τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ ἀναπαύεται διὰ τὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ πρόοδον εἰς τὸ αἰώνιον τῆς θεότητος σχέδιον· ἀλλ' ἐνῶ ἡ θρησκεία ὑπομιμνήσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ « γνῶθι σαυτὸν », ὑψώνει συγχρόνως καὶ μεταφέρει αὐτὸν εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην χώραν, ὅπου τὸ πᾶν ἐμφαίνει τὸ θεῖον, μεταδίδει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν γαλήνην ἐκείνην, ἥτις ἐμφαίνει τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἁρμονίαν, ἥτις κοιμίζει ὅλα τὰ κακὰ πάθη, ἥτις γίνεται παραίτιος τῆς ἀταραξίας τῆς ψυχῆς τοῦ σοφοῦ, ἀναπαυομένου ἐν Θεῷ διὰ πᾶν ὅ,τι συμβῇ. Ἡ θρησκεία εἶναι ἀένναος κοινωνία διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀγάλληται μετὰ τοῦ Θεοῦ θεωροῦντος τὰς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας πρὸς ἀνύψωσιν ἑαυτοῦ μέχρι τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἐξισταμένην εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν Οἰκουμένην ἅπασαν ψάλλουσαν ὕμνους εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, συμμερίζεται ὁμῶς καὶ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς πρέπει νὰ αἰσθάνηται διὰ τὸ κακόν, τὸ προερχόμενον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου αὐτεξούσιον· συγχρότερον δὲ ἡ λύπη αὕτη τοῦ ἀνθρώπου μεταβάλλεται εἰς ἀγίαν τινὰ τῆς ψυχῆς πρὸς ἄλλην χώραν ἔφεσιν, ὅπου αἱ περιστάσεις θέλουσιν ἐπιτρέψαι οἰκειοτέραν καὶ συνεχεστέραν τὴν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἔνωσιν. Ὁ εὐσεβὴς ἄνθρωπος συμμερίζεται ὡσαύτως τὸ θεῖον ἔλεος δι' ὅλα τὰ τοῦ κόσμου τούτου κακὰ, δι' ὅλας τὰς τῶν ἀνθρώπων δυστυχίας· ἐμπνεόμενος δὲ ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῶν καθηκόντων

ἑαυτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ζητεῖ κατὰ δύναμιν νὰ θεραπεύῃ τὰ κακὰ, νὰ βοηθῇ τοὺς δυστυχεῖς καὶ νὰ παρηγορῇ διὰ τῆς θρησκείας τὰς ἀσθενεῖς καρδίας. Ὁ εὐσεβὴς ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἀπομονοῦται εἰς τὸν ἐγωϊσμόν τῆς χαρᾶς τοῦ ἢ τῆς θλίψεώς του, ἀλλὰ μεταδίδει ταῦτα εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ, χαίρει καὶ κλαίει μεθ' ὅλης τῆς κοινωνίας, εἶναι ὁ φίλος πάντων, διότι εἶναι ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ.

§. 55.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν δὲν εἶναι κατάστασις ἀδιαφορίας, ἀλλ' εἶναι ζωὴ καὶ ἐνέργεια· δὲν εἶναι τί χωριστὸν τοῦ κόσμου, κωφὴ τις τοῦ Θεοῦ ἰδέα θαλπομένη ἐσωτερικῶς καὶ μαραινομένη ἐν τῇ σιγῇ, ἀλλ' εἶναι ἔνωσις πασῶν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἐν Θεῷ, συγκοινωνία ζωῆς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, εἶναι ὁμοίωσις τοῦ ἀνθρώπου τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν. Ἄνευ τοῦ αἰσθήματος τοῦ θείου ψυχρὸν τι φῶς ἤθελε περικαλύπτει τὴν ὅλην ὑπαρξιν ἡμῶν· ἄνευ τινὸς διαδηλώσεως τοῦ θείου τούτου αἰσθήματος ἡθέλομεν ἔχει ἐσωτερικόν τι πῦρ βαθμηδὸν ἀφανιζόμενον ἀφ' ἑαυτοῦ. Καθὼς τὸ τῆς φύσεως φῶς συνοδεύεται μὲ θερμότητα καὶ τὸ πῦρ καταναλίσκεται ἄνευ τροφῆς, οὕτω τὸ τοῦ πνεύματος φῶς ἐρχόμενον ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος κατακαίει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν δὲν ἐπιχέῃ αὐτὸ ἐφ' ὅλων τῶν πλασμάτων τῆς φύσεως. Ἡ θρησκεία εἶναι ἡ κορωνὴ τῆς ἀναπτύξεως ἡμῶν· ἀνοίγει τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦ δικαίου, στερεοῖ τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, προσελαύνουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀληθῆ πατρίδα τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, τὸν Θεόν. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν μᾶλλον ἡσφαλισμένον εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅταν ἔχῃ τὴν συνείδησιν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν, ὅτι δύναται νὰ ζῇ ὡς Θεὸς εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν καὶ καρδίαν. Ἡ θρησκεία ἐνδύει μὲ ἱε-

ρὸν χαρακτῆρα ὅλας τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, μεταδίδει
σταθερότητα εἰς τὴν ἀγωγὴν, τὴν θέλησιν, ἐνισχύει τὴν
πίστιν εἰς τὰς ὑποχρεώσεις ἡμῶν, καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν
ἐκπλήρωσιν παντὸς καλοῦ, ἀγαθοῦ καὶ δικαίου. Οἱ ἄνθρω-
ποι λοιπὸν ἅς ἐνωθῶσι διὰ τῆς θρησκείας, ἅς θεωρηθῶσιν
ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης ὡς μέλη μιᾶς καὶ μόνης θρησκευτικῆς
πατρίδος, ὡς μέλη τῆς αἰωνίας βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000020570